

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet

Ivana Georgijev

KULTUROLOŠKE KONCEPTUALIZACIJE SMRTI U ŠPANSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Novi Sad, 2020.

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
Dr Zorana Đinđića 2.
21000 Novi Sad
Tel: +38121485390
www.ff.uns.ac.rs

Za izdavača

Prof. dr Ivana Živančević Sekeruš, dekan

Ivana Georgijev

KULTUROLOŠKE KONCEPTUALIZACIJE SMRTI U ŠPANSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Recenzenti

Prof. dr Jelena Filipović

Prof. dr Ana Jovanović

Doc. dr Bojana Kovačević Petrović

Lektura

Nataša Belić

Dizajn korica

Stefan Tanović

Tehnička priprema

Igor Lekić

ISBN

978-86-6065-563-1

Novi Sad, 2020.

SADRŽAJ

UVODNA REČ.....	11
Sažetak	15
O FENOMENU SMRTI U ZAPADNOJ KULTURI.....	17

KOGNITIVNO-ANTROPOLOŠKA I KOGNITIVNO-LINGVISTIČKA ISTRAŽIVANJA

TABU SMRTI KAO PRIMER KOGNITIVNOG KULTURNOG MODELA U SRPSKOM I ŠPANSKOM DRUŠTVU.....	31
TABUI I EUFEMIZMI: PRIMER KOGNITIVNOG KULTURNOG MODELA	32
ZAŠTO JE SMRT TABU?.....	35
TABU SMRTI U SRPSKOM I ŠPANSKOM JEZIKU I KULTURI	37
Metaforička kategorija SMRT JE GUBITAK.....	38
Metaforička kategorija SMRT JE KRAJ.....	38
Metaforička kategorija SMRT JE PUTOVANJE / SMRT JE ODLAZAK	39
Metaforička kategorija SMRT JE SAN / SMRT JE ODMOR.....	39
KONCEPTUALNE METAFORE O SMRTI I UMIRANJU U SRPSKOM I ŠPANSKOM JEZIKU	41
Španske i srpske metafore o smrti i umiranju	43

ETNOLINGVISTIČKA ISTRAŽIVANJA

TEMA SMRTI U SRPSKIM I ŠPANSKIM POSLOVICAMA I IZREKAMA	55
SMRT KAO METAFIZIČKI FENOMEN U SRPSKIM I ŠPANSKIM POSLOVICAMA I IZREKAMA	56
Postojanje duše / dualizam duše i tela.....	57
Postojanje Sudjeg dana.....	58
Neminovnost smrti i predodređenost života / postojanje sudbine.....	59

Neizvesnost smrtnog časa.....	60
Besmrtnost duše / (Večni) život nakon smrti.....	61
SMRT I DRUŠTVENE PRAKSE U SRPSKIM I ŠPANSKIM POSLOVICAMA I IZREKAMA.....	62
Neminovnost smrti – smrt je neizbežna.....	65
Hrabrost pred smrću – proživeti život.....	66
Smrt zarad časti i poštenja.....	67
Smrt zarad slobode.....	68
Smrt i neumerenost u jelu i piću.....	69
Konkretne prakse uoči i nakon smrti.....	71

PRIMENJENOLINGVISTIČKA ISTRAŽIVANJA

TABU TEME I SAREMENA NASTAVA ŠPANSKOG JEZIKA.....	79
ZNAČAJ RAZVOJA INTERKULTURNE KOMPETENCIJE U NASTAVI STRANIH JEZIKA.....	79
TABU TEME I NJIHOVO MESTO U INTERKULTURNOJ NASTAVI STRANIH JEZIKA.....	81
TABU I EUFEMIZAM U NASTAVI ŠPANSKOG JEZIKA NA FILOLOŠKOM FAKULTETU U BEOGRADU: REZULTATI ANKETE.....	84
TEMA SMRTI U NASTAVI ŠPANSKOG KAO L2: ANALIZA UDŽBENIKA I PREDLOG DIDAKTIČKE JEDINICE.....	88
Analiza udžbenika.....	91
Predlog didaktičke jedinice o temi smrti u nastavi španskog jezika kao L2.....	93
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	105
BIBLIOGRAFIJA.....	111
Summary.....	123

Mojoj majci, Snežani

UVODNA REČ

„Zašto ste izabrali da okupirate svoje dragoceno vreme čitanjem i razmišljanjem o nečemu navodno tako morbidnom, neukusnom i zastrašujućem kao što je smrt? Nije li smrt, na kraju krajeva, ona koja razara nadu, osujećuje ambicije i uništava poduhvate? Zar ona ne podrazumeva užas onih koji umiru i duboku tugu koju osećaju oni koji prežive? Šta bi još neko želeo da zna o tome?“

(Endings. A Sociology of Death and Dying, Michael C. Kearl)

Smrt za veliki broj ljudi i za mnoga društva širom planete predstavlja najveću misteriju života. U pitanju je univerzalni fenomen i neodvojivi deo životnog ciklusa zbog čega i zaokuplja pažnju čoveka od najranijih dana. Imajući u vidu interdisciplinarni karakter fenomena smrti (budući da su se njime tokom istorije bavile brojne discipline poput filozofije, teologije, antropologije i etnologije, biologije, psihoanalize i dr.), ova knjiga nastoji da ukaže na vezu smrti sa različitim lingvističkim i srodnim disciplinama. U ovoj studiji pomenutom fenomenu prilazimo iz više perspektiva: kognitivno- antropološke, kognitivno-lingvističke, etnolingvističke, ali i primenjenolingvističke, odnosno iz perspektive metodike nastave stranih jezika.

Opšti cilj studije je da osvetli pojam smrti kroz interdisciplinarni pristup izučavanju datog složenog fenomena, istražujući kulturološke konceptualizacije smrti u španskom i srpskom jeziku. Zadatak koji sebi postavljamo je da najpre prikažemo načine na koje fenomenu smrti pristupaju različite oblasti znanja relevantne za kontekst našeg rada, kao što su mitologija i narodna verovanja, religija i kultura, antropologija i etnologija. Nadamo se da će naša nastojanja dati doprinos komparativnim istraživanjima španskog i srpskog jezika i kulture, ukazujući na sličnosti i razlike u načinima na koje se misli i govori o smrti. Ova knjiga, u teorijskom i metodološkom smislu, izlazi iz okvira jedne naučne discipline i pojavu kao što je smrt sagledava u širem kontekstu hispanike i srpske kulture i jezika ta dva podneblja.

Zbog čega smo odabrali da se bavimo temom smrti u navedena dva jezika i dve kulture? Kako ističe J. Filipović, Srbija i Španija imale su različit društveni i politički razvoj tokom druge polovine XX veka, kao i na početku XXI veka, ali treba imati na umu da su tokom dugog vremenskog perioda postojale brojne

sličnosti po pitanju njihovih društveno-kulturnih sistema (2013: 226). Ove zemlje pripadaju istom kulturnom krugu koji je uokviren posebnim kontinentom (u geografskom, odnosno teritorijalnom smislu), kulturnom i političkom istorijom, hrišćanstvom i patrijarhalnim nasleđem (u vrednosnom smislu). Najznačajnija sličnost, kada je istraživanje fenomena smrti u pitanju, odnosi se upravo na pripadnost istoj religijskoj tradiciji. Uzimajući u obzir značaj religije i njen uticaj na život ljudi tokom istorije, polazimo od ideje da će se ista hrišćanska religijska tradicija (katolička u Španiji i pravoslavna u Srbiji) nalaziti u osnovi sličnih ili istih konceptualizacija fenomena smrti u španskoj i srpskoj kulturi. Odabrali smo ove dve zemlje i njihova dva jezička materijala kako bismo ponudili okvir za tumačenje sličnosti i razlika i uvideli tačke spajanja, odnosno razdvajanja među njima.

Knjiga se sastoji pet poglavlja koja predstavljaju samostalne celine objedinjene temom smrti. U prvom poglavlju dat je teorijski pregled fenomena smrti, sa posebnim fokusom na značenja smrti u zapadnim društvima, koja predstavljaju kontekst važan za istraživanje konceptualizacije ovog fenomena u srpskom i španskom društvu, kulturi i jeziku. Drugo poglavlje posvećeno je kognitivno-antropološkoj i kognitivno-lingvističkoj analizi. Bavimo se pitanjem zašto je smrt postala tabu u savremenim zapadnim društvima, shvaćena ujedno i kao lingvistički, ali i sociopragmatički fenomen. Pažnju usmeravamo i na tabu kao primer kognitivnog kulturnog modela, čije je poznavanje važno radi razumevanja vrednosnih obrazaca i odnosa u društvu. Iznosimo i neka zapažanja proistekla iz konceptualne jezičke analize metafora o smrti i umiranju u srpskom i španskom jeziku. Treće poglavlje se sastoji iz dva dela i obuhvata etnolingvističko istraživanje teme smrti u srpskim i španskim poslovicama i izrekama. Najpre se bavimo paremijama o smrti kao metafizičkim fenomenom, a zatim analiziramo značaj pojma smrti u konstruisanju društvenih praksi. U četvrtom poglavlju, koje se oslanja na postulate primenjene lingvistike, nadovezujemo se na smrt kao tabu temu u kontekstu savremenih tendencija u nastavi stranih jezika i razvoja interkulturene kompetencije kod učenika. Fokus je na temi smrti u španskom kao L2 i na predlogu didaktičke jedinice za obradu teme smrti u nastavi španskog jezika. Peto poglavlje donosi zaključna razmatranja. Na samom kraju se nalazi bibliografija.

Izvori na osnovu kojih vršimo analizu jesu opšti i frazeološki rečnici španskog i srpskog jezika, kao i zbirke poslovice. U slučaju španskih poslovice,

uzeti su u obzir i korpusi koji su dostupni onlajn. Svi korišćeni štampani i digitalni izvori navedeni su na kraju knjige. Vrlo retko se prilikom analize javljaju primeri koji nisu zabeleženi u rečnicima i zbirkama. Do takvih slučajeva dolazili smo usmenim putem ili su oni već činili deo naše frazeološke kompetencije. Za sve primere na španskom jeziku dat je prevod na srpski jezik (unutar zagrada) i pojašnjeno je značenje tamo gde je za tim bilo potrebe. Prilikom prevođenja španskih poslovice i izreka nastojali smo da, kada je to bilo moguće, zadržimo formu poslovice.

Knjiga predstavlja kompilaciju radova objavljenih u nacionalnim i međunarodnim zbornicima i naučnim časopisima. Radovi su u manjoj meri preoblikovani ili dopunjeni novim sadržajima. Namera autorke je da na jednom mestu prikupi prethodno objavljene radove koji su tematski povezani pojmom smrti, a u kojima se bavimo ovim značajnim fenomenom iz perspektive različitih teorijskih okvira. Smatramo da značaj ove studije može počivati upravo u njenom interdisciplinarnom karakteru. U pitanju su sledeći autorski radovi: „Tabu teme u savremenoj nastavi stranih jezika sa posebnim osvrtom na španski jezik“ (*Inovacije u nastavi, časopis za savremenu nastavu*, 27/4. Beograd: Učiteljski fakultet, 2014, str. 92–100), „Tabui i eufemizmi kao primer kognitivnog kulturnog modela: SMRT u srpskom i španskom jeziku“ (*Nasleđe, časopis za književnost, jezik, umetnost i kulturu*, 12/30. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2015, str. 221–230), „Metafore o smrti i umiranju u španskom i srpskom jeziku“ (*Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 43-2. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2018, str. 181–194), „O smrti i umiranju u srpskim i španskim poslovicama: etnolingvistički pristup“ (Zbornik radova sa međunarodne konferencije *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 8*, održane 17. novembra 2018. godine, ur. Snežana Gudurić, Biljana Radić-Bojanić. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019, str. 13–23), „La muerte como un fenómeno metafísico en las paremias serbias y españolas: enfoque etnolingüístico“ (*HISPSERB2018: zbornik radova sa Druge nacionalne konferencije hispanista*, održane 21–22. septembra 2018. godine, ur. Anđelka Pejović et al. Beograd: Filološki fakultet, 2019, str. 143–156). U knjigu je inkorporiran i jedan koautorski rad sa Sanjom Maričić Mesarović: „Tabu i interkulturalna kompetencija u nastavi stranog jezika: tema smrti u nastavi španskog kao L2“ (*Metodički vidici*, 10, 2019, str. 167–190).

Monografija pred vama je naučnog karaktera, pa je, u skladu sa tim, namenjena svima onima koji se bave španskim i / ili srpskim jezikom kao i

njihovim komparativnim proučavanjima. Ipak, nadamo se da će interdisciplinarni karakter knjige, koja temu smrti sagledava kroz različite teorijske okvire i iz različitih perspektiva, i koja obiluje primerima na srpskom i španskom jeziku, naći svoj put i do šire čitalačke publike. Nadamo se, takođe, da će podstaći i nova istraživanja ovog fenomena i inspirisati nove komparativne studije srpskog i španskog jezika i kulture.

Sažetak

Ova studija nastoji da osvetli kulturološke konceptualizacije smrti u srpskom i španskom jeziku i dâ nove doprinose komparativnim istraživanjima dva jezika i dve kulture. U teorijsko-metodološkom smislu, studija izlazi iz okvira jedne naučne discipline i fenomen smrti sagledava u širem kontekstu hispanse i srpske kulture i jezika. Komparativne analize španskog i srpskog jezika smeštamo u okvire kognitivne antropologije, kognitivne lingvistike, etnolingvistike i primenjene lingvistike, ilustrujući interdisciplinarni potencijal za izučavanje datog fenomena. Istraživanje usmeravamo na sagledavanje sličnosti i razlika koje postoje u konceptualizacijama fenomena smrti u srpskom i španskom jeziku.

Opšti zaključak koji se nameće jeste da se kulturološke konceptualizacije smrti u španskom i srpskom jeziku u velikoj meri poklapaju, a da se razlike nalaze samo na površinskom, ali ne i suštinskom nivou. Ovakve nalaze uglavnom možemo pripisati tome što oba naroda pripadaju istom kulturnom krugu: u teritorijalnom smislu pripadaju istom (evropskom) kontinentu; istorijski gledano, tokom dugog vremenskog perioda su posedovali slične kulturne, društvene i političke sisteme; u lingvističkom smislu ne treba zaboraviti da oba jezika pripadaju istoj (indoevropskoj) jezičkoj porodici. Analiza je pokazala da se zajednička karakteristika oba društva, koja je i najznačajnija za sagledavanje fenomena smrti, odnosi na pripadnost istoj religijskoj (hrišćanskoj) tradiciji.

Ova monografija pruža uvid u izučavanja fenomena smrti ali i doprinosi komparativnim istraživanjima španskog i srpskog jezika i kultura ova dva naroda. Umrežavanje različitih disciplina omogućilo nam je dublje razumevanje kompleksne prirode kulture i jezika i ukazalo na interdisciplinarni karakter studija jezika i kulture.

Ključne reči: smrt, tabu, frazeologija, paremiologija, etnolingvistika, kognitivna antropologija, konceptualna metafora, metodika nastave, španski jezik, srpski jezik.

O FENOMENU SMRTI U ZAPADNOJ KULTURI

„Smrt je u životu najvažnija stvar,
ali nešto naročito važna nije ni ona.”

(Narodna mudrost, *Nezaboravno kolektivno samoubistvo*, Arturo Pasilina)

Čovek od davnina nastoji da reši svoju najtežu zagonetku: smrt. To su pokušale istočnjačka mudrost, naročito indijska filozofija, a zatim i evropska antika; to i dalje čine razne religije i mitologije. Najzad, proučavanjem smrti bavi se i savremena prirodna nauka, biologija i medicina, metafizika i fizika (Tadić, 2003: 9). Filip Arijes (Philippe Aries), jedan od najznačajnijih istraživača ovog fenomena, ističe da onaj koji se bavi temama kao što su smrt i umiranje „ne sme da se plaši da preskače stoleća i da barata pojmovima kao što su 'milenijumi': greške koje on tom prilikom ne može izbeći manje su opasne od anahronizama u razumevanju kojima se izlaže ako koristi suviše kratku hronologiju” (Arijes, 1989: 15). Baveći se temom smrti, mi moramo da se bavimo i prošlošću. Isto tako, u želji da istražujemo prošla vremena, ne možemo zaobići smrt. Veliki deo naših saznanja o prošlim društvima zasniva se upravo na pogrebnim dokazima. Baš kao što se prirodni poredak u doba jure utvrđuje fosilnim ostacima, tako se i život tokom prve dinastije drevnog Egipta rekonstruiše iz artefakata pronađenih u grobnici Tutankamona (Kearl, 1989: 7). Ljudi su, pak, tokom istorije smatrali da u sunce i u vlastitu smrt nikada ne možemo da gledamo direktno. Ipak su i sunce i smrt bili stalne teme mitova i religija, nauke i magije, radoznalosti i straha. Gledano iz perspektive kasnog dvadesetog veka Sunce se shvata kao izvor života u prirodnom poretku, a smrt je prepoznata kao centralna dinamika koja leži u osnovi života, vitalnosti i strukture društvenog poretka. Smrt je muza naših religija, filozofija, političkih ideologija, umetnosti i medicinskih tehnologija. Ona prodaje novine i polise osiguranja, oživljava radnje televizijskih emisija i – sudeći po našoj zavisnosti od fosilnih goriva – čak pokreće našu industriju (Kearl, 1989: 3). Iako okruženi ovim fenomenom, koliko smo, međutim, spremni da o smrti razmišljamo i govorimo?

Ako smrt posmatramo kao najveću misteriju života, koja predstavlja njegov neodvojivi deo, ne čudi što ovaj fenomen zaokuplja pažnju čoveka od najranijih dana ljudske egzistencije. Vremenom se razvila i naučna disciplina čiji predmet proučavanja jesu predstave o smrti, simbolička reprezentacija smrti,

proces življenja i umiranja, i rituali i verovanja koji se dovode u vezu sa smrću, što samo ilustruje čovekovu potrebu da se ovim fenomenom bavi, da ga izučava i da mu se približi, ne bi li ga bolje razumeo i protumačio. U pitanju je naučna disciplina koja se zove *tanatologija*. Naziv potiče od grčkih reči *tanathos* što znači „smrt” i *logos* što znači „nauka”. Iznećemo u nastavku neka osnovna zapažanja o fenomenu smrti iz perspektiva onih oblasti koje su relevantne za kontekst našeg istraživanja. Najpre ćemo temu smrti smestiti u kontekst mitologije i narodnih verovanja, zatim religije, i na kraju antropologije.

Mitologija i narodna verovanja o smrti. Svako društvo gradi verovanja, mitove i obrede vezane za fenomen smrti u skladu sa svojim istorijskim, religioznim i kulturološkim osobenostima (Drobnjak, Gudurić, 2011: 237). Različite kulture su kroz istoriju mitovima i legendama nadoknađivale nedostatak znanja i razumevanja sveta, smisla života i smrti. Razlozi umiranja ili razboljevanja pripisivani su moćima boginja i bogova (iako se u ovoj knjizi nećemo baviti opisom mitoloških likova povezanih sa smrću). Smrt predstavljena kao antropomorfnu biće postojala je u mnogim kulturama od početka čovečanstva. Simboli smrti u svetskoj folkloristici, kako navodi Pavlović (2004: 65), najčešće su bili kostur sa kosom u rukama ili kobilja glava. Motivi koji se dovode u vezu sa smrću u slovenskim mitsko-folklornim koncepcijama i paganskim obredima su: *put, međa, reka, prag, prozor*, a životinje koje predskazuju smrt su: *zmija, ptica, zmaj, konj, gušter*. Kult mrtvih kod Srba, kod drugih Slovena i svih indoevropskih naroda, ističe Zečević (2007: 15, 93), zasnivao se na animističkom shvatanju sveta (od lat. *anima* – duša). Prema tom poimanju cela priroda je oduhovljena. Svako živo biće i svaka prirodna pojava imaju svog duha koji ga vodi i pokreće. Kult mrtvih izrastao je iz poimanja ljudskog uma koji nije umeo da objasni pojave života i smrti. Prema animističkom shvatanju, ljudsko biće se sastoji od tela, kao materijalnog i opipljivog dela, i nematerijalne duše, koja telu daje život. Smrt se objašnjavala time što duša napušta telo, pa ono ostaje bez života, odnosno umire. Po tom shvatanju duša živi večno, jer se verovalo da je duša besmrtna i da posle telesne smrti prelazi na neki drugi svet, gde nastavlja da živi nastanjujući se na raznim mestima ili odlazi na drugi svet. Iz navedenih ideja nastala je vera u zagrobni život odnosno život posle smrti. Prema zamišljenim etapama kretanja duše ka drugom svetu, podešavani su postupci živih koji su se trudili da ispunjenjem određenih rituala pomognu duši da pređe u svet večnosti. Može se zaključiti da su animistička shvatanja klica iz koje su nikla i izrasla shvatanja na kojima počiva kult mrtvih kod Srba.

Religija i smrt: teološki odnos prema smrti. Čovek je jedino živo biće koje nije spremno da fizičku smrt prihvati kao kraj života. On ne može da prihvati potpunu prolaznost i da shvati apsolutno nebiće mrtvoga, te otuda nastaju nada i verovanje u besmrtnost. U toj činjenici duhovnu hranu nalaze brojni mitovi, misterije a naročito religije. Sve one na svoj način propovedaju da fizička smrt ne znači kraj života, već samo promenu njegovog oblika u čemu se i sastoji postulat besmrtnosti. Telesnost nije pravi, istinski način egzistencije, već je to duša kao simbol života (Tadić, 2003: 14, 232). Strah od smrti i verovanje u život nakon smrti predstavljaju univerzalni fenomen (Berta, 2003: 13), a želja da prevaziđemo granice ovog jednog telesnog života koji nam je dat, i da nastavimo besmrtno postojanje, u osnovi je religijskih učenja i religijskog pogleda na svet uopšte (Kovačević, Sinani, 2014: 1055–1056). Zbog toga se smatra da sve svetske religije pokušavaju da reše isti problem – kako podneti konačnost života (Becker, 1973 prema Erić, 2001: 27). Religija i smrt su kroz istoriju bile neraskidivo povezane, a hrišćanska religija je monopolizovala sistem značenja vezanih za temu smrti i rituala kroz koncepte kao što su: spasenje i reinkarnacija, postojanje neba, odnosno raja i pakla, simbol krsta i vaskrsenje (Kearl, 1989: 172). Verovanje u *život posle smrti*, kao religiozni fenomen, rasterećuje ljude od svakodnevne svesti o svojoj konačnosti i straha od tog saznanja (Erić, 2001: 88). Sekularizacija i udaljavanje od verskih autoriteta doneli su i promene razmišljanja o fenomenu smrti, o čemu će kasnije biti reči.

Temelje filozofskom promišljanju smrti karakterističnom za zapadnu kulturu, a posebno učenjem o besmrtnosti, postavio je Platon (427–347 pre n.e.). On je smatrao da je duša besmrtna – kada se smrt približi čoveku, duša odlazi od njega netaknuta. Duša pripada dimenziji ideja koje ne mogu ni da nastanu ni da nestanu i ona je iznad tela i telesnog, koji su nestalni, promenljivi i prolazni. Od rođenja i tokom života duša i telo su, spolja posmatrano, sjedinjeni, ali duša sačinjava stvarno biće čoveka i ima sopstvenu egzistenciju pa se u trenutku smrti oslobađa tela (Erić, 2001: 28–29). Tako nastaje poznati *dualizam* tela i duše koji je karakteristika mnogih religija. Kao opterećenje i smetnja, telo je nešto od čega duša teži da se oslobodi, što je vodilo preziranju tela i cele zemaljske egzistencije kao nečeg privremenog i efimernog. Tako se onostranost uzdiže do večnosti, a ovostranost shvata kao puka prolaznost. Od Platona je preuzeto ontološko stanovište o nedodirljivosti duše sa smrću – duša je besmrtna po svojoj suštini i tako duša znači lični nastavak života (Tadić, 2003: 31–33). Platonovo učenje filozofiju je uzdiglo na nivo religije, a koncepcija o besmrtnosti uticala je na

glavne religijske tradicije Zapada, pre svega na judaizam i hrišćanstvo. Verovanje u besmrtnost i produženje života u večnosti jedna je od najkompleksnijih i najspecifičnijih odbrana od straha, karakteristična za zapadnu civilizaciju od njenih početaka sve do današnjih dana (Erić, 2001: 29, 87).

Antropološke spoznaje o fenomenu smrti. Predstave o smrti, njeno doživljavanje i stavove prema njoj, antropologija neposredno dovodi u vezu sa geografijom mesta, društvenom sredinom, civilizacijskim sistemom, oblikom društvenih formacija i vladajućim ideologijama u njima, društvenim odnosima, vidovima i tipovima življenja, i najzad, religijom (Erić, 2001: 25). Smrt predstavlja paradigmatičan primer onoga što možemo nazvati „društvenom činjenicom”. Znamo da se odvija u društvenom kontekstu, pa je i značenje smrti društveno definisano. Priroda pogrebnih rituala, oplakivanja mrtvih i ispoljavanja žalosti odražavaju uticaj društvenog konteksta u kojem se događaju. Stoga različite kulture i različita društva mogu različito tumačiti ovaj fenomen (Bustos, Ligia, 2007: 332).

Hantington primećuje da se, za razliku od filozofa, relativno malo antropologa direktno bavilo ovom temom i da se kod njih ne javlja posebna fascinacija misterijom smrti. Međutim, sveprisutnost smrti u društvu uticala je na to da je ponašanje vezano za smrt neizostavno inkorporirano u razne studije, pa su izučavanja takvih ponašanja tokom prošlosti uticala na razvoj centralnih teorijskih debata (Huntington, 1979 prema Palgi, Abramovitch, 1984: 385). Ovakva situacija, kada su antropološka izučavanja smrti u pitanju, može ukazivati na to u kojoj je meri smrt u zapadnom društvu postala privatna stvar, kao i dubinu strepnje zbog smrti koju stvara savremena kultura (Palgi, Abramovitch, 1984: 385). Jedno od značajnijih dela iz antropologije smrti, prvi put objavljeno 1951. godine, napisao je francuski mislilac Edgar Moren, autor knjiga iz područja antroposociologije, sociologije kulture, političke sociologije, socijalne i kulturne antropologije. U svom delu *Čovek i smrt (L'Homme et la Mort)* on (Moren, 1981) razmatra ideju da će starenje u budućnosti – nakon što budemo savladali problem nemaštine i pronašli lek za najopasnije bolesti – postati jedan od najznačajnijih problema čoveka, na koji će istraživači najviše usmeravati svoja istraživanja. Rešavanje ovog problema postaće jedan od glavnih izvora napretka civilizacije. U okviru kulturne antropologije (odnosno svog koncepta *genetičke antropologije*), Edgar Moren se, između ostalog, bavi istraživanjem čovekovog dvojakog stava prema smrti: on se izlaže smrtnoj opasnosti, ali se i užasava smrti.

Autor ističe da je upravo ovaj dualistički stav ono što najdublje određuje ljudsku bit, kao i da običaji, rituali i verovanja vezani za smrt predstavljaju najiskonskije područje naših civilizacija.

U nastavku izložimo hronološki pregled uticaja različitih teorija unutar polja antropologije na izučavanje teme smrti u kulturi, klasifikovane u četiri grupe (Palgi, Abramovitch, 1984):

1. **EVOLUCIJSKI PRISTUP** koji je povezan sa autorima kao što su Frejzer (James George Frazer) i Tajlor (Edward Burnett Tylor), kao i ranijim teoretičarima iz XIX veka. Smrt kao predmet proučavanja teoretičara ovog pristupa razmatrana je prevashodno u kontekstu drugih značajnih i „velikih“ pitanja poput porekla religije i progresivnog razvoja kulture.
2. **SOCIOLOŠKE ŠKOLE POD FRANCUSKIM UTICAJEM** koje najbolje predstavljaju dela Dirkema (Émile Durkheim) i Herca (Robert Hertz). Proučavajući fenomen smrti, oni zaključuju da se smrt ne doživljava kao trenutno uništenje života pojedinca; da se smrt radije posmatra kao društveni događaj, polazna tačka ceremonijalnog procesa u kojem mrtva osoba postaje predak; da je smrt poput inicijacije u društveni zagrobni život, što je čini vrstom ponovnog rađanja ili svojevrsnim preporodom (De Coppet, 1981: 175 prema Palgi, Abramovitch, 1984: 388).
3. **BRITANSKA FUNKCIONALISTIČKA ŠKOLA** povezana je sa autorima poput Malinovskog (Bronislaw Malinowski) i Redklif-Brauna (Alfred Reginald Radcliffe-Brown), kao i njihovim učenicima. Za funkcionaliste, fokus je bio na „društvenom gubitku“, pitanjima nasleđivanja, preraspodele prava i statusa, i reintegraciji ožalošćenih u svakodnevni život. Smrt neke osobe predstavlja „delimično uništavanje socijalne kohezije“ dok se ne uspostavi nova ravnoteža. Ritual je taj koji određuje prisustvo i intenzitet izraženih osećaja. Kao rezultat, jedna od društvenih funkcija ceremonijalnih običaja je podučavanje, održavanje i prenošenje odgovarajućih emocionalnih dispozicija s jedne generacije na drugu.
4. **PRISTUP «RITE DE PASSAGE»** (Smrt kao obred prelaska) pretežno je povezan s autorom Van Genepom (Arnold Van Gennep). Njegov koncept smrti kao jednog u nizu ritualnih prolaza kroz životni ciklus i dalje je jedna od najpoznatijih, a možda i najdominantnijih, metafora.

Kovačević i Sinani (2014) daju pregled antropoloških radova koji se odnose na umiranje, smrt i verovanje u život posle smrti u srpskoj nauci. Ovi autori (2014: 1056–1059) najpre upućuju na početke naučnih istraživanja smrti u srpskoj etnologiji. Oni ističu da su se autori iz oblasti etnologije i antropologije u najvećoj meri bavili proučavanjem skupa fenomena definisanih u naučnim krugovima kao *narodna religija*. Narodna religija, kult mrtvih i smrtni ritual, kao i verovanje u zagrobni život, svet mitskih i demonskih bića, bila su predmet izučavanja mnogih domaćih etnologa. Pregledom literature tog perioda nameće se zaključak da su umiranje i smrt, kao i različita verovanja i običaji koje povezujemo sa ovom etapom životnog ciklusa, bili jedan od centranih predmeta etnologije i antropologije još od samog osnivanja ovih disciplina i početaka bavljenja etnološkim i antropološkim istraživanjima. Nakon perioda etnoloških istraživanja, sledi period koji nazivaju „nova srpska antropologija”. Antropolozi izlaze iz čisto etnološkog okvira i ulaze u doba interpretativne moderne antropologije: susreću se sa *narodnom religijom* koja je do tada bila omiljeno polje tradicionalne etnologije. Tokom poslednje decenije XX veka objavljeni su radovi u kojima se uspostavlja nova antropologija smrti. Ona prevazilazi tradicionalna shvatanja umiranja i „života posle smrti” i teži da ponudi nove i modernije kulturne odgovore na biološku činjenicu smrti, kao i širu perspektivu u bavljenju ovim fenomenom (v. Bandić, 1980, 1983; Čolović, 1984, 1988; Kovačević, 1990, 2009; Radulović, 2006; Kuljić, 2012, 2013; Sinani, 2009, 2013).

Promena stavova o smrti u zapadnoj kulturi. Neizbežnost smrti je kroz istoriju predstavljala, a i danas to čini, izvor čuda, straha, nade i zbunjenosti (Wendell Moller, 2003: 871). Individualno znanje i strahovi od smrti uslovljeni su društvenim okruženjem, a kultura se može smatrati nekom vrstom simboličkog okvira, odnosno „zaklona” koja štiti svoje članove od užasa smrti, davanjem smisla ljudskom postojanju i smrtnosti. Ovaj etos smrti redovno se potvrđuje kroz ritual, jezik i kulturne koncepcije vremena (Kearl, 1989: 9, 58). Dok su neka društva obožavala smrt, druga su obožavala život. Nijedan od tih pristupa nije bio posebno uspešniji od drugog: „Društva koja ne mogu dobro da se nose sa smrću ne mogu da se nose ni sa životom, jer smrt jeste deo života i zapravo daje životu određeni smer i svrhu” (Fehrenbach, 1984 prema Kearl, 1989: 58). Značenje smrti – bilo da smrt znači prestanak života, obred prelaska iz jednog života u drugi ili prelazak u drugi oblik postojanja; bilo da pojedinci žive kako bi umrli ili jednostavno umiru zato što su živeli – u potpunosti je pitanje kulturne definicije. Kakva god da je definicija smrti, smisao samog života sledi upravo tu definiciju.

Ove kulturne orijentacije su daleko od stabilnih; one variraju sa promenama u koncepciji sopstva, u vremenu i kvalitetu smrti, i u strukturi društvene organizacije. Veliki doprinos istoričara Filipa Arijesa ogleda se u sledećem – dao je istorijski model različitih konceptualizacija smrti u zapadnoj Evropi, integrišući različite artefakte kao što su groblja, nadgrobni spomenici i religiozne dogme (Kearl, 1989: 58). Ono što se ne može poreći jeste da se svaka kultura na neki način morala baviti pitanjem večnog traganja za smislom života i smrti. Šta to tačno znači? U razmatranju različitih aspekata etosa smrti u kros-kulturnom smislu, odnosno u razvijanju tipologija orijentacija prema životu i smrti, zanimljiv je klasičan pristup Arnolda Tojnbija (Arnold Toynbee). U nastavku navodimo sisteme mišljenja o smrti, uz napomenu da osnovni problem za brojne istoričare i antropologe predstavlja pokušaj određivanja tipova društvenih sistema i vrste dinamike koji podstiču ove sisteme mišljenja (Toynbee, 1980 prema Kearl, 1989: 27–28):

- Kulture mogu biti one koje prihvataju smrt, poriču smrt ili čak prkose smrti. Na Zapadu koji prkosi smrti, strategije spasenja su istorijski uključivale aktivizam i asketizam. Na Istoku, strategije su često bile kontemplativnije i mističnije.
- Smrt se može posmatrati ili kao kraj postojanja ili kao prelazak u drugo stanje bivanja, odnosno svesti. Za budiste i hinduse iskušenje kroz koje čovek prolazi ne predstavlja smrt već bol zbog ponovnog rađanja. Njihov cilj je prestanak ponovnog rađanja, a ne prestanak umiranja i kraj smrti, što je jedan od temelja hrišćanske religije.
- Uzimajući u obzir prethodne dve dimenzije, očigledno je da se smrt može smatrati ili svetom ili profanom.
- Različite kulture odlučuju se za hedonističke ili pesimističke orijentacije prema životu u suočavanju sa neizbežnom smrću.
- Dok hindusi, na primer, rešavaju problem smrti tako što život doživljavaju kao iluziju, a polje između reinkarnacija kao ono što je objektivno (otuda je u istočnim kulturama primarna briga da se izbegne ponovno rođenje), u velikom delu Zapada briga se usmerava na to da se postigne što viši kvalitet lične egzistencije *ovde i sada*.
- Konačno, kulture se razlikuju i u smislu razumevanja odnosa između svetova živih i mrtvih. Neke kulture smatraju da mrtvi imaju aktivnu ulogu u oblikovanju života živih, a takve interferencije mogu biti dobrodošle, mogu se tolerisati ili izbegavati.

Filip Arijes, ugledni francuski historičar i društveni kritičar, i jedan od najznačajnijih proučavalaca fenomena smrti, istraživao je odnos Zapada prema smrti, usredsređujući se na Evropu od ranohrišćanske ere do današnjih dana. Umnogome je doprineo izučavanju ove teme kada su u pitanju promene stavova prema smrti (v. Ariès, 1974; Arijes, 1989). On zauzima hronološki pristup prilikom izlaganja veoma obimnih nalaza svojih istraživanja, navodeći pet faza kroz koje se mogu uočiti značajne promene stavova o smrti (Ariès, 1974, 1977. prema Palgi, Abramovitch, 1984: 407–408; Arijes, 1989: 80–90, 225–226):

UKROĆENA SMRT. U ovoj prvoj fazi očekivalo se od čoveka na samrti da se pripremi za smrt kad spozna da je došao kraj života. Viđenje života nakon smrti kao stanja odmora ili mirnog sna predstavljao je jedan od najčvršćih oblika tog starog stava prema smrti. Uočava se jedno trajno i vrlo snažno osećanje bliskosti sa smrću, bez straha i očajanja, osećanje koje se nalazi na pola puta između pasivne rezignacije i mističnog prepuštanja. Smrt je za svakog pojedinca predstavljala prihvatanje sudbine u kojoj njegovo sopstveno biće nije uništeno jer život postoji i posle smrti. Važna karakteristika *ukroćene smrti* bila je upravo ta jednostavnost kojom su rituali umiranja prihvatani i sprovedeni, bez velikog iskazivanja emocija. Ovakav odnos prema smrti izražavao je prepuštanje sudbini, ravnodušnost prema suviše posebnim i različitim oblicima individualnosti, a opstao je i u srednjem veku održavši se onoliko dugo koliko je trajala bliskost sa smrću – sve do romantizma.

SOPSTVENA SMRT. Arijes opisuje promenu stava o smrti koja nastupa onda kada smrt od gotovo nevažnog događaja postaje događaj od izuzetnog značaja. Uticaj smrti na društvo nije se smatrao značajnim ali je postalo važno umiranje ličnosti – *sopstvena smrt*. Osećanje samosvesti, pa čak i „samo-važnosti”, prvobitno ograničeno na bogate i obrazovane, postalo je široko rasprostranjeno. Običaj pisanja oporuke, odnosno testamenta bio je jedan od novih izraza potvrđivanja sopstvenog značaja, koje je služilo kao povezivanje života sa smrću održavanjem kontrole nad drugima i posle sopstvene smrti. Zagrobni život dobio je veći značaj, što je dovelo do jasnijih stavova o razdvajanju tela i duše. U XIV i XV veku ovaj trend je čvrsto utvrđen. Prizor smrtno postelje koji je opstao sve do XIX veka poprimio je dramatičan i emotivan karakter. Postala je očekivana pojava da bi ceo život trebalo da „prođe pred očima” u trenutku smrti, dok se snage dobra i zla bore za posedovanje duše.

DALEKA SMRT. U prethodna dva navedena stava o smrti primećuje se da je smrt predstavljena kao prirodni fenomen. Međutim, između XVI i XVIII veka, smrt se više nije smatrala delom racionalne šeme života. Često je poprimala karakter strašnog i nasilnog događaja, sličnog percepciji seksa u to doba. Uopšteno, teme smrti postale su erotizirane kao što se vidi u motivima u umetnosti i književnosti tog doba. Ono što predstavlja paradoks jeste činjenica da se ta promena odvijala istovremeno sa početkom uspona nauke, racionalizma i tehnologije. Uprkos prividnom kontinuitetu tema i rituala, stavljena je pod sumnju i kao da se krišom udaljavala iz sveta običnih, životnih stvari. Do XIX veka, smrt je ostala daleka, pobuđujući neobičnu radoznalost i znatiželju, ali i erotiku.

SMRT DRUGOG. Arijes je do XX veka identifikovao veliku promenu u viđenju sopstva i međuljudskih odnosa. Nakon što je nuklearna porodica zamenila tradicionalnu zajednicu i pojedinca kasnog srednjeg veka, afektivnost je postala koncentrisana na malobrojne osobe čiji je nestanak izazivao dramatičnu krizu: *smrt drugog*. Ta revolucija koja je nastupila kada se radi o osećanjima bila je veoma važna za istoriju. U ovim izmenjenim uslovima strah od smrti je prenesen sa sopstva na *značajnog drugog*. Istovremeno i postepeno je verovanje u greh i pakao počelo da slabi, a smrt je počela da se smatra lepom. Činilo se da je smrt svuda prisutna kroz pogrebne povorke, crninu, posete grobljima i kult uspomene na preminulog. Iskazivanje pompeznosti možda samo ukazuje na nestajanje prastare saživljenosti sa smrću. Ljudi počinju da se ponašaju kao da ni oni, a ni oni koji su im bliski, nisu smrtni. Prihvataju da u čisto tehničkom smislu mogu umreti, ali duboko u sebi osećaju kao da oni sami neće umreti.

NEVIDLJIVA SMRT. Arijes koristi izraz „nevidljiva” na sličan način na koji drugi autori upotrebljavaju izraz „tabu” kada govore na temu smrti. Smrt se više ne doživljava ni kao prirodna, ni kao lepa, ni kao društveno značajna. Naprotiv, postala je prljava i medikalizovana. Očekuje se da će umiruća osoba umreti „daleko od očiju drugih”, u bolnici u kojoj je smrt anonimna i pod potpunom medicinskom kontrolom. U osnovi, moderno društvo smrt doživljava kao „masovno priznanje poraza”, skandal koji ljudi nisu u stanju da spreče. Zbog toga se ponašaju kao da se ništa ne dešava i na taj način nemilosrdno primoravaju ožalošćene da umirućima ne govore ništa. U industrijalizovanoj severozapadnoj Evropi biva odbačeno tradicionalno ponašanje i nastupa novi model iz kog je smrt jednostavno bila izbačena – ta zabrana nad smrću pojavljuje se kao

solidarnost modernog doba. Uzrok tih promena bili su napredak industrijalizacije, urbanizacije i racionalizma. Javlja se, s jedne strane, slabljenje volje za postojanjem kod savremenog čoveka i, s druge strane, nemogućnost naših tehnicističkih kultura da ponovo obezbede naivnu veru u sudbinu, koju su obični ljudi tako dugo imali. Predstave o smrti postaju dramatične i ubuduće će izražavati nov odnos prema zemaljskim dobrima. Strah od smrti vratio se svom silinom i kroz zastrašujuću popularnu sliku smrti u obliku pacijenta čije telo je zaposednuto cevčicama i iglama.

Bez tradicionalnih uteha koje religija pruža, smrt počinje da razotkriva neautentičnost ljudskih života, a ipak otkriva želju ljudi da budu besmrtni (Kearl, 1989: 48). Todor Kuljić (2013), baveći se promenama koje nastupaju u načinima shvatanja smrti u savremenim društvima, analizira koncept „dobre smrti” i evoluciju, tj. revoluciju društvenoprihvatljivog načina umiranja. Najpre ističe (Kuljić, 2013: 70) da je pod uticajem napretka medicine i tehnike došlo do produženja ljudskog veka, te je činjenica da sve više umiru stariji a sve manje mlađi ljudi podstakla nadu u stalno produženje života. Pozivajući se na Feldmana, Kuljić primećuje da je smrt danas sve manje „zapisana sudbina” pa se na drugačiji način posmatra i doživljava nego što je to bio slučaj u tradicionalnim kulturama (Feldmann, 2004: 22 prema Kuljić, 2013: 70). Dolazi i do drugih promena. U svakodnevnom životu umrle osobe se sve ređe pominju, dok broj ljudi koji ne idu na sahrane raste, što dovodi do zaključka da slabi kolektivna prinuda. Ono što počinje da se shvata kao „normalna” smrt sve više se doživljava kao prirodni događaj a ne kao neprirodni čin ili kao sudbina kojom upravlja onostrano. Raste i broj ljudi koji sami odlučuju kada će okončati život, što malo-pomalo utiče na promene verovanja o tome da je samoubistvo isključivo rezultat psihičkih poremećaja. U modernim društvima počinje da se uočava sve manja spremnost da se umre u ratu zarad borbe za domovinu. Očekivanja su sve manja, a pravila sve fleksibilnija i kada se radi o iskazivanju tuge odećom ili drugim simbolima. Činjenica je da su modernizacija i tehnizacija potisnule smrt: smrt počinje da se doživljava posredno (najčešće preko slika i priča iz medija), a sve manje neposredno, odnosno kroz neposredna iskustva u vlastitom okruženju (Kuljić, 2013: 70). Isti autor dodaje da je modernizacija ostavila trag i na vernike i da je danas prisutno modernizovano viđenje onostranog uz osavremenjenu sliku zagrobnog života, dok israživanja pokazuju opadanje poseta sahranama i izjavljivanje saučešća ožalošćenima:

Bog gubi funkciju arbitra, jer se sve više dematerijalizuje, dekontekstualizuje i predstavlja u netelesnom sklopu. To što je Bog sve više simbol izmenilo je i viđenje besmrtnosti. U biološkom smislu oličenje besmrtnosti je nastavljanje porodice, a vrsta i trajanje onostranog života se pluralizuje, tj. shvata se na vrlo raznolike i protivrečne načine. Grubo rečeno, simboličku besmrtnost danas više osigurava stvaralaštvo nego vera u zagrobni život (Kuljić, 2013: 70–71).

U nastavku slede kognitivno-antropološka i kognitivno-lingvistička istraživanja fenomena smrti, kojima pristupamo iz komparativne perspektive. Analiziramo srpsko i špansko jezičko i kulturno nasleđe, u potrazi sa konceptualizacijama smrti, kao i sličnostima i razlikama između dva jezika i dve kulture.

**KOGNITIVNO-ANTROPOLOŠKA I
KOGNITIVNO-LINGVISTIČKA ISTRAŽIVANJA**

TABU SMRTI KAO PRIMER KOGNITIVNOG KULTURNOG MODELA U SRPSKOM I ŠPANSKOM DRUŠTVU

Polazeći od koncepta *kognitivnih kulturnih modela* kao znanja koje nam pomaže da se unutar zajednice ponašamo na društveno prihvatljiv način, u ovom poglavlju analiziramo pojam smrti u srpskom i španskom jeziku, odnosno eufemističke zamene u vidu metafora koji se u oba jezika koriste umesto pomenutog tabu pojma. Najpre ćemo se osvrnuti na pojam kognitivnih kulturnih modela, odnosno društveno uslovljenog znanja koje je od velikog značaja za društveno i govorno ponašanje članova određene zajednice, kao i na vezu između tog koncepta i jezika. Naša analiza utemeljena je na ideji da tabui i eufemizmi u jeziku određene zajednice predstavljaju primer kognitivnog kulturnog modela, pa ćemo, stoga, dati sažet teorijski prikaz ova dva pojma. Nastojimo da uz pomoć analize španskog i srpskog jezičkog materijala istražimo da li srpsko i špansko društvo dele isti kognitivni kulturni model i vide smrt kao tabu, i da li u oba jezika postoje eufemistički izrazi o temi smrti, tj. da li se koriste iste eufemističke strategije za izbegavanje pomenutih tabu reči. Izvršićemo klasifikaciju najčešćih eufemizama koji se u oba jezika koriste umesto tabu reči *smrt / umreti / umiranje*. Cilj poglavlja nije sveobuhvatna i iscrpna analiza svih metafora i eufemističkih izraza koji se mogu povezati sa pojmom smrti (jer analiza kvantitativnog tipa izlazi iz opsega ovog rada) već klasifikacija prikupljenih metaforičkih izraza koji pripadaju već pomenutom semantičkom polju.

Za ovo istraživanje korišćeni su sledeći rečnici: *Diccionario de la lengua española* (Real Academia Española 2001), *Diccionario de fraseología española: locuciones, idiotismos, modismos y frases hechas usuales en español* (Cantera Ortiz de Urbina, Gomis Blanco 2007), *Rečnik srpskoga jezika* (Vujanić i dr. 2007), *Frazeološki rečnik srpskog jezika* (Otašević 2012), kao i elektronski korpusi (*Real Academia Española – Corpus Diacrónico del Español* (CORDE), *Real Academia Española – Corpus de Referencia del Español Actual* (CREA), *Corpus del español*). U prikupljanju metafora na španskom jeziku učestvovali su i izvorni govornici španskog iz različitih zemalja hispanskog sveta. Razgovarali smo sa pet osoba visokog stepena obrazovanja: tri osobe ženskog pola (25 i 26 godina, Španija; 42 godine, Kuba) i dve osobe muškog pola (25 godina, Meksiko; 49 godina, Venecuela).

TABUI I EUFEMIZMI: PRIMER KOGNITIVNOG KULTURNOG MODELA

Kultura shvaćena kao društveno znanje u suprotnosti je sa individualnim znanjem jer je kultura vlasništvo zajednice pre nego pojedinca (Kronenfeld, 2005) i predstavlja „distinktivno obeležje svake društvene zajednice” (Filipović, 2009: 110). Ona „omogućava ljudskom biću da se adaptira u svetu u kojem živi” jer svojim pravilima, značenjima i vrednostima zajednici pruža neophodan referentni okvir koji zamenjuje sistem instinkata, i smešta pojedinca u socijalni kontekst tako što omogućava razumevanje specifičnih značenja koja se razlikuju od kulture do kulture (Golubović, 1999: 32–33). Jezik se ističe kao jedan od ključnih faktora u prenošenju kulture i kulturnih elemenata (Filipović, 2009: 111), ali jezik nije samo pasivan u svom odnosu prema kulturi već je govorenje samo po sebi kulturno ponašanje, a jezik kao deo kulture delimično oblikuje određenu kulturu (Hymes, 1971: 44). Služeći kao instrument za kategorizaciju i konceptualizaciju stvarnosti, jezik doprinosi njegovom razumevanju i interpretaciji, kao i razvoju kulturnih modela i njihovoj internalizaciji (Buxó, 1983 prema Pascual López, 2014: 171). Jezik je proizvod kulture, ali je i snaga koja ga konfigurise. U tom smislu, jezik igra važnu ulogu u prenošenju i perpetuiranju kulture i u kreiranju vizije stvarnosti s kojom se svaka jezično-kulturna zajednica suočava sa svetom. Rezultat je usvajanje kulturnih obrazaca ili modela koji se, iako su subjektivni, pojavljuju u umu kao objektivni i urođeni, kao rezultat iskustva koje se ne preispituje niti se u to iskustvo sumnja (Pascual López, 2014: 171). Upotreba jezika je neodvojiva od kulture zbog čega se ni značenje, ni upotreba jezika ne mogu posmatrati isključivo na osnovu univerzalnih parametara već variraju od jedne zajednice do druge u skladu sa specifičnim kulturnim i društvenim značenjem zajednice (Filipović, 2009: 110).

Tabui i eufemizmi koji se upotrebljavaju u govoru, posmatrani kao primer jezičkog, ali i kulturnog ponašanja, ilustruju kulturne obrasce koji važe u određenoj govornoj zajednici pa samim tim predstavljaju primer kulturnih modela tih zajednica. U nastojanju da pokažemo da postojanje tabu reči i izraza (i samim tim i odgovarajućih eufemizama) o smrti u srpskoj i u španskoj govornoj zajednici ilustruje postojanje istih kognitivnih kulturnih modela u ove dve zajednice, najpre ćemo definisati koncept *kognitivnog kulturnog modela*. Martin Moriljas polazi od shvatanja kulture kao vrlo kompleksne mreže sistema kulturnih značenja koja obezbeđuje članovima određenog društva šematizovanu verziju sveta, sistem verovanja i institucionalnu orijentaciju. Kultura kao

(kognitivno) znanje predstavlja sistem kognitivnih modela i pomaže pri interpretaciji sveta koji nas okružuje, usmerava i orijentiše naše akcije/postupke, tj. društvene prakse (posebno jezičku interakciju) i, samim tim, pokazuje i „propisuje” šta je u ponašanju zajednice poželjno, a šta treba izbegavati. Kulturni modeli predstavljaju šematizovanu verziju sveta i iskustva, pomažu pri interpretiranju simboličkog iskustva, usmeravaju i motivišu društvenu akciju (Martín Morillas, 1997: 53, 55). Oni u svojoj suštini jesu društveni sistem znanja, kojim se bave i kognitivna antropologija i kognitivna lingvistika, i obe discipline pokazuju interesovanje za „kulturološku osnovu jezika i jezičku osnovu kulture” (v. Filipović, 2009: 112). Kronenfeld (2005) vidi kulturne modele kao kognitivne strukture koje dele članovi zajednice i navodi da ti kulturni modeli imaju formu prototipskih scenarija koji se primenjuju na određene, konkretne situacije. D’Andrade (1995) smatra da su kulturni modeli kognitivno sredstvo koje ljudi koriste za obradu i organizovanje informacija, donošenje odluka, kao i za usmeravanje sopstvenog ponašanja. Predstavljaju zajedničke percepcije i stavove o tome kako svet funkcioniše. Ovi modeli su implicitni, često se uzimaju zdravo za gotovo i deluju ispod nivoa svesti (Holland, Quinn, 1987). Dakle, kognitivni kulturni modeli predstavljaju strukturisano i hijerarhijski organizovano društveno znanje, a njihovo poznavanje nam je neophodno kako bismo bili prihvaćeni od strane društvene zajednice kao njeni članovi (Hudson, 2001, prema Filipović, 2009: 112). Oni nam omogućavaju da razumemo svet koji nas okružuje, ali nam i određuju „kako treba da se ponašamo i kojim ciljevima treba da težimo i koje vrednosti treba da negujemo” (Filipović, 2009: 115). Kulturni model može se opisati i kao „kamen temeljac svakog društvenog, pa i govornog ponašanja” (D’Andrade, 1984: 97–98, prema Filipović, 2009: 115), dok je jezik, kako navodi Šarifian (Sharifian, 2008), neodvojivo povezan sa kulturnom kognicijom jer se ona najvećim delom prenosi kroz jezik i utkana je kako u sadržaj tako i u upotrebu jezika zbog čega predstavlja sistem za prenošenje kulturnih konceptualizacija. Već smo istakli da je jezik jedan od ključnih faktora u prenošenju kulture i „odraz kulture” pa tako postojeći tabui i eufemizmi u nekom jeziku oslikavaju kulturne konceptualizacije koje postoje u toj govornoj zajednici.

***

Tabu i eufemizam. Ljudska bića konstruišu stvarnost u skladu sa svojim uverenjima (Lakoff, Johnson, 2003 [1980]), pa tako u svim društvima postoje

teme za koje se veruje da je neprikladno govoriti o njima, a upotreba određenog broja reči u tom jeziku smatra se vulgarnom ili nepristojnom. Ove teme i odgovarajuće reči i izrazi predstavljaju *tabu*. Prema Frojdu (Freud, 1950: 22), tabu ima dva različita značenja: odnosi se na nešto što je „sveto” i „iznad običnog”, ali i na nešto što je „opasno” ili „nečisto”. Nekada se tabu shvatao kao „nešto što ne bi trebalo da se dira – da li zbog gađenja ili strahopoštovanja” (Lukas Freitas, 2008: 1, prema Ilić, 2013). Pod tabuom se podrazumeva ono što se izbegava jer zajednica veruje da može biti štetno za članove tog društva – može izazvati uznemirenost, neprijatnost ili sramotu. Neke od najučestalijih tabu tema jesu seks, smrt, bolest, izlučivanje, telesne funkcije, verska pitanja i natprirodno, ali se često prenose i na druge aspekte društvenog života (Wardhaugh, 2000: 234, prema Gao, 2013: 2310). Tabui su često tumačeni kao verovanja primitivnih naroda. Verovalo se da tabuirani predmeti imaju određenu demonsku silu koju treba izbegavati i da treba da budu zabranjeni. Tokom ljudske istorije, tabui su se menjali i varirali od verskih do sekularnih, od tradicionalnih do modernih. Najčešći tabui i dalje se odnose na: tela i telesne tečnosti; organe i činove seksa, mokrenje i defekaciju; bolest i smrt; imenovanje, obraćanje, dodirivanje i gledanje svetih bića, predmeta i mesta; prikupljanje hrane, njenu pripremu i potrošnju (Allan, Burrige, 2006: 1, prema Ilić, 2013). Kako Ilić (2013) navodi:

Tabui se menjaju unutar određene kulture, u vremenu i mestu. Ne postoje apsolutni niti univerzalni tabui; oni su različiti u svakoj zemlji, u svakoj kulturi, u svakom jeziku. Oni su uglavnom u tesnoj vezi sa određenom kulturom i jezikom, ali je nesumnjivo da postoje neki međunarodni i interkulturalni tabui, kao znak socijalne kohezije između kultura ili društava.

Proučavanje jezičkog tabua predstavlja proučavanje zabranjenih ili neprikladnih značenja i reči (Allan, Burrige, 1991: 12) koji se odnose na oblasti stvarnosti kao što su seksualnost, etnička pripadnost, religija, ekonomski status, starenje, smrt, bolest, ili telesne funkcije. Navedene tabu teme dobro su poznate i prisutne u mnogim društvima, iako se ne može reći da je u pitanju konačna lista (Pizarro Pedraza, 2018: 1). Ljudska bića je oduvek privlačilo ono što je zabranjeno. Zabrana koja ima kulturnu i društvenu osnovu je ono što je poznato pod nazivom *tabu*, i već početkom XX veka biva shvaćeno kao komunikativna zabrana i društveno ponašanje koje se direktno odražava na govor (Cestero

Mancera, 2015: 72–73). Proučavanje lingvističkog tabua jeste interdisciplinarno polje a upravo složenost tabua kao fenomena privlači pažnju istraživača: lingvistički tabu je od interesa za mnoge discipline unutar humanističkih i (društvenih) nauka. Kognitivni aspekti ovog fenomena su ključni deo mreže koji povezuje discipline zainteresovane za kogniciju sa onima koje se fokusiraju na društvenu stvarnost (Pizarro Pedraza, 2018: 4). Tabuom se bave pragmatika, sociolingvistika i kognitivna lingvistika, a odnedavno se proučavanju ovog fenomena pristupa i iz multidisciplinarnе perspektive kroz istraživanja u oblasti kognitivne pragmatike i kognitivne sociolingvistike (Cestero Mancera, 2015: 73).

Ne treba, međutim, zaboraviti da je tabu društveni konstrukt koji zavisi od ekstralingvističkih faktora jer nijedna reč, fraza ili tema nije sama po sebi loša – ona je loša u očima onih koji je tako ocenjuju i određuju (Andersson, Trudgill, 1990: 35). Zbog toga nema sumnje da je tabu kao fenomen uslovljen društvenim faktorima (López Morales, 2005: 17) pa se o njemu, osim kao o lingvističkom, može govoriti i kao o sociopragmatičkom fenomenu.

Za razliku od tabu reči i izraza, eufemizmi predstavljaju jezičke oblike za kojima se poseže u komunikaciji kada treba zameniti nepoželjne, situaciji neprimerene i neodgovarajuće reči (Kuna, 2007: 95). Stvaranje i korišćenje eufemizama nam omogućava da jezik održimo živim i da ga prilagodimo promenama u društvenim i istorijskim okolnostima. Iako dele mnoge zajedničke osobine sa metaforama (i mogu se smatrati vrstom metafore), eufemizmi vrše različite kognitivne i socijalne funkcije jer je glavna funkcija eufemizama imenovanje neprijatnih pojmova ili efekata tih pojmova (Chamizo Domínguez, 2004: 45–49). Za razliku od tabua, eufemizam je način da se „govori o neizrecivom” (Fernández, 2006b: 11, prema Silaški, 2011: 104), pa se često upotrebljava kada se govori o smrti, tipičnom „tabuu zasnovanom na strahu” (Allan, Burridge, 1991: 153).

ZAŠTO JE SMRT TABU?

Zašto je smrt tabu? Strah od smrti ujedno izaziva i strah od reči i izraza koji imaju veze sa smrću i određenim bolestima. Mnogi ljudi veruju da su reči na neki dublji način povezane sa onim što simbolizuju (Gao, 2013: 2311). Zbog toga ne bi trebalo da čudi što se o smrti ne govori jasno i direktno već najčešće ublaženo brojnim metaforama i eufemističkim izrazima. Kako navodi Palajsa-

Backović (2012: 39–40), tema smrti je još od pojave prvih društava važila za jedan od dominantnijih tabua, dok je strah od fizičkih posledica koje će nakon smrti uslediti posebno zaokupljao pažnju ljudi tokom srednjeg veka. Pozitivan stav prema smrti u hrišćanskim društvima dovodi se u vezu sa blaženstvom i mirom za koje se smatralo da će uslediti nakon – za najveći broj ljudi – mukotrpnog ovozemaljskog života. Razlog za takav stav, navodi Fernandes (Fernández, 2006: 101–130 prema Palajsa-Backović, 2012: 39), jeste uticaj hrišćanske religije koja se trudila da smrt predstavi kao vid spasenja kojem svi ljudi treba da teže. Kada je u pitanju strah koji se nalazi u osnovi smrti kao tabu teme, u savremenim društvima situacija je znatno izmenjena. U svesti ljudi smrt se više ne doživljava na pozitivan način kao što se to činilo u prošlosti, zahvaljujući različitim faktorima poput znatno dužeg životnog veka i sekularizacije društva, odnosno slabljenju tradicionalnih i religioznih ubeđenja (Allan, Burrige, 1991: 159 prema Palajsa-Backović, 2012: 39–40). Tako je pozitivan stav prema umiranju i odlasku na drugi svet, koji je u prošlosti dominirao zahvaljujući uticaju crkve i pobožnosti društvene zajednice, znatno izmenjen (Palajsa-Backović, 2012: 48).

Kako je smrt postala tabu? Sve do početka XX veka mesto koje je pripadalo smrti i stavovi prema smrti bili su gotovo identični na celom prostoru zapadne civilizacije. Ovo jedinstvo je prekinuto posle Prvog svetskog rata. Tradicionalno ponašanje odbačeno je u Sjedinjenim Američkim Državama i u industrijalizovanoj severozapadnoj Evropi: njega je zamenio novi model iz kog je smrt bila prosto izbačena. Nasuprot ovim zemljama, zemlje koje su imale pretežno seljačko stanovništvo ostale su verne tradicionalnom ponašanju. Te promene bile su uzrokovane napretkom industrijalizacije, urbanizacije i racionalizmom. Zabrana nad smrću pojavljuje se kao neka solidarnost modernog doba (Arijes, 1989: 225–226). Sa proterivanjem smrti iz svakodnevnog života, subjekti smrti i umiranja postali su tabu, teme neodobravanja i sramote (Gorer, 1965 prema Kearl, 1989: 47). Smrt je postala tabu koji je u XX veku zamenio seks kao glavni predmet zabrane (Gorer, 1955; Arijes 1989: 71–72).

Bivajući zabranjena (Aries, 1974 prema Kearl, 1989: 47), neizbežnost smrti postala je nešto što bi trebalo sakriti. Naša kulturna opsesija mladošću može se shvatiti kao ogromna, kolektivna opsesija odricanja od smrti. Pojedinci ne samo da skrivaju smrt svojih rođaka u domovima i bolnicama, već i prikrivaju svoju smrtnost, sopstveni proces starenja uz pomoć farbi za kosu i liftingom lica.

Obe pojave – neobaveštavanje umirućeg pacijenta o tome da će umreti, s jedne strane, i prećutkivanje mladima o starosti, s druge, otkrivaju naša kulturno-uslovljena poricanja. Sahrane više nisu važni društveni događaji, niti su groblja istaknuta obeležja naših zajednica (Rodabough, 1980, 22–27 prema Kearl, 1989: 47). I kada je poimanje smrti u srpskom društvu u pitanju, racionalizam i individualizam koji su karakterisali promene senzibiliteta modernog čoveka neminovno su se odrazili na viđenje smrti i u Srbiji u drugoj polovini XX veka. Za razliku od narodne, pa čak i građanske kulture ranijih perioda (u kojima su smrt i kult predaka predstavljali osnov na kome su izgrađivani sistemi vrednosti i kreiran identitet zajednice), suprotstavljanje kolektivizmu i iracionalizmu epskih tradicija izraženo je delimično i kroz negaciju smrti. Strah od smrti je uticao na njeno „odbacivanje”, „ignorisanje” i „umiranje krišom” (Manojlović Pintar, 2007: 986).

Istražujući pojam i značenja smrti u savremenom američkom društvu, tanatolog Šnajdmen (Shneidman, 1980: xviii prema Kearl, 1989: 32) primećuje da je koncepcija smrti postala oksimoron – kombinacija suprotnosti. Troše se stotine milijardi dolara za osmišljavanje oružja kojim se ubijaju milioni ljudi, a isto tako postoji spremnost da se potroši stotine hiljada dolara na brigu za neizlečivo bolesnog pojedinca. Mi govorimo o smrti kada to ne mislimo, a kada mislimo na smrt koristimo eufemizme. Pitanje koje možemo postaviti sebi jeste šta takve lingvističke tendencije govore o tome ko smo i kakav je naš kulturni etos (Kearl, 1989: 32).

TABU SMRTI U SRPSKOM I ŠPANSKOM JEZIKU I KULTURI

Već smo videli da strah od smrti izaziva strah od reči i izraza koji imaju veze sa smrću i određenim bolestima. Mnogi ljudi veruju da su reči na neki dublji način povezane sa onim što simbolizuju (Gao, 2013: 2311). Ne treba zaboraviti da jezik odražava način na koji vidimo naše okruženje i sve u njemu. Važnost nekog objekta u društvu može se meriti time koliko ima reči za imenovanje datog objekta. Reči dopuštaju generalizacije i diskriminacije, dajući prioritete iskustvima (Kearl, 1989: 30). Mi, ljudska bića, ne želimo da nas podsećaju na našu smrtnost i zbog toga je često negiramo, što je uobičajena motivacija za korišćenje metafora zasnovanih na eufemizmima. Zbog toga težimo da poreknemo neprijatna i zastrašujuća iskustva što se ogleda i u diskursu kao manifestu ljudskih razmišljanja (Silaški, 2011: 111). Zato ne bi trebalo da čudi što se o smrti

ne govori jasno i direktno već najčešće ublaženo brojnim metaforama i eufemističkim izrazima. Eufemističke zamene za smrt u srpskom i španskom jeziku grupisali smo u četiri metaforičke kategorije¹:

- 1) Smrt je gubitak;**
- 2) Smrt je kraj;**
- 3) Smrt je putovanje / smrt je odlazak;**
- 4) Smrt je san / smrt je odmor.**

Metaforička kategorija SMRT JE GUBITAK

Prva grupa metafora prikazuje smrt kao „gubitak” gde se podrazumeva da je smrt van kontrole ljudskog bića, koje je nemoćno pred svojom sudbinom (Allan, Burrige, 1991: 62). U srpskom jeziku pronašli smo sledeće metafore koje spadaju u ovu grupu: *izgubiti život, izgubiti glavu, izgubiti nekoga*.

U španskom jeziku zabeležili smo sledeće metafore: *perder la vida* (izgubiti život), *perder a alguien/a un ser querido* (izgubiti nekog, izgubiti voljenu / dragu osobu).

Metaforička kategorija SMRT JE KRAJ

Druga grupa metafora prikazuje smrt kao „kraj”. U srpskom jeziku smo pronašli sledeće metafore koje spadaju u ovu grupu: *doći / približiti se kraju, raskinuti sa životom, kucnuti nekome poslednji (samrtni) čas, izdahnuti, ispustiti (poslednji / zadnji) dah, poslednji dug Bogu platiti, skončati, ugasiti se, presvisnuti, pući srce, otegnuti papke*.

U španskom jeziku smo pronašli sledeće metafore: *llegarle a alguien la hora, o su hora, o su última hora* (kucnuti nekom čas/poslednji čas), *llegarle a alguien el fin de sus días* (doći nekome kraj njegovih / njenih dana), *terminar / acabar la vida de alguien* (završiti se nečiji život), *dar fin* (završiti, umreti), *dar fin*

---

¹ Podela, uz manje modifikacije, preuzeta iz: Silaški, N. (2011). Metaphors and euphemisms: The case of death in English and Serbian. *Filološki pregled*, 38(2): 101–114.

a la vida de alguien (okončati / završiti nečiji život), *llegar el término de vida* (stići kraj života), *exhalar el último aliento* (izdahnuti), *dejar de sufrir* (prestati patiti).

Metaforička kategorija SMRT JE PUTOVANJE / SMRT JE ODLAZAK

Treća grupa metafora prikazuje smrt kao „putovanje” ili „odlazak”. U pitanju je metafora prelaza ili novog početka. U srpskom jeziku postoje sledeće metafore koje spadaju u ovu grupu: *otići, otići / proći život, otići na drugi svet, napustiti ovaj svet, otići / ići Bogu na istinu, otići pod crnu zemlju, rasti se sa životom / dušom, oprostiti se sa životom / s ovim svetom, rasta(vi)ti se sa ovim svetom / od ovoga sveta, putovati, preseliti se u večnost, ići / otići na večni počinak, ići na večno počivalište, otići u večni mir, otići u grob*.

U španskom jeziku smo zabeležili sledeće metafore: *irse/irse prematuramente* (otići / prerano otići), *irse al hoyo* (ići / otići u grob), *irse de viaje* (otići na put), *ser el viaje último de alguien* (biti nekome poslednje putovanje), *hacer el último viaje* (otići na poslednje putovanje), *irse al otro mundo / al otro barrio* (otići na drugi svet), *mudarse a un mejor barrio* (preseliti se u bolji kraj), *irse / salir de este mundo* (otići sa ovog sveta), *abandonar este mundo* (napustiti ovaj svet), *irse / volar al cielo* (otići / odleteti na nebo), *irse a la Gloria* (ići u slavu), *pasar a mejor vida* (otići u bolji život), *dejar a alguien* (napustiti nekog), *partir(se) alguien de esta vida* (rastati se od života).

Metaforička kategorija SMRT JE SAN / SMRT JE ODMOR

Treća grupa metafora prikazuje smrt kao „san” ili „odmor”. U metaforama ovog tipa prisutno je viđenje smrti kao zasluženog odmora (nakon brojnih patnji u ovozemaljskom životu), odmora koji donosi spokojstvo i mir, odnosno večni san. U pitanju je hrišćanska metafora nagrade na drugom svetu.

U srpskom jeziku smo pronašli sledeće metafore koje spadaju u ovu grupu: *zaspiti, zaspiti večnim snom, sklopiti oči, tama (kome) pokrila oči, biti na smrtnoj postelji, ići / otići na večni počinak, počinuti večnim snom, ići na večno počivalište, upokojiti se, počivati u miru (Božjem), otići u večni mir, preminuti*.

U španskom jeziku smo pronašli sledeće metafore: *descansar / reposar* (počivati), *descansar en paz / en la paz del Señor* (počivati u miru / u miru Božjem), *descansar / dormir en el Señor* (upokojiti se u Gospodu), *dormir en Dios*

(upokojiti se u Bogu), *descansar en la Gloria eterna* (počivati u večnoj slavi), *dormir el sueño eterno* (spavati večnim snom), *dormir el sueño de los justos* (spavati snom pravednika), *descansar en tierra santa* (počivati u Svetoj zemlji), *dejar de sufrir* (prestati patiti).

Smrt kao tabu u španskom i srpskom jeziku i eufemizmi koji se u oba jezika koriste kada se govori o smrti pokazuju da ove dve govorne zajednice dele isti kognitivni kulturni model. Postojanje brojnih eufemizama o smrti posledica je istovetnog doživljavanja ove tabu teme u srpskoj i španskoj govornoj zajednici. Izbegavanje direktnog pominjanja smrti ima za ishod postojanje brojnih metafora koje se odnose na već pomenuti tabu i koje čine bogat deo frazeologije srpskog i španskog jezika.

Skrećemo pažnju da poređenje metafora u oba jezika nije vršeno sa ciljem da pronađemo ekvivalente za svaku od njih već smo pažnju usmerili na klasifikaciju prema značenju i uočavanje metafora koje se u srpskom i španskom jeziku na sličan način koriste da se govori o smrti. Metafore u srpskom i španskom jeziku koje se koriste umesto tabua *smrt / umreti / umiranje* ukazuju na to da govornici oba jezika koriste iste eufemističke strategije za izbegavanje već pomenutih tabu reči. Pronađeni primeri klasifikovani su u četiri već pomenute metaforičke kategorije: 1) *smrt je gubitak*, 2) *smrt je kraj*, 3) *smrt je putovanje / smrt je odlazak* i 4) *smrt je san / smrt je odmor*.

Ono što Silaški (2011: 111) navodi kao razlog za deljenje istih konceptualnih mapa, kada je u pitanju upotreba metafora za smrt u srpskom i engleskom jeziku, primenljivo je i na primer srpskog i španskog: isto doživljavanje ove tabu teme „najverovatnije potiče iz činjenice da su metafore za smrt duboko ukorenjene u našem fizičkom i telesnom iskustvu, koje je univerzalno”. Istovremeno, ono je i kulturno uslovljeno (npr. kada govorimo o uticaju hrišćanstva). Metafore za smrt imaju jaku iskustvenu, ali i kulturnu potporu, pa se i lingvistički manifestuju na slične načine što pokazuje univerzalan karakter dva jezika i dve kulture. U eufemističkim zamenama i metaforama u srpskom i španskom jeziku identifikovali smo dva obrasca: smrt kao pozitivno iskustvo koje sledi nakon ovozemaljskog života i smrt kao negativno iskustvo, tj. kraj/završetak. Jedan deo eufemističkih zamena i metafora u srpskom i španskom jeziku odnosi se na metaforičku kategoriju „smrt je san / smrt je odmor” što možemo dovesti u vezu sa hrišćanskom idejom da nakon

ovozemaljskoga teškog života slede zasluženi odmor i mir, dok eufemističke zamene koje se odnose na metaforičke kategorije „smrt je gubitak” i „smrt je kraj” pokazuju drugi način poimanja smrti – kao veliki gubitak.

KONCEPTUALNE METAFORE O SMRTI I UMIRANJU U SRPSKOM I ŠPANSKOM JEZIKU

Osvetličemo u ovom poglavlju fenomen smrti u španskoj i srpskoj tradiciji i kulturi analizom metafora o smrti i umiranju, kao i uviđanjem postojanja konceptualne organizacije koja bi bila shvaćena kao osnova korišćenja različitih metaforičkih izraza za smrt i umiranje. Analizom španskog i srpskog korpusa identifikovaćemo metaforička preslikavanja (mapiranja) u ovim jezicima, tj. uočiti načine metaforičke konceptualizacije fenomena smrti. Imajući u vidu da srpski narod pripada krugu evropskih naroda sa hrišćanskom tradicijom (najvećim delom pravoslavne veroispovesti), kao i da španska zajednica pripada evropskim narodima hrišćanske katoličke tradicije, polazimo od pretpostavke da će zajednička, hrišćanska tradicija u kontrastivnoj analizi metafora o smrti i umiranju ukazati na poklapanja i sličnosti u načinu konceptualizacije ovog fenomena, koji je tokom istorije bio pod velikim uticajem religije.

Oslanjamo se na postulate kognitivne lingvistike i teorije konceptualne metafore (engl. *Conceptual Metaphor Theory*), koju su razvili Lejkof i Džonson (Lakoff, Johnson, 2003 [1980]). Kognitivna nauka, kao interdisciplinarna oblast koja je nastojala da poveže istraživanja u oblasti psihologije, lingvistike, veštačke inteligencije, filozofije i neurološke nauke, bila je osnova iz koje je počela da se uobličava kognitivna lingvistika sedamdesetih godina XX veka. Kognitivna lingvistika počinje da izučava kognitivne fenomene kao što su percepcija, pamćenje, mišljenje, učenje i razumevanje jezika. Ovaj pristup se u teorijskom smislu uobličio krajem osamdesetih godina, nakon objavljivanja nekoliko značajnih radova (Klikovac, 2004: 7–10). Naučnici u oblasti kognitivne lingvistike (Lakoff, Johnson, 2003 [1980]; Johnson, 1987; Lakoff, 1987; 1994) upućuju na to da je ljudska sposobnost da konceptualizuje i razume svet oko sebe u suštini pitanje ljudskog iskustva (percepcije, motoričkih aktivnosti, kulturnih praksi) i mašte (metafore, metonimije, slikovne šeme). Metafora u kognitivnoj lingvistici predstavlja glavni mehanizam pomoću kog razumemo apstraktne pojmove i koji nam omogućava da apstraktno razmišljamo, tako što nam pruža način da

razumemo pojmove koje ne možemo da vidimo ili opipamo. Kako navodi Klikovac (2004: 14), apstraktne domene svog iskustva razumemo na osnovu iskustva sa fizičkim svetom, a metafore su naše osnovno sredstvo za razumevanje tih apstraktnih iskustava. Koristimo *izvorni konceptualni domen* (engl. *source domain*) da bismo bolje razumeli *ciljni konceptualni domen* (engl. *target domain*) (Lakoff, Johnson, 2003 [1980]), pa se tako metafora sastoji od izvornog i ciljnog domena: izvorni je više fizička, a ciljni više apstraktna vrsta domena (Kövecses, 2005). Mehanizam metafore zasnovan je na preslikavanju čulno saznatljivog i dobro poznatog domena na drugi domen, koji je apstraktan (Klikovac, 2004: 11–12).

Zajedničko ljudsko iskustvo ima veliki uticaj na oblikovanje metaforičkih preslikavanja koja postoje u jeziku. Upravo to i jeste razlog postojanja mnogih konceptualnih metafora koje možemo smatrati univerzalnim ili potencijalno univerzalnim (Kövecses, 2015: 6). Kevečeš navodi da se konceptualne metafore mogu zasnivati na dvema (pretežno univerzalnim) stvarima: telesnom iskustvu i (relativnom) kulturnom iskustvu (Kövecses, 2015: 95), a ljudsko telo idealan je izvorni domen, jer ga dobro poznajemo (Kövecses, 2010: 18). Mi interpretiramo sopstveno fizičko iskustvo u skladu sa kulturnim pretpostavkama, vrednostima i stavovima, jer svako je iskustvo prožeto kulturom. To znači da mi doživljavamo sopstveni svet u skladu sa time kako naša kultura oblikuje naša iskustva (Lakoff, Johnson, 2003 [1980]: 57). U kognitivnoj lingvistici pojmovi „telesno iskustvo” (engl. *bodily experience*) i „ljudsko utelovljenje” (engl. *human embodiment*) zauzimaju važno mesto. Koncept utelovljenja povezan je sa našim kolektivnim biološkim kapacitetima i našim fizičkim i društvenim iskustvima. Zbog toga i načini konceptualizacije proizilaze iz naših telesnih iskustava i povezuju se sa njima (Lakoff, 1987: 267).

Tema smrti nalazi svoje mesto u kognitivnoj lingvistici jer smrt je jedna od pojava koje najviše zaokupljaju čovekovu pažnju, mada o njoj istovremeno i ne želimo previše da razmišljamo. Od trenutka rođenja započinje proces starenja, pa je smrt neminovna i neizbežna pojava za sva ljudska bića (Opašić, Gregorović, 2010: 56). Svi govorimo o smrti metaforično upravo otuda što nemamo neposrednog iskustva sa vlastitom smrću, pa razvijamo metafore koje pokušavaju da savladaju tu prazninu neiskustva (Thomas, 2007, prema Kuljić, 2014: 9). Strah od smrti nalazi se u osnovi religijskih učenja i želje da se prevaziđu granice „telesnog” života, koji nam je, kao živim bićima, podaren, tj. da

se nastavi besmrtno postojanje nakon telesne smrti. Religija zbog toga ima važno mesto kada je način poimanja smrti i razmišljanja o njoj u pitanju (Kovačević, Sinani, 2014: 1055–1056).

Pod pretpostavkom da su hrišćanska uverenja uticala na načine konceptualizacije smrti i umiranja u srpskom i španskom društvu, u nastavku izlažemo analizu španskih i srpskih metafora o smrti i umiranju, s posebnim osvrtom na religijski, tačnije hrišćanski, aspekt. Građa je prikupljena iz opštih i frazeoloških rečnika španskog i srpskog jezika, kao i digitalnih izvora. Korpus obuhvata 24 jezička izraza, tj. frazema, na srpskom i 34 na španskom jeziku.

Španske i srpske metafore o smrti i umiranju

Analiza španskih i srpskih metafora o smrti i umiranju ukazala je na postojanje brojnih metafora koje se zasnivaju na sistemu verovanja u hrišćanskoj tradiciji, tj. na nekim od osnovnih hrišćanskih uverenja, kao što su:

- postojanje **života nakon smrti**, tj. uverenje o **besmrtnosti**;

Antropološki gledano, čovek nije spreman da fizičku smrt prihvati kao odlazak u ništavilo, a religija se hrani ovom strepnjom (Kuljić, 2014: 15). Prema verovanjima unutar katoličke tradicije, telesna smrt ne predstavlja kraj života, a isto verovanje prisutno je i u pravoslavnom učenju. U srcu hrišćanstva leži verovanje u Hristovo uskrsnuće i mogućnost da, kroz veru u Hrista, čovečanstvo uskrsne u večni život. Kada se smrt posmatra kao prelazna tačka ka večnom životu, može se lakše prihvatiti (Braun, 2000: 48, 84). Prema zapadnim sistemima verovanja, postoji život posle smrti, a koncept „lične besmrtnosti” osnovno je verovanje unutar hrišćanske tradicije (Kastenbaum, 2003: 456, 458). Prema nekim mišljenjima, strah od smrti i verovanje u život nakon smrti predstavljaju univerzalni fenomen (Berta, 2003: 13). Verovanje u besmrtnost i produženje života u večnosti jedna je od najkompleksnijih i najspecifičnijih odbrana od straha, karakteristična za zapadnu civilizaciju od njenih početaka sve do današnjih dana (Erić, 2001: 87).

- postojanje **Sudnjeg dana, raja i pakla**;

Sudnji dan je dan na koji će mrtvi biti pozvani da im se sudi, i biti večno nagrađeni ili osuđeni. U trenutku smrti ljudima se sudi na osnovu načina na koji

su živeli (Braun, 2000: 84). Hrišćanska vera vrlo uzdržano govori o raj i paklu, kao mestima na koja duša može otići nakon Sudnjeg dana. Raj je mesto blaženstva, dok pakao predstavlja mesto muka i patnje (Matić, 2013: 15, 27). Dakle, prema hrišćanskom učenju, zagrobni život postoji u dvama različitim svetovima – u raj i paklu. Pravednici posle smrti nastavljaju da žive u raj, a grešnici odlaze u pakao, gde su izloženi mnogim mučenjima (Zečević, 2007: 30). Prema katoličkoj doktrini, život se ne završava telesnom smrću, već tada duša napušta telo i odlazi u raj, čistilište ili pakao (Braun, 2000: 48), dok prema pravoslavnoj doktrini odlazi u raj ili pakao, jer čistilište je pojam koji se vezuje isključivo za katoličanstvo.

▪ raj se nalazi **gore, na nebu;**

Mitovi i legende o Isusovom uskrsnuću vezuju se za mit o Carstvu nebeskom, u koje će, nakon smrti, stupiti svi hrišćanski pravednici (Vukomanović, 1992: 119). Hrišćanska učenja usadila su ideju o ponovnom susretu sa voljenim osobama nakon završetka ovozemaljskog života i odlaska na nebo (Kastenbaum, 2003: 458). Nakon odlaska u raj, oni se ponovo sastaju, tj. sjedinjuju, u životu koji ih čeka nakon smrti. Na nebu sledi **susret sa Bogom** i sa svecima.

***

Verovanje u život posle smrti nalazi se u osnovi metafore SMRT JE VEČNI ŽIVOT. U španskom jeziku pronalazimo sledeće izraze, tj. jezičke realizacije, u kojima su sadržane metafore:

- *ir a la vida eterna* ('ići u večni život');
- *descansar en la Gloria eterna* ('počivati u večnoj slavi');
- *dormir el sueño eterno* ('spavati večnim snom').

U srpskom jeziku takođe pronalazimo primere kao što su:

- *otići u večni mir;*
- *zaspati večnim snom / počinuti večnim snom;*
- *ići/otići na večni počinak;*
- *ići na večno počivalište.*

Deo ove metafore čine pojave kao što je susret sa Bogom i sa svecima nakon smrti, a taj susret događa se nakon odlaska, tj. uspinjanja, na nebo, gde se nalazi raj, što se ogleda u izrazu:

- *ascender a los cielos* ('popeti se na nebo'). Ova metafora jeste i primer prostorne metafore VEČNI ŽIVOT JE GORE.

Verovanje u susret sa Bogom i sa svecima nakon smrti u osnovi je metafore SMRT JE UNIJA / SJEDINJAVANJE SA BOGOM, što vidimo u izrazu:

- *reunirse con el Creador* ('sjediniti se sa Tvorcem').

Čovekova telesna, prolazna egzistencija završava se trenutkom upokojenja. U srednjem veku samrtni čas manje je shvatan kao kraj, a više kao novi početak, koji nagoveštava najvažniju etapu ljudskog bitisanja – obitavanje u budućem veku, tj. večni život u Hristu (Popović, 2011: 163).

Odlazak na nebo i susret sa Bogom predstavlja Sudnji dan, kada se ljudskoj rasi sudi za život koji je vodila na zemlji:

- *ser llamado a juicio* ('biti pozvan na suđenje').

Prema hrišćanskom učenju, zagrobni život postoji u dvama različitim svetovima – u raju i paklu. Pravednici posle smrti nastavljaju da žive u raju, a grešnici odlaze u pakao. Slična shvatanja bila su poznata i mnogim drugim dualističkim religijama, čije je osnovno učenje borba dobra i zla. Hrišćanstvo je te koncepcije sintetizovalo i prilagodilo svojim potrebama (Zečević, 1982: 25).

Viđenje smrti kao zasluženog odmora nakon brojnih patnji u ovozemaljskom životu, tj. odmora koji donosi spokojstvo i mir (večni san), nalazi se u osnovi metafore SMRT JE SAN/ODMOR. Pronalazimo i srpske i španske izraze (koji sadrže metaforička preslikavanja) koji prikazuju smrt kao san ili odmor, tj. postoji niz izraza u oba jezika u kojima je smrt konceptualizovana kao spavanje, odnosno odmor. U srpskom jeziku pronalazimo sledeće primere:

- *zaspati*;
- *zaspati večnim snom*;
- *ići/otići na večni počinak*;
- *počinuti večnim snom*;
- *ići na večno počivalište*;
- *upokojiti se*;
- *počivati u miru (Božjem)*;
- *otići u večni mir*.

U španskom jeziku pronalazimo sledeće primere:

- *descansar/reposar* ('počivati', 'odmarati se');
- *descansar en paz / en la paz del Señor* ('počivati u miru / u miru Božjem');
- *descansar/dormir en el Señor* ('upokojiti se u Gospodu');
- *dormir en Dios* ('upokojiti se u Bogu');
- *descansar en la Gloria eterna* ('počivati u večnoj slavi');
- *dormir el sueño eterno* ('spavati večnim snom');
- *dormir el sueño de los justos* ('spavati snom pravednika');
- *descansar en tierra santa* ('počivati u Svetoj zemlji').

Osnovu za metaforu SMRT JE SAN / SPAVANJE predstavlja naše znanje o fiziološkim efektima smrti, jer u ovim metaforama nailazimo na korespondencije (preslikavanje) između izvornog i ciljnog domena, tj. između osobe koja spava i mrtve osobe. To se dešava jer postoji određena korespondencija između fizioloških efekata smrti i efekata spavanja; kako navodi Tian (2014: 138), to su sledeće sličnosti:

- entiteti koji spavaju mirni su i leže – efekti spavanja su mirnoća i ležanje;
- entiteti koji su mrtvi mirni su, ne pomeraju se, tj. leže – efekti smrti su mirnoća i ležanje.

Izrazi u kojima je smrt u oba jezika konceptualizovana kao spavanje temelje se na korespondenciji koja podrazumeva, u oba slučaja, jedan oblik stanja bez svesti. Zbog čega su ove metafore hrišćanski motivisane? Fernandes ističe da je ovo mapiranje zasnovano na činjenici da su odmor i spavanje privremeni, i stoga se smrt konceptualizuje kao privremeni događaj. Ova analogija podrazumeva da prestanak telesnih funkcija i govora nije automatski

identifikovan sa simptomima fizičke smrti, jer je to prisutno i u mirnom snu. Konceptualizacija koja povezuje smrt sa odmorom ili snom/spavanjem predstavlja eufemistički pristup temi smrti, kao tabu temi, uglavnom zato što ova asocijacija na kraju vodi ka poricanju smrti kao takve. To znači da umiruća osoba više nije mrtva, već je utonula u utešni san. Hrišćani koriste ovu metaforu da se uteše kada neko umre i da označe da se mrtvi odmaraju od zemaljskih obaveza. U pitanju je poricanje smrti, jer se pretpostavlja da se mrtva osoba negde odmara ili da spava, i prestaje da pati i da se muči u ovozemaljskom životu (Fernández, 2006: 121), što se jasno vidi u sledećoj metafori za smrt:

- *dejar de sufrir* ('prestati patiti').

Kod metafore u kojoj se smrt poredi sa odmorom poreklo korespondencije između odmora i smrti leži u tome što se u okviru konceptualne metafore SMRT JE ODMOR smatra da smrt pruža neku vrstu olakšanja, a samim tim i odmora umirućoj osobi, na čemu se i zasniva ovo mapiranje, kao i njegova eufemistička sila.

Smrt je, bez sumnje, predstavljala trajnu i veoma važnu preokupaciju još za života čovekovog. Stoga je glavni zadatak svakog pravog hrišćanina bila temeljna priprema za trenutak odlaska, a čin napuštanja ovog sveta, ili možda bolje reći – *umeće umiranja* kod Srba u srednjem veku nije se bitno razlikovalo od situacije karakteristične za druge evropske hrišćanske narode (Popović, 2011: 163–164). Hrišćanska tradicija smrt naziva „krajem hodočasnog stanja osobe”, ili „krajem putovanja osobe”. Celokupan se život, u određenom smislu, posmatra kao priprema za smrt, koja predstavlja prestanak odgovornosti osobe za oblikovanje sopstvenog zemaljskog života i rada na dostizanju spasenja kroz milost Božju (Braun, 2000: 84). Ovo uverenje u osnovi je metafore SMRT JE PUTOVANJE / ODLAZAK, koja predstavlja *slikovnu šemu*. Destinacija putovanja za hrišćanske vernike jeste raj, tj. nebo. Prema tome, umiranje se konceptualizuje kao putovanje na nebo, odnosno u raj.

U srpskom jeziku pronalazimo sledeće primere:

- *otići*;
- *otići/proći život*;
- *otići na drugi svet*;

- *napustiti ovaj svet;*
- *otići/ići Bogu na istinu;*
- *otići pod crnu zemlju;*
- *rastati se sa životom/dušom;*
- *oprostiti se sa životom / s ovim svetom;*
- *rasta(vi)ti se sa ovim svetom / od ovoga sveta;*
- *putovati, preseliti se u večnost;*
- *ići/otići na večni počinak;*
- *ići na večno počivalište;*
- *otići u večni mir;*
- *otići u grob.*

Brojni su i primeri na španskom jeziku:

- *irse / irse prematuramente* ('otići / prerano otići');
- *irse al hoyo* ('ići/otići u grob');
- *irse de viaje* ('otputovati');
- *ser el viaje último de alguien* ('biti nekome poslednje putovanje');
- *hacer el último viaje* ('otići na poslednje putovanje');
- *irse al otro mundo / al otro barrio* ('otići na drugi svet');
- *mudarse a un mejor barrio* ('preseliti se u bolji kraj');
- *irse/salir de este mundo* ('otići sa ovog sveta');
- *abandonar este mundo* ('napustiti ovaj svet');
- *irse/volar al cielo* ('otići/odleteti na nebo');
- *irse a la Gloria* ('ići u slavu');
- *pasar a mejor vida* ('otići u bolji život');
- *dejar a alguien* ('napustiti nekog');
- *partir(se) alguien de esta vida* ('rastati se od života').

Kroz metaforu SMRT JE PUTOVANJE umiranje je koncipirano kao putovanje životnom stazom od polazne tačke do kraja. Lejkof (Lakoff, 1987: 275) navodi da kompleksni događaji imaju inicijalna stanja (izvor), sekvencu faza koje dolaze između (putanja) i konačno stanje (odredište). Ovo konceptualno iskustvo strukturirano je u vidu slikovne šeme *izvor-put-cilj/destinacija* (engl. *Source-Path-Goal*), koja predstavlja osnovu za seriju metaforičkih mapiranja iz ovog prostornog domena u apstraktni domen kao što je smrt. Ova slikovna šema temelji se na telesnom iskustvu: svaki put kad krenemo bilo gde, postoji mesto

odakle krećemo, mesto na kom će se završiti to kretanje, ali i niz usputnih lokacija koje povezuju početnu i krajnju tačku kretanja. Život se može shvatiti kao proces sa početnom i krajnjom tačkom i vremenskim rasponom. Metaforičko shvatanje prolaska vremena zasnovano je na kretanju po fizičkom putu, i mi razumemo tok procesa uopšte metaforički kao kretanje po putu ka nekoj krajnjoj tački. Tako se ljudski život karakteriše kao proces, i kao takav ograničen je šemom *izvor-put-cilj*, tako da se smatra da ima početnu tačku, krajnju tačku i vremenski period između. Na taj način, smrt se može koncipirati kao poslednji momenat u našem vremenskom periodu, kroz metaforu SMRT JE POSLEDNJI ČAS. U srpskom i španskom jeziku pronalazimo sledeće primere:

- *kucnuti nekome poslednji (samrtni) čas;*
- *llegarle a alguien la hora / su hora / su última hora* ('stići nekom čas / poslednji čas').

Lejkof i Tarner (Lakoff, Turner, 1989: 8) navode da je ova metafora, tj. slikovna šema, aktivirana od strane metafore SMRT JE ODLAZAK NA KONAČNU DESTINACIJU, tj. SMRT JE POSLEDNJE PUTOVANJE. Iz ove perspektive, smrt je koncipirana kao poslednja faza našeg životnog veka, pomoću metafore SMRT JE KRAJ. Prolazak vremena na kraju će dovesti do smrti, pa se zbog toga javljaju metafore koje se fokusiraju na krajnju tačku tog procesa, kroz metaforu SMRT JE KRAJ, kao i na rezultat, koji predstavlja nestanak sa ovog sveta. U srpskom jeziku pronalazimo sledeće izraze koji ilustruju ovu ideju:

- *doći / približiti se kraj;*
- *raskinuti sa životom;*
- *kucnuti nekome poslednji (samrtni) čas;*
- *ispustiti poslednji dah;*
- *poslednji dug Bogu platiti.*

Brojni su primeri koje smo pronašli u španskom jeziku:

- *llegarle a alguien la hora / su hora / su última hora* ('kucnuti nekom čas / poslednji čas');
- *llegarle a alguien el fin de sus días* ('doći nekome kraj njegovih/njenih dana');
- *terminar/acabar la vida de alguien* ('završiti se nečiji život');

- *dar fin* ('završiti', 'umreti');
- *dar fin a la vida de alguien* ('okončati/završiti nečiji život');
- *llegar el término de vida* ('stići kraj života');
- *exhalar el último aliento* ('izdahnuti', 'ispustiti poslednji dah').

Kod Srba je bilo rašireno mišljenje da duša napušta telo kao pramičak magle u poslednjem dahu. Zato se i danas za čoveka koji je umro kaže da je „izdahnuo“, „ispustio dušu“ (Zečević, 1982: 11). Ovu ideju pronalazimo i u jednom, i u drugom jeziku, pa je ekvivalent srpske metafore *ispustiti poslednji dah* metafora na španskom jeziku *exhalar el último aliento* ('izdahnuti', tj. 'ispustiti poslednji dah').

Nastojali smo da osvetlimo fenomen smrti u španskoj i srpskoj tradiciji i kulturi putem analize metafora o smrti i umiranju, obraćajući posebnu pažnju na religijski aspekt. Prikazali smo načine na koje se smrt i umiranje metaforički konceptualizuju u ovim jezicima, putem sistema metafora utemeljenih na našem telesnom i društvenom iskustvu. Na osnovu analize odabranog korpusa uočili smo brojna poklapanja i ista mapiranja (preslikavanja), kao i slične načine konceptualizacije smrti i umiranja, konstruisane oko motiva hrišćanske religije u srpskom i španskom jeziku.

Analiza metafora o smrti i umiranju upućuje na to da su navedena metaforička mapiranja za smrt istovremeno i mapiranja utemeljena na hrišćanskom sistemu verovanja (verovanja u besmrtnost, tj. večni život, postojanje raja i pakla, Sudnji dan, Boga kao Stvaraoca koji je na nebu itd.). Upravo ova verovanja pružaju osnovu za niz metaforičkih izraza koji su zajednički obama jezicima, tj. narodima, i nalaze se u osnovi metafora: SMRT JE VEČNI ŽIVOT, SMRT JE UNIJA / SJEDINJAVANJE SA BOGOM, SMRT JE SAN / ODMOR, SMRT JE PUTOVANJE / ODLAZAK i SMRT JE KRAJ. Analizirane metafore o smrti i umiranju oslanjaju se na hrišćanska uverenja, što je i bila pretpostavka autorke rada. Većina izraza o smrti (koji sadrže metaforička preslikavanja) zasniva se na hrišćanskoj nadi da će oni koji su umrli otići na nebo, tj. u raj, i živeti večno, da će se sastati, tj. sjediniti, sa Bogom/Stvaraocem, da će nakon smrti preći u „bolji svet“ i u raj se odmoriti od ovozemaljskog života. Možemo reći da je hrišćanska religija motivisala pozitivan pogled na smrt. Metafore o smrti i umiranju u srpskom i španskom jeziku predstavljaju eufemističke zamene, jer se o smrti ne govori direktno, što pokazuje da se smrt, iz straha, konceptualizovala

kao tabu. Navedene metafore koriste se s ciljem da uteše ljude zbog gubitka neke osobe i pomognu im da se suoče sa gubitkom, time što poručuju da se osoba koja je umrla odmara od ovozemaljskog života i muka, prešavši u večni život, koji sledi nakon smrti.

Analiza korpusa ukazala je na uticaj hrišćanske religije na načine metaforičke konceptualizacije fenomena smrti u španskom i srpskom jeziku. S obzirom na to da oba naroda pripadaju evropskom kontekstu i hrišćanskoj tradiciji i kulturi, ostaje pitanje da li možemo zaključiti da postoji univerzalni karakter metaforičkih mapiranja koja smo pronašli u oba jezika. Kako navodi Lejkof (Lakoff, 1994), neka su mapiranja univerzalna, dok su druga karakteristična za određenu kulturu, tj. kulturno uslovljena, pa su zbog toga neophodne i kontrastivne studije koje bi ove jezike poredile sa jezicima koji ne pripadaju judeo-hrišćanskoj tradiciji. Takva istraživanja mogla bi da upute na različita mapiranja, tj. različite konceptualizacije, kada je fenomen smrti u pitanju, što predstavlja i smernice za buduća istraživanja na ovu temu.

ETNOLINGVISTIČKA ISTRAŽIVANJA

TEMA SMRTI U SRPSKIM I ŠPANSKIM POSLOVICAMA I IZREKAMA²

Etnolingvistika i paremiologija: poslovice kao kulturni mikrokosmos. Etnolingvistika je „disciplina koja proučava odnose između jezika i kulture jednog ili više naroda” (RAE). Ova disciplina, uopšteno gledano, proučava i varijacije jezika u odnosu na kulturu i aspekte jezičke upotrebe vezane za etnički identitet, pokušavajući da uoči razlike između kultura. Etnolingvistika, ili barem značajan deo etnolingvističkih sadržaja, naziva se još i *lingvističkom antropologijom* ili *antropološkom lingvistikom*. Ima različite tradicije u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama: antropološka lingvistika je naziv koji dominira u američkoj tradiciji, dok u Evropi dominira naziv etnolingvistika (Duranti, 1997: 1–2), ali joj je zajedničko da analizira odnos između jezika, misli i kulture (Danesi, 2004: ix), i u širem smislu, društvene funkcije jezika unutar društvenog, političkog i ekonomskog konteksta pripadnika određenih govornih zajednica (Danesi, 2004, Duranti, 1997; 2009).

Predmet proučavanja etnolingvistike kao discipline predstavljaju, između ostalog, i narodne poslovice i izreke (v. Pejović, 2014; 2015), jer njihov sadržaj odražava razne jezičko-kulturne karakteristike zajednica. U pitanju je skup izraza koji su stvorili ljudi, a koji je prihvaćen od strane kolektiva, izražavajući mudre misli o ljudima, pojavama i događajima. Poslovice i izreke predstavljaju vanvremenske istine koje se prenose sa generacije na generaciju, zbog čega se može reći da imaju transistorijsku primenu. U njima je, navodi Marković, prikazano svestrano bogatstvo narodnog života, moralne vrednosti zajednice, mudrost i humanost. One su svojevrsni izraz i kodeks životnih normi čoveka u određenim istorijskim epohama i zbog toga imaju istorijsko-kulturološku vrednost (1985: 195–196). Mudrost poslovice vodila je ljude u njihovim socijalnim interakcijama hiljadama godina širom sveta jer ove jezičke forme sadrže svakodnevna iskustva i zajednička zapažanja jezgrovito formulisana u jeziku (Mieder, 2004), i prenose informacije o datim društvenim, istorijskim, kulturnim i drugim obeležjima zajednice na nove generacije. Ibanjes Moreno ističe da su poslovice, kao lingvističke forme koje ujedno sadrže u sebi utkane društvene i kulturne elemente, deo usmene komunikacije i kao takve veoma su ekonomični resursi za prenošenje ideja. Korisne su svakome ko želi da ima

---

² U ovoj knjizi ćemo kao sinonim za *poslovice* i *izreku* koristiti i termin *paremija*.

pristup tradiciji i narodnim verovanjima govornika neke zajednice (Ibáñez Moreno, 2005: 53). One olakšavaju rekonstrukciju misli, običaja i društvenu organizaciju određene zajednice, uključujući i njena pravila ponašanja i moralne i etičke vrednosti, zbog čega poslovice predstavljaju „kulturni mikrokosmos“. Ova priroda poslovice potvrđuje njihovu analizu iz interdisciplinarnog pristupa etnolingvistike, koja, najopštije rečeno, ima za cilj da ukaže na „vrednost jezika u oslikavanju, reprodukovanju, čuvanju i prenošenju kulture jednog naroda“ (Forgas, 1992: 35, 296 prema Pascual López, 2014: 173), a omogućava nam i da odbacimo tradicionalnu koncepciju poslovice kao bisera narodne mudrosti i da ih razumemo kao proizvode određene kulture (Pascual López, 2014: 176).

Narednim poglavljima, u kojima analiziramo paremije iz perspektive etnolingvistike, želimo da doprinesemo istraživanjima u oblasti paremiologije, ali i kulture i religije, koje su neminovno ostavile trag u jezicima, pa stoga i u poslovicama i izrekama ova dva naroda. Imajući u vidu da etnolingvistika predstavlja disciplinu koja proučava odnose između jezika i kulture jednog ili više naroda, odnosno vezu između jezika, kulture i etniciteta, želimo da damo doprinos i komparativnim istraživanjima srpskog i španskog jezika i kulture.

SMRT KAO METAFIZIČKI FENOMEN U SRPSKIM I ŠPANSKIM POSLOVICAMA I IZREKAMA

U ovom poglavlju predstavljamo analizu srpskih i španskih poslovice i izreka koje se odnose na koncept smrti kao metafizičku pojavu. Cilj je da se identifikuju tumačenja i razumevanja pojma smrti u srpskim i španskim društvima i kulturama, kako bi se uvidele sličnosti i razlike među njima. Polazimo od ideje da paremije određene društvene i jezičke zajednice izražavaju vizije sveta date zajednice. Fokus poglavlja stavljamo na sličnosti i razlike u percepciji smrti u ova dva jezika i nastojimo da identifikujemo kulturne osnove (religiozne, socijalne, itd.) srpske i španske jezičke zajednice. Posebno ćemo obratiti pažnju na značaj hrišćanske religije u formiranju značenja smrti i razumevanja te pojave. Cilj analize treba da nam ponudi odgovor na pitanje *Šta je smrt?* u metafizičkom smislu. Prema gore navedenom, istraživačko pitanje na koje ćemo pokušati da odgovorimo je sledeće: Kako pripadnici srpske i španske zajednice razumeju i konceptualizuju smrt, odnosno kakve se percepcije smrti nalaze u svesti pripadnika ova dva naroda? Odabrane paremije grupisane su u pet odeljaka u skladu sa idejama koje sadrže.

Treba napomenuti da srpski i španski jezik (jedan slovenski i drugi romanski) poseduju određene lingvističke razlike, ali istovremeno dele određene karakteristike (fonetske, morfološke, sintaktičke ili leksičke) jer pripadaju porodici indoevropskih jezika. Oni takođe pripadaju evropskom geografskom i kulturnom kontekstu, kao i istoj religijskoj (hrišćanskoj) tradiciji. Prema tome, možemo pretpostaviti da članovi ove dve zajednice dele određene poglede na svet i određene kulturne pretpostavke. Paremijske su odabrane za analizu jer odražavaju društveno-istorijski kontekst i bogato kulturno nasleđe zajednice koja ih koristi. Shvaćene kao primeri narodne mudrosti, analiziramo poslovice i izreke koje se odnose na fenomen smrti sa ciljem da uvidimo koja kulturna obeležja ispoljavaju i koje vrednosti izražavaju u svakom od ova dva jezika (i ove dve kulture). Slična istraživanja na ovu temu na srpskom i španskom jeziku su u povelju.³ Zbog toga nam je namera da ovim istraživanjem doprinesemo polju paremiologije, ali i oblasti kulture i religije, koje su neizbežno ostavile svoj trag na paremijama srpske i španske zajednice. Imajući u vidu da je etnolingvistika disciplina koja proučava odnose između jezika i kulture jednog ili više naroda, odnosno veze između jezika, kulture i etničke pripadnosti, ovo istraživanje bi trebalo da dâ nove doprinose komparativnom istraživanju ova dva jezika i dve kulture.

Postojanje duše / dualizam duše i tela

Brojni mitovi, a posebno religije, propovedaju – svaka na svoj način – da fizička smrt ne znači kraj života, već promenu u njenoj formi, koja predstavlja postulat besmrtnosti. Koncept besmrtnosti pretpostavlja da telo nije istinski oblik postojanja, već da je duša simbol života. Dok je telo prolazno, duša se smatra trajnom i besmrtom. Gledano na taj način, konačnost ljudskog bića se poriče. Taj dualizam tela i duše predstavlja glavnu karakteristiku mnogih religija. Telo, tj. čitavo zemaljsko postojanje, prezire se i doživljava kao nešto privremeno

---

³ Kada su u pitanju komparativna istraživanja na temu smrti u španskim i srpskim paremijama, osim članka koji predstavlja osnovu za izradu ovog poglavlja (Georgijev, 2019a), objavljen je i članak koji se bavi konceptualizacijom smrti i svakodnevnim ljudskim praksama (Georgijev, 2019b). Istoj temi pristupa se i iz perspektive kognitivne lingvistike kroz analizu španskih i srpskih metafora (Georgijev, 2018), kao i iz kognitivno-antropološke perspektive i teorije kognitivnih kulturnih modela u radu o smrti kao tabuu prisutnom u španskoj i srpskoj kulturi i jeziku (Georgijev, 2015).

i prolazno, dok se besmrtno postojanje duše ceni i vrednuje jer se dovodi u vezu sa večnošću (Tadić, 2003: 14, 31–32).

Pronalazimo sledeće primere u paremiološkim korpusima na srpskom i španskom jeziku u kojima se pominje duša: *Bog da mu duši pokoj da! = Bog da mu dušu prosti!*; *El alma a Dios, el cuerpo a la tierra, y la ropa a quien la quiere* ('Duša Bogu, telo zemlji, a odeća onom ko je želi'); (*La muerte de cada alma, escrita está en la palma* ('Smrt svake duše upisana je u dlan') poručuje da svako biće ima smrt upisanu na dlanu, odnosno predodređenu sudbinu koju ne može da menja. Primer *Tako mi duša hrišćanska ispala* koristi se kada želimo da potvrdimo ili ubedimo nekoga da govorimo istinu.

Hrišćanstvo je „pozajmilo” mnoge vizije sveta od predhrišćanskih verovanja. Verovanja o duši i besmrtnosti su u suštini ista u predhrišćanskim verovanjima i u hrišćanstvu, pa je očigledno da su se predhrišćanska i hrišćanska verovanja preplitala i prožimala. (Zečević, 1982: 100). Kada je u pitanju mesto na kom duša boravi, u srpskim verovanjima nije precizno određeno njeno stalno prebivalište, niti izgled duše. Smatra se da se duša nalazi u nekim vitalnim delovima tela. Međutim, označava se put kojim duša napušta telo i to su nos ili usta. Duša napušta telo kao pramičak magle u poslednjem dahu. Zato se i danas za čoveka koji je umro kaže da je „izdahnuo”, „ispustio dušu”; „duša mu je u nosu” se kaže za osobu koja je smrtno bolesna ili je na samrti (Zečević, 2007: 18, 23, 94). Tu ideju pronalazimo i u srpskom jeziku u izrazu *Duša mu u nosu stoji. / Stoji mu duša u nosu.*

Postojanje Sudjeg dana

Većina drevnih društava i religija verovala je u ideju o suđenju nakon završetka života, posebno shvaćenu kao „vaganje duša”, gde su bogovi nagrađivali vernike (McGuckin, 2003: 404). Sudnji dan predstavljao je dan, odnosno trenutak kada se mrtvi pozivaju kako bi im se sudilo na osnovu života koji su živeli, i oni bivaju zauvek nagrađeni ili osuđeni (Braun, 2000: 84). Prema hrišćanskom učenju, život posle smrti postoji u dva različita sveta – u raj u paklu. Pravednici i dobri vernici nakon smrti nastavljaju da žive u raj u, a grešnici odlaze u pakao. I mnoge druge dualističke religije posedovale su slične koncepcije koje su se temeljile na dualizmu, tj. u osnovnom učenju i borbi između dobra i zla. Hrišćanstvo je sintetisalo ove koncepte i prilagodilo ih svojim potrebama

(Zečević, 1982: 25). Pronalazimo primere koji oslikavaju ovu ideju: *Como se vive, se muere* ('Kako se živi, tako se mre') jer i sama smrt odnosno kraj života zavisi od načina na koji se život živi – ponašanje i navike tokom života u velikoj meri određuju sam život, ali i mogući kraj života svake osobe; *Bien muere, quien bien vive* (Dobro umire ko dobro živi). Dve srpske paremije upućuju na postojanje Sudnjeg/suđenog dana, odnosno odlučujućeg dana koji označava (telesnu) smrt: *Nema smrti bez suđena dana; Muka dušu ne vadi no suđeni dan.*

Kod ljudi takođe postoji i verovanje i nada da će ponovo susresti svoje voljene kada umru (Kastenbaum, 2003: 458). Ponovo se susreću, odnosno, pridružuju se svojim voljenima u životu koji ih čeka nakon smrti. Prvo ih čeka susret sa Bogom, kao što vidimo u srpskoj paremiji: *Otišao Bogu na istinu*. Oni koji umru odlaze *na nebo* jer se raj nalazi gore, na nebu: mitovi i legende o Isusovom uskrsnuću vezani su za mit o Carstvu nebeskom u koje, nakon smrti, odlaže pravi hrišćani (Vukomanović, 1992: 119). Nebo se pojavljuje u paremiji i na španskom jeziku: *Matrimonio y mortaja, del cielo bajan* ('Brak i pokrov, sa neba silaze'). Ovaj primer poručuje da ljudske i želje namere nemaju značaja kada su u pitanju brak ili smrt, jer su „velike” stvari u čovekovom životu određene „gore”, na nebu.

Neminovnost smrti i predodređenost života / postojanje sudbine

Hrišćanska tradicija smrt naziva „kraj hodočašća” ili “kraj putovanja nekog čoveka”. Čitav život se doživljava, u određenom smislu, kao priprema za smrt. Smrt predstavlja prestanak odgovornosti osobe za oblikovanje zemaljskog života i postizanje spasenja kroz Božju milost (Braun, 2000: 84). Smrt stiže svakoga – ona je neizbežna. Ono što donosi olakšanje jeste postojanje sudbine, koja oslobađa ljude od odgovornosti i na taj način ih lišava straha u čijem korenu je neizvesnost o tome šta se dešava nakon smrti. Srpske paremije poručuju: *Ko se rodi, onaj će i umrijeti; Niko ne živi dva vijeka / Ne daju dva vijeka nikome; U našoj je vlasti kako ćemo živeti, a ne koliko; Niko se smrti nije oteo; I ko beži od smrti, nije utekao; Danas čovek sutra crna zemlja; Jednom se rađa a jednom umire; Mlad može a star mora umrijeti; Od smrti nema skloništa; Dvije smrti ne čekaju, a jedna ne manjka; Što dalje, sve bliže smrti; Grob je bliži od kuće; Ko se rodio za vešala, od puške ne gine; Koga Bog čuva, onoga puška ne bije. Već smo pomenuli srpske primere koji upućuju na postojanje sudbine u vidu Sudnjega dana koji predstavlja predodređeni trenutak (telesne) smrti: *Nema smrti bez suđena dana; Muka dušu ne vadi no suđeni dan.* „Suđeni dan”, osim što upućuje na dan kada se čoveku*

„sudi” za način na koji je živeo, može se odnositi i na sudbinu, odnosno na dan predodređen za kraj života.

Istu ideju pronalazimo i u španskim paremijama (a u njihovom tumačenju nailazimo na podatak da će smrt doneti oslobađanje od bede ovog, nama poznatog, života): *Nadie se muere hasta que Dios quiere* ('Niko ne umire dok Bog ne odabere'); *El mozo puede morir, y el viejo no puede vivir* ('Mladić može da umre a starac ne može da živi'); *Dentro de cien años, todos calvos* ('Za sto godina, svi ćelavi') / *De hoy en cien años, todos seremos calvos* ('Od danas pa za sto godina svi ćemo biti ćelavi') – nakon tog vremena bićemo mrtvi, a glava će postati lobanja; *A todo hay remedio, sino a la muerte / Todo tiene remedio menos la muerte* ('Za sve postoji lek, osim za smrt'). Navedene paremije koriste se kao uteha upućena osobama koje su doživela neku nesreću ili se nalaze u problemima i neprilikama. *(La) muerte de cada alma, escrita está en la palma* ('Smrt svake duše upisana je u dlan') jer nam je sudbina svima predodređena i ne možemo na nju uticati, niti je menjati; *Muerte deseada, vida asegurada* ('Željena smrt, osiguran život') poručuje da onaj ko želi da umre može dugo da živi jer nije čovek taj koji odlučuje o trenutku smrti; *Matrimonio y mortaja, del cielo bajan* (Brak i pokrov, sa neba silaze); *No hay vida sin muerte, ni placer sin pesar* ('Nema života bez smrti, ni zadovoljstva bez žalosti') upućuje na nemogućnost postizanja potpunog blaženstva jer uvek postoje nedaće i problemi koji kvare sreću i blagostanje; *Muerte cierta, hora incierta* ('Smrt je izvesna, čas neizvestan'). Pred smrću su svi jednaki, poručuju španski primeri: *La muerte todo lo barre, todo lo iguala y todo lo ataja* ('Smrt sve briše, sve izjednačava i sve prekida') jer pred smrću nestaju sve razlike među ljudskim bićima; *El pobre y el cardenal, todos van por igual* ('I siromah i kardinal, svi isto završe') – sva živa bića umiru i tu ne postoji razlika; *Muérese el rey, y el papa, y el que no tiene capa* ('Umiru i kralj, i papa i onaj koji ne nosi plašt') jer smrt stiže do svakoga, do važnih i uticajnih ljudi, ali i do siromaha koji nisu ni na kakavoj društvenoj (političkoj, religioznoj,...) funkciji; *La muerte es juez severo, que a todos mide por un rasero* ('Smrt je ozbiljan sudija koji svakog meri po istom kriterijumu'); *Tan presto muere el rico como el mendigo* ('Umire bogataš isto kao i prosjak').

Neizvesnost smrtnog časa

Kada nastupi trenutak smrti, odnosno dođe vreme smrti, duša se odvaja od tela i odlazi u drugi svet (Zečević, 2007: 21), kako poručuju animistička

shvatanja sveta i verovanje u dualizam tela i duše. Međutim, datum i mesto smrti su neizvesni, kao što možemo videti u sledećim paremijama: *Muerte cierta, hora incierta* ('Smrt je izvesna, čas neizvestan'); *El morir es cierto; el cuándo, el cómo y el dónde, inciertos* ('Umreti je izvesno, kad, kako i gde, neizvesno'); *Se sabe dónde se nace, pero no dónde se muere* ('Zna se gde se rađa, ali ne i gde se umire'); *La muerte siempre es traidora: no dice el día ni la hora* ('Smrt je uvek izdajica: ne kaže ni dan, ni vreme'). U srpskom korpusu nismo naišli na slične primere.

Besmrtnost duše / (Večni) život nakon smrti

Čovek nije spreman da prihvati fizičku smrt kao put u *ništa*, a religija se „hrani” ovim ljudskim strahom (Kuljić, 2014: 15). U srcu hrišćanske vere nalazi se verovanje u Hristovo vaskrsenje i mogućnost da će se, kroz veru u Hrista, čovečanstvo ponovo uzdignuti u večni život. Kada se smrt posmatra kao tranzitna tačka u večni život, ideja o njoj se može lakše prihvatiti (Braun, 2000: 84). Uteha se temelji na hrišćanskoj nadi i veri u uskrsnuće mrtvih. To uverenje označava početak novog postojanja u raj, i postojanja blažene sudbine koja predstavlja ispunjenje hrišćanske vere (Wheeler, 1994 prema Fernández, 2006: 104). Verska uverenja uvek su pružala neku vrstu olakšanja i rasterećenja u odnosu na temu smrti, a olakšanje je dolazilo u obliku obećanja večnog života koji prevazilazi i nadilazi i fizičku, odnosno telesnu smrt (Fernández, 2006: 104). Vera u život nakon smrti, kao religiozni fenomen, oslobađa ljude od svakodnevnog svesti o njihovoj konačnosti i straha od tog saznanja (Erić, 2001: 88). Cilj za vernike jeste da postignu spasenje, to jest, večni život kroz Božju milost. U istraživanim korpusima nalazimo sledeće paremije koje ispoljavaju ovu ideju i poručuju da će onaj ko umre, ako se tokom života dobro ponašao, živeti večno: *Muere y vivirás* ('Umri i živećeš'); *Morir es volver a vivir* ('Umreti znači ponovo živeti'). „Živeti” se u ovom slučaju ne odnosi na telesnu egzistenciju već na onu koja sledi nakon fizičke smrti. Srpska paremija poručuje da je umiranje isto što i uskrsnuće jer uskrsnuće znači spasenje i oslobađanje od napornog života: *Zlu životu smrt je vaskrsenje*. Fizičko i prolazno postojanje čoveka, navodi Popović (2011: 163), završava se u vreme smrti. Međutim, taj trenutak se ne vidi kao kraj, već kao novi početak i kao najvažnija faza ljudskog postojanja, koja podrazumeva večni život.

Sa ciljem da prikažemo verovanja srpske i španske zajednice na kolektivnom nivou stavova i razmišljanja o temi smrti, nastojali smo da ponudimo odgovor na pitanje *Šta je smrt na metafizičkom nivou u svesti srpske i*

španske zajednice i kakav uticaj u tumačenju fenomena smrti imaju religija, paganizam, mitologija i hrišćanstvo? Kada je u pitanju ukupan broj paremija obrađenih u analizi, srpski korpus obuhvata 23 paremije, a španski 24. Zaključujemo da razlike između srpskih i španskih paremija u vezi sa temom smrti (sa metafizičke tačke gledišta) nisu velike jer nam analizirani primeri ukazuju na mnoge sličnosti u razumevanju fenomena smrti. Ovakve nalaze uglavnom možemo pripisati činjenici da Srbija i Španija dele evropski geografski kontekst i pripadaju hrišćanskoj religijskoj tradiciji. Pored toga, i srpski i španski pripadaju porodici indoevropskih jezika. Analiza odabranog korpusa paremija o smrti pokazala je da su osnovne metafizičke ideje smrti (u srpskoj i španskoj kulturi i jeziku) sadržane u sledećim idejama: postojanje duše / dualizam duše i tela; besmrtnost duše / (večni) život nakon smrti; postojanje Sudnjeg dana; dualizam sveta / postojanje raja i pakla; neminovnost smrti i predodređenost života / postojanje sudbine; neizvesnost smrtnog časa. Možemo zaključiti, na osnovu rezultata analize odabranih primera iz srpskog i španskog korpusa, da su u poslovicama i izrekama ostali nataloženi i isprepletani različiti slojevi verovanja: hrišćanske interpretacije fenomena smrti ali i elementi predhrišćanskih verovanja o smrti.

Možemo uočiti da postoje velika preklapanja sa metaforičkim kategorijama iz prvog dela monografije koje je posvećeno kognitivno-antropološkoj i kognitivno-lingvističkoj analizi fenomena smrti. Etnolingvistička perspektiva u ovom poglavlju ukazuje na preklapanja u konceptualizaciji fenomena, kao i na činjenicu da se ove različite discipline međusobno informišu i nadopunjuju.

SMRT I DRUŠTVENE PRAKSE U SRPSKIM I ŠPANSKIM POSLOVICAMA I IZREKAMA

U ovom poglavlju nastojimo da ispitamo direktivnu snagu poslovice u strukturisanju društvenog ponašanja, odnosno društvenih praksi. Oslanjamo se na teorijske postavke etnolingvistike i bavimo se sličnostima i razlikama poimanja fenomena smrti u srpskim i španskim paremijama. Polazimo od ideje da su poslovice i izreke o smrti deo društvenih praksi, a samim tim i kulture i jezika, i stoga izražavaju odnos zajednice prema ovoj temi. Posebnu pažnju usmeravamo na značaj koji je hrišćanska religija imala na formiranje značenja smrti i shvatanje ovog fenomena. U skladu sa navedenim, istraživačka pitanja na

koja nastojimo da odgovorimo su sledeća: *Koji saveti se članovima ove dve zajednice pružaju kroz poslovice i izreke o smrti? Koja ponašanja, odnosno prakse se favorizuju, a koja ne odobravaju? Koje osobine čovek može ili treba da razvije postajući svestan konačnosti?* Analiza španskih i srpskih paremija koja sledi predstavlja dopunu prethodnom poglavlju i pruža sveobuhvatniju sliku fenomena smrti viđenog kroz perspektivu etnolingvistike. Cilj rada je prepoznavanje različitih tumačenja smrti koje upućuju na prakse u srpskom i španskom društvu i kulturi. Imajući u vidu da su pitanja metafizike smrti u dva paremiološka korpusa već obrađena u prethodnom poglavlju (v. Georgijev, 2019a), i da je odgovor na pitanje *Šta smrt jeste?* u metafizičkom smislu već dat, fokus stavljamo na pitanje *Šta ideje o smrti čine?*, odnosno koje posledice konceptualizacija smrti ima na svakodnevne prakse čoveka. Predmet analize predstavljaju španske i srpske paremije koje se svojim značenjem odnose na temu smrti i umiranja, bilo da sadrže neku od leksema iz semantičkog polja smrti (smrt, umiranje, grob, sahrana, sanduk i sl.) ili ne sadrže, ali se svojim značenjem odnose na temu koja je predmet ovog rada (kao što su primeri *Tako me naprijed nogama ne nosili!* i *Salir con los pies por delante* ('Izaći sa nogama napred')).

Paremije su ekscerpirane iz srpskih i španskih štampanih i digitalnih izvora, odnosno iz zbirki poslovice i onlajn korpusa. Kada se radi o paremiološkim korpusima na srpskom i španskom jeziku, postoji disbalans u vremenu kada poslovice i izreke na ova dva jezika počinju da se prikupljaju i proučavaju. Narodne poslovice se na široj teritoriji naše zemlje sakupljaju i izučavaju počev od XVIII veka, a rad najpoznatijeg srpskog folkloriste, Vuka Stefanovića Karadžića, vezuje za prvu polovinu XIX veka. Stoga su za potrebe istraživanja i rada korišćene zbirke poslovice koje datiraju od XIX pa nadalje. Za razliku od Srbije, u Španiji proučavanje paremija počinje još tokom XVI veka kada izlaze prve srednjovekovne zbirke poslovice, pa tako i zbirke španskih poslovice koje koristimo u ovom radu obuhvataju nešto širi vremenski opseg u odnosu na zbirke srpskih poslovice i izreka.

***

Poslovica i njena uloga u društvenom strukturiranju praksi. Teorijska osnova analize obuhvata tri nivoa: osim opštih pretpostavki *etnolingvistike* i njenog odnosa prema paremiologiji, o čemu je već bilo reči, ključni teorijski koncepti na koje se oslanjamo su koncept *direktivne snage* poslovice i koncept

društvenih praksi. Koncept direktivne snage dovodi se u vezu sa temom kulturnih modela. Direktivnu snagu kulturnih modela (engl. *directive force of cultural models*), D'Andrade (1984) definiše kao potrebu ili obavezu da se unutar određene kulture dela u skladu sa određenim normama (sadržanim, između ostalog, u simboličkim kulturnim izrazima poput poslovice). Ako nam kulturni modeli pomažu da razumemo svet oko nas, mišljenje da ti kulturni modeli poseduju direktivnu snagu značilo bi da nam oni, na osnovu kulturnog znanja koje stičemo u procesu socijalizacije, određuju kako treba da se ponašamo i kojim ciljevima treba da težimo. Kvin i Holand ističu da su ideje o tome šta je „ispravno” u velikoj meri date putem kulturnih modela, koji dobijaju direktivnu snagu kroz jedinstveno pojedinačno iskustvo, ili kroz ona iskustva koja su zajednička i koja deli veliki broj članova neke zajednice (Quinn & Holland, 1987: 13). Ta razumevanja, koja se mogu razlikovati u različitim kulturama, postaju najopštiji izvor orijentacije i pružaju smernice za ponašanje. Kako ističe Vajt, poslovice su lingvističke forme koje pružaju određen nivo uverljivosti i ubedljivosti time što su upakovane kao kulturna mudrost, i smatraju se riznicom narodne mudrosti u vidu stilizovanih izreka za koje se pretpostavlja da predstavljaju zdravorazumsko u svakodnevnom životu u vidu generalizovanog znanja. Stoga nam one pružaju informacije o organizaciji kulturnog znanja koje se nalazi u njihovoj osnovi, odnosno informacije o spoznaji sveta i funkcionisanju određene govorne zajednice. Može im se pripisati direktivna snaga imajući u vidu ideju da su one, bilo eksplicitno ili implicitno, preporuke za određeno delovanje odnosno ponašanje, i predstavljaju savete, sugestije ili čak naredbe (White, [1987] 1995).

Paremije nisu kulturni simboli izolovani od društvenog sveta. One predstavljaju izraz društvenog reda kako simboličkog tako i strukturnog, što znači da istovremeno predstavljaju sistem simbola, ali i strukturišu društvenu stvarnost. Poslovice predstavljaju izraz onoga što ljudi rade, misle i osećaju u društvenim odnosima, predstavljajući upute za ponašanje, mišljenje i razlučivanje bitnog od nebitnog. Upravo zato smatramo da je pojam *društvene prakse* značajan za razumevanje ovih formi u kulturno-lingvističkom kontekstu. Društvena praksa, kako je shvatamo u ovom radu, uključuje kako telesne tako i mentalne rutine. Ova rutinizovana vrsta ponašanja sastoji se od nekoliko međusobno povezanih elemenata: telesnih i mentalnih aktivnosti, ali i stvari/predmeta i njihove upotrebe, kao i prethodno stečenih znanja. U vrlo elementarnom smislu, znanje u društvenoj praksi predstavlja poseban način „razumevanja sveta” koji podrazumeva razumevanje objekata (uključujući i

apstraktne), ponašanja i ljudi, samog sebe. Ovaj način razumevanja je u velikoj meri implicitan i uglavnom kulturno-istorijski specifičan. Ovako shvaćeno, razumevanje predstavlja kolektivno, zajedničko znanje (Reckwitz, 2002: 249–256) koje se otelotvorilo u svakodnevnici i zdravom razumu, a za nas od posebnog značaja – u paremijama.

***

Direktivnu snagu paremija ćemo analizirati na dva nivoa: konceptualnom i ponašajnom. U prvom slučaju ćemo nastojati da otkrijemo na koji način paremije o smrti oblikuju misao zajednice, a u drugom na koji način usmeravaju delanje njenih pripadnika. Srpske i španske poslovice i izreke o smrti smo klasifikovali u šest grupa prema idejama koje oslikavaju, sa ciljem da ispitamo direktivnu snagu ovih paremija u strukturisanju društvenog ponašanja. Imajući u vidu da je jedan od ciljeva rada izdvajanje tema unutar opšteg korpusa srpskih i španskih paremija o smrti, klasifikacija paremija je izvršena prema tematskim celinama. Korišćenjem kvalitativne metodologije izdvojene su one smisaone celine koje uobličavaju smrt kroz različite dimenzije. U oba korpusa izdvojene su iste teme: 1) Neminovnost smrti – smrt je neizbežna, 2) Hrabrost pred smrću – proživeti život, 3) Smrt zarad časti i poštenja, 4) Smrt zarad slobode, 5) Smrt i neumerenost u jelu i piću, 6) Konkretna praksa uoči i nakon smrti. Kada se radi o kriterijumu za odabir paremija koje su predmet analize, izdvojene su one poslovice i izreke čije se značenje odnosi na temu smrti i društvene prakse. Stoga predmet analize čine paremije koje sadrže lekseme iz semantičkog polja smrti ali i one koje se po svom značenju odnose na smrt ali ne sadrže lekseme iz ovog semantičkog polja. U narednim odeljcima ukazaćemo na načine razmišljanja o smrti, savete o tome kako se suočiti sa smrću i kako je razumeti, upozorenja na uzroke smrti, savete kako izbeći smrt, odnosno produžiti život, kao i na konkretne rituale koje srpska i španska zajednica vezuju za ovaj fenomen. Istorijsko-religiozni kontekst paremija predstavlja okosnicu naše analize.

Neminovnost smrti – smrt je neizbežna

I srpske i španske poslovice i izreke poručuju da je smrt neizbežna. Srpski primeri koji ukazuju na neminovnost smrti savetuju da je treba prihvatiti odnosno da treba biti svestan prolaznosti života: *Ne zaboravljaj na smrt i ona tebe ne zaboravlja; U našoj je vlasti kako ćemo živeti, a ne koliko; Niko se smrti nije oteo;*

Od dvije smrti niko ne gine; Od smrti nema lijeka; Jedan put se mre; Ko se rodi, onaj će i umrijeti; Danas čoeak sutra crna zemlja; Jednom se rađa a jednom umire; Mlad može a star mora umrijeti; Smrtan bio pa i umro; Što kolevka zaljulja, to motika zakopa; Smrt ne pazi ni staro ni mlado; Bogatstvo ne odgoni smrt; Smrt je varalica. (Dođe iznenada). Iako treba biti svestan smrti i prihvatiti da će jednog dana doći kraj života, saznajemo iz nekoliko primera da nijedna osoba nije voljna da umre, bez obzira na to da li joj je život bio težak ili obeležen mukom. O tome govore sledeći primeri: *Muka živjeti, a žao umrijeti* i *Muka je živjeti, još je žalije umrijeti*. Život se veliča i vrednuje kao pozitivan iako može biti obeležen mukom i nedaćama.

I španski korpus ilustruje istu ideju, pa iz poslovice saznajemo da je jedino smrt neizbežna i za nju nema rešenja, odnosno da joj niko ne može umaći, bez obzira na društveni stalež i ekonomsku situaciju: *Dentro de cien años, todos calvos* ('Za sto godina, svi ćelavi') / *De hoy en cien años, todos seremos calvos* ('Od danas pa za sto godina svi ćemo biti ćelavi'); *El pobre y el cardenal, todos van por igual* ('I siromah i kardinal, svi isto završe'); *La muerte todo lo barre, todo lo iguala y todo lo ataja* ('Smrt sve briše, sve izjednačava i sve prekida', odnosno sa smrću nestaju sve razlike koje postoje između ljudskih bića); *No hay vida sin muerte, ni placer sin pesar* ('Nema života bez smrti, ni zadovoljstva bez žalosti'); *Todo tiene remedio menos la muerte* ('Za sve postoji lek osim za smrt'); *Al fin y a la partida, la muerte triunfa sobre la vida* ('Na kraju, smrt trijumfuje nad životom'); *Todo el que nace muere, sea lo que fuere* ('Sve što se rađa to i umire, šta god da je'); *Para la muerte no hay puerta cerrada ni casa fuerte* ('Pred smrću nema zatvorenih vrata niti jake kuće'); *A la muerte no hay cosa fuerte* ('Od smrti jače stvari nema'); *Al morir no hay huir* ('Od smrti bežanja nema'); *Tan presto muere el rico como el mendigo* ('Umire bogataš isto kao i prosjak').

Hrabrost pred smrću – proživeti život

Hrišćanstvo pokušava da ponudi odgovor na dva pitanja – kako objasniti šta se dešava nakon smrti tela i kako proživeti život. Oba pitanja izazivaju strah i pozivaju na hrabrost. Pronalazimo u španskom korpusu primer koji podseća da je strah očekivan i veoma prisutan kod ljudi kada je smrt u pitanju. Čak ni najhrabriji ne odolevaju ovom strahu: *El más fuerte, teme a la muerte* ('I najjači se plaši smrti'). Kako navodi Erić (2001: 88–89), uzrok straha jeste činjenica da čovekova svest ne poznaje odgovor na pitanje o tome šta nas očekuje s one strane

našeg kraja, pošto je smrt nastupila. Ovo pitanje, posmatrano kroz istorijsku dimenziju, uvek je bilo prožeto religioznim osećanjima.

Paremije iz prethodnog odeljka poručuju da je smrt neminovna i neizbežna – umreti se mora, ali zato ovozemaljski život treba proživeti bez straha. To nam poručuju i primeri iz srpskog korpusa *Kukavica umire sto puta, a junak samo jednom* i *Gore je smrti plašiti se nego umirati* poručuje primer. Život koji nam je dat treba iskoristiti i proživeti smisleno, ne treba protraćiti, niti zloupotrebiti ovozemaljsko postojanje, što se najbolje vidi u sledećem primeru *Bolje je ne biti rođen, nego zloupotrebiti život*. I španska paremija upućuje na to da strah može da nas spreči da živimo život onako kako bi trebalo jer *Quien teme a la muerte, no goza la vida* ('Onaj koji se plaši smrti, ne uživa u životu'). Uočavamo veličanje ovozemaljskog života i poruku da u životu koji nam je dat treba uživati i iskoristiti ga na pravi način, a ne opterećivati se smrću koja će nastupiti u jednom trenutku kao neizostavna sudbina svakog ljudskog bića. U španskom korpusu pronalazimo paremiju koja savetuje strpljenje i mudrost, da bi život dugo trajao: *Paciencia, hermanos, y moriremos ancianos* ('Strpljenje, braćo, i umrećemo kao starci'). U pojašnjenju navedene paremije pronalazimo savete za dug život – to su prilagodljivost i umerenost. Dug život jeste želja ljudskih bića koja se smrti plaše i žele da je što više odlože.

Smrt zarad časti i poštenja

I srpski i španski korpus upozoravaju da je veoma važno kakav ovozemaljski život vodimo, i kazuju da je smrt manje bolna i strašna od nečasnog i nepoštenog života. Ono što nam poslovice u oba jezika poručuju jeste da postoje stvari zarad kojih je dobro umreti, kao što su čast i poštenje. Iako strah od smrti može biti prisutan u ljudskom životu (kao što su prethodni primeri pokazali), uočavamo ideju da treba biti hrabar pred smrću zarad nekih viših ciljeva, poput časnog života. Poslovice *Más vale morir con honra que vivir con deshonra* ('Bolje je časnno umreti, nego nečasno živeti') poručuje ljudima da vode računa o načinu života, i da budu pažljivi kada je čast u pitanju jer je ona jedna od vrhovnih vrlina u čovekovom životu (iako pošten život ponekad zahteva ili podrazumeva žrtvu). Još jedan španski primer kazuje *Antes muerte que vergüenza* ('Bolje smrt nego sramota'). Onaj koji nečasno živi doživeće direktnu posledicu i neće dočekati lep kraj života: *Quien mal anda mal acaba* ('Ko loše živi, loše i završi'). Jasna je direktivna snaga poslovice koje upozoravaju da će onaj ko živi život na loš i

neadekvatan način dočekati podjednako loš kraj života. Slična ideja nalazi se i u paremiji *Como se vive, se muere* ('Kako se živi, tako se i umire') jer kraj života zavisi od načina na koji se čovek ponašao dok je bio živ. Ideju da naši običaji za života u velikoj meri određuju i nečiji kraj pronalazimo i u srpskom paremiološkom korpusu: *Bolje je časno umrijeti, nego li strašno zlo živjeti; Bolje je poštena smrt nego nepošten život; Ne plaši se muški umrijeti, no se plaši sramotno živjeti; Bolje je pošteno umrijeti nego sramotno živjeti; Ne bojim se smrti nego zla života; Bolje ti je izgubiti glavu, nego tvoju ogrešiti dušu*. Časno ponašanje podrazumeva i odmeren, promišljen govor, jer smrt može biti posledica neadekvatnog verbalnog ponašanja i neumerenog pričanja. Na to upozoravaju sledeće srpske paremije: *Dug jezik, kratak život; Više ih je kroz lakomo grlo, neg' oružjem poginulo; Jezik je više glava posek'o nego sablja*. I španska paremija *La muerte y vida en manos de la lengua* ('Smrt i život u rukama su jezika') upozorava na štetu ili na korist koju donosi izgovoreno, u odnosu na to da li su reči dobronamerne ili zlonamerne, pronalazimo u pojašnjenju.

Smrt zarad slobode

Osim časti i poštenja, nekoliko primera iz srpskog paremiološkog korpusa poručuje da domovina i sloboda predstavljaju vrednosti za koje se vredi žrtvovati ili boriti, ako je potrebno i – umreti. Pronalazimo poslovicu *Bolje je umreti za krst, nego živeti protiv krsta* u kojoj prepoznamo uticaj hrišćanske religije. Hrišćanstvo je tokom istorije imalo uticaja na sve aspekte ljudskog života u zemljama u kojima je bilo prisutno. Taj uticaj se razlikovao u različitim zemljama i istorijskim epohama, a najveći uticaj je verovatno bio u Evropi tokom srednjeg veka, dok je uticaj hrišćanstva i religije uopšte opao tokom poslednjih godina, pod uticajem sekularizacije. Dok je u srednjem veku crkva uticala na sve aspekte života – porodični život, posao, obrazovanje, umetnost i politiku, u dvadesetom veku je crkveni uticaj u mnogim zemljama sužen na nivo individualnog i porodičnog života (Braun, 2000: 87). I religijska simbolika Srba bila je pod snažnim uticajem hrišćanstva. To pokazuje i izuzetno poštovanje koje je narod ukazivao najvažnijem hrišćanskom simbolu – krstu. Često se ističe da je taj simbol mnogo stariji od hrišćanske vere, da je figurirao u religijama mnogih starih, nehrišćanskih naroda, verovatno i u religiji starih Slovena. Međutim, od vremena doseljavanja naših predaka na Balkansko poluostrvo i njihove hristijanizacije, krst je postao i ostao ono što je inače u čitavom hrišćanskom svetu: simbolična predstava Hrista, odnosno njegovog raspeća, a saglasno tome i

simbol Hristove vere. Narodne predstave o svetosti krsta i njegovoj moći zasnivale su se najvećim delom na njegovoj vezi s hrišćanstvom (Bandić, 1991: 112).

U paremiji *Bolje sa svojim mrijeti, nego sa tuđinom živeti* uočavamo patriotski nivo, najverovatnije inspirisan istorijskim zbiranjima i borbama srpskog naroda sa drugim osvajačkim narodima, kao i sa životom pod Otomanskom imperijom. Ova poslovice može biti i u vezi sa vremenom kada poslovice i izreke kao odraz narodnog usmenog stvaralaštva počinju da se prikupljaju i beleže na našoj teritoriji. U pitanju je sredina XIX veka kada Vuk Stefanović Karadžić počinje da sakuplja i objavljuje srpske narodne poslovice i izreke koje predstavljaju vredni deo srpske tradicije i kulture. To je ujedno i period borbe srpskog naroda za nezavisnost od Otomanske imperije. Imajući u vidu da poslovice pretežno predstavljaju odraz narodnog nasleđa možemo pretpostaviti da neke od njih i nastaju na romantičarskom zanosu, kao posledica oslobodilačkih ideja u vreme borbe srpskog naroda protiv Osmanlija. Navodimo još nekoliko primera iz srpskog korpusa koji takođe ilustruju ovu ideju *Bolje u grob no biti rob; Bolje za slobodu umreti, nego u ropstvu živeti*.

Smrt i neumerenost u jelu i piću

Šta je još gore od smrti, osim onoga što smo do sada naveli (nepoštenje, sramota, nečasni život, život „pod tuđinom“)? Interesantan primer predstavlja paremija *Grđa je glad od smrti*, kao i *Nema gore bolesti od gladi*. Tokom srednjeg veka ishrana je bila jedan od temeljnih i nužnih oblika svakodnevnice. Nestašice životnih namirnica bile su stalni pratilac svakodnevnice srednjovekovnog čoveka uglavnom zbog suša i poplava, ali i drugih prirodnih nepogoda. Većina stanovništva živela je u stalnom strahu od gladi, a tome su umnogome doprinosili i ratni pohodi praćeni uništavanjem žitnih polja i opsadama gradova (Popović, 2011: 108–109). Fotić (2005: 16) takođe navodi da se strah od gladi, uvek prisutan kao posledica čestih prirodnih nepogoda i ratnih razaranja, nalazio u osnovi i drugih strahova koji su opterećivali pojedinca ili zajednicu: „Svi strahovi od prirodnih nepogoda, zemljotresa, poplava, žega, hladnoća, požara, najezda raznih insekata, bili su sadržavani u brizi da se obezbedi dovoljna količina namirnica.” Ova pojašnjenja možemo dovesti u vezu za poslovicama o strahu od gladi.

Za razliku od navedenih paremija na srpskom jeziku, u španskom korpusu pronalazimo nekoliko primera u kojima je prisutan motiv hrane ali u nešto drugačijem kontekstu. Naime, ove poslovice upozoravaju da neumerenost u jelu i piću, odnosno prekomerno konzumiranje hrane i pića, može da dovede do neželjenih posledica, i u krajnjem ishodu do smrti: *Muere más gente por comer que por ir a la guerra* ('Više ljudi umre od hrane nego od odlaska u rat' – u poređenju sa posledicama rata, proždrljivost ubija više nego oružje); *Más mató la cena, que sanó Avicena* ('Više [ljudi] je ubila večera nego što je spasio Avicena'⁴); *De grandes cena sestán las sepulturas llenas* ('Od obilnih večera pune su grobnice'). Pronalazimo još primera na španskom jeziku koji upozoravaju da proždrljivost i neumerenost skraćuju život, odnosno da zloupotreba hrane šteti zdravlju: *Cenas, soles y Magdalenas tienen las sepulturas llenas* ('Večere, sunce i žene pune grobnice'). Prethodni primer upozorava da višak hrane nanosi štetu kao i neumereno izlaganje sunčevim zracima, ali i „telesni susreti” (imenom Magdalena se upućuje na žene uopšte, kako navodi jedna komentarisana zbirka poslovice) (Etxabe, 2012). Srpski korpus paremija, takođe, potvrđuje ovu ideju i savete da se jede umereno i onoliko koliko je čoveku potrebno da preživi jer jelo nije svrha života: *Jesti valja čoveku da živi, a ne živeti da jede*. Srpski korpus takođe upozorava da prejedanje i neumereno piće može dovesti do smrti: *Više je ljudi pomrlo od jela i pića, nego od gladi i žeđi; Više ljudi pogine od čaše, nego od topova*, pa su u skladu sa ovom idejom može naići i na izraz „umreti od kašike”, odnosno od neumerenog jela. Paremija *Više se udavi u čaši nego u Dunavu*, osim što ilustruje ideju da neumereno piće vodi u smrt, sadrži i komponentu hidronima (Dunav), koji ne iznenađuje imajući u vidu geografsku poziciju Srbije i činjenicu da reka Dunav predstavlja najveću i najznačajniju reku na ovim prostorima.

Kada je ideja o umerenosti u pitanju, možemo pretpostaviti da se radi o hrišćanskom uticaju jer se umerenost smatra jednom od hrišćanskih vrlina. Neumerenost u jelu i piću jedan je od sedam smrtnih grehova, koji predstavljaju važnu okosnicu hrišćanskog učenja. Smatra se da ti grehovi vode u smrt. Motiv umerenosti pronalazimo i u delu srpskog paremiološkog korpusa koji upozorava

---

⁴Avicena je bio jedan od najznačajnijih filozofa i naučnika Islamskog zlatnog doba. Bavio se fizikom, astronomijom i astrologijom, filozofijom i logikom, a doživljavaju ga i kao oca rane moderne medicine (*Encyclopedia Britannica Online*).

da dug život sledi ako ga živimo jednostavno i „prosto” (*Ako želiš duga veka biti, moraš od mladosti skromno živeti; Živi prosto, doživećeš i sto*). Ipak, u primeru *Bolje da te smrt prijeka digne nego suza siromaška stigne* siromaštvo je gore od smrti, što pripisujemo teškom i mučnom životu čoveka tokom istorije; čovek je, kao što smo ranije pomenuli, bio usmeren na borbu za egzistenciju, a često na hranu koja je tokom istorije bila jedna od glavnih čovekovih preokupacija.

Konkretne prakse uoči i nakon smrti

I tokom prošlosti, pa i u dvadesetom veku, javni posmrtni ritual razdvajao je stvarnost na ovostranu i onostranu, ukazujući na postojanje onostranog i potrebu da se o smrti razmišlja. Posmrtnim ritualima, a među njima je najznačajniji bio pogreb, odnosno sahrana, pokojniku je obezbeđivan siguran put ka onome svetu i dobro mesto u „Carstvu duša” (Pavićević, 2007: 912). Pogreb (sahrana, ukop, sprovod) predstavljao je i predstavlja najvažniji, centralni čin posmrtnih ceremonija (Bandić, 1991: 254). Nekolicina paremija iz oba korpusa pominje sahranjivanje, pokop, zemlju, grob ili raku. Zemlja simbolizuje smrt jer je nakon smrti sledilo pokopavanje preminulog: *Danas čovek sutra crna zemlja* (odnosno danas smo živi, a već sutra nas čeka smrt, jer je ona neizbežna); *Tako mi grobne zemlje!*; *Bliže sam grobu nego domu* (odnosno bliže sam smrti nego kući); *Što klevka zaljulja, to motika zakopa, Bolje u grob no biti rob*. Običaj je još tokom prošlosti bio da se baca pomalo zemlje u otvorenu raku, izražavajući želju da pokojniku zemlja, odnosno život nakon smrti bude laka/lak (Bandić, 1991: 257). To uočavamo i u primeru *Neka mu je laka zemlja!* U španskom korpusu nailazimo na paremiju *El alma a Dios, el cuerpo a la tierra, y la ropa a quien la quiera* (‘Duša Bogu, telo zemlji, a odeća onom ko je želi’) koja poručuje da se u času smrti duša odvaja od tela i nastavlja dalje svoj život, dok telo umire i odlazi „pod zemlju”, a one stvari koje za života koristimo, kao što je odeća, pokojniku više nisu potrebne. Sahranjivanje se vrši polaganjem tela u kovčeg, koji u posloviци *En sana salud no se piensa en el ataúd* (‘U dobrom zdravlju ne misli se na kovčeg’) simbolizuje smrt. *A quien se muere lo entierran* (‘Ko umre, njega i sahrane’) osim što upućuje na ritual koji sledi nakon što neka osoba premine, upućuje i na to da nekada nečija smrt izaziva indiferentnost ili da nakon smrti sledi zaborav. To vidimo i u primerima *Nadie se enterra con el muerto* (‘Niko se ne sahranjuje zajedno sa mrtvacem’), *(El) muerto, al hoyo, y el vivo, al bollo* (‘Mrtvog u raku, živom, zemička’, odnosno hrana) i *El muerto, a la cava, y el vivo, a la hogaza* (‘Mrtvog u raku, živom, hleba’). U pojašnjenju poslednje dve paremije

nailazimo na savet onima koji su bili bliski pokojniku da, koliko god tužno da se osećaju, moraju da se usmere na sopstvene potrebe, a to uključuje i potrebu za jelom. Oni koji ostaju da žive nastavljaju sa životom bez mnogo prisećanja ili razmišljanja o pokojniku jer je prirodno da čovek teži da brzo pronađe utehu. Poslovice na srpskom jeziku koja bi mogla biti ekvivalent španskoj jeste *Mrtvima za dušu, živima u gušu* – oni koji ostaju da žive moraju nastaviti dalje sa svojim životom, vodeći pre svega računa o sebi i o svojim potrebama.

Smatralo se da je pogreb tokom prošlosti počinjao iznošenjem pokojnika iz kuće. Telo koje je do tog trenutka ležalo na odru iznosilo se u dvorište i stavljalo na nosila. Ako je selo imalo sveštenika, on je tu držao opelo. Po opštem uverenju, iznošenje tela predstavljalo je jedan od najopasnijih, najkritičnijih trenutaka jer se mislilo da će umri, koji zavidi živima, pokušati još nekog sa sobom da povuče u svet mrtvih. Verovalo se takođe da duša pokojnika teži da se vrati u svoje dotadašnje prebivalište i da se pridruži svojim najbližim. Pokojnika su iznosili nogama napred da ne bi mogao da vidi kuću i zapamti put do nje (Bandić, 1991: 255). Možemo da pretpostavimo da se u osnovi paremije *Tako me naprijed nogama ne nosili!* (*Mrtva*) može nalaziti ovaj običaj i verovanje, a nailazimo i na ekvivalent u španskom korpusu: *Salir con los pies por delante* ('Izaći sa nogama napred') / *Lo sacaron con los pies por delante* ('Izneli su ga nogama napred').

Tokom prošlosti porodica umrlog je izražavala žalost na tradicijom utvrđen način. Žaljenje se izražavalo i odevanjem, što se održalo i do naših dana. To se činilo nošenjem odeće određene boje, pre svega nošenjem crnine. Crnina se nije isticala samo na odeći, već se i na kući ožalošćenih mogao videti crni barjak ili komad crnog platna. U pojedinim krajevima očuvala se i starija tradicija nošenja bele boje u žalosti (obično kada bi umrla neka mlađa osoba) (Bandić, 1991: 258–259). U španskom primeru se pominje crna boja kao boja žalosti: *Camisa y toca negra no sacan el ánimo de pena* ('Crna košulja i crni veo ne smanjuju muku') – ovaj običaj nošenja crnine ne može zaista da umanji tugu i pomogne onome koji je u žalosti. Plač takođe predstavlja način izražavanja žalosti za preminulim, što uočavamo u španskim paremijama *Ni muerte sin llanto, ni boda sin canto* ('Ni smrt bez plača, ni svadba bez pesme) i *Ni boda sin canto, ni muerte sin llanto* ('Ni svadba bez pesme, ni smrt bez plača') koje poručuju da je plač prirodna pojava kada tugujemo za nekim ko je preminuo, kao što je pesma prirodna kada nešto slavimo, poput svadbe. Istu ideju pronalazimo i u primeru *En casa del muerto*

cada uno llora su duelo ('U kući pokojnika svako plače zbog svoje muke'), iako se u pojašnjenju ovog primera ukazuje na to da je nekada javno tugovanje, odnosno plač ljudi bliskih pokojniku neiskreno, i može uslediti iz sopstvenih briga ili problema, a ne isključivo iz tuge zbog nečije smrti. Iako je poznato da plač predstavlja jedan od načina izražavanja tuge i u srpskoj kulturi, u srpskom korpusu nismo pronašli slične primere. Sveća kao predmet takođe čini deo rituala sahrane i ima svoje mesto u jednoj srpskoj poremiji: *Ode bez svijeće* (npr. „kad se ko utopi” nalazimo u pojašnjenju).

Ključno pitanje od kog smo krenuli prilikom analize srpskih i španskih poslovice i izreka o smrti odnosi se na to da li, i na koji način, poslovice sadrže direktivnu snagu. Pošli smo od pretpostavki razvijenih unutar teorije kulturnih modela prema kojima su ovi modeli najopštiji izvor orijentacije i smernice za kulturno i društveno prihvaćeno verbalno i neverbalno ponašanje. Analiza je pokazala da i srpske i španske poremije koje se bave temom smrti na nivou društvenih praksi poseduju direktivnu snagu jer ne predstavljaju neutralne obrasce već procenjuju i ocenjuju delanje i motivišu ponašanje članova zajednice. One imaju cilj da usmeravaju načine mišljenja ili ponašanja članova ova dva društva, odnosno predstavljaju potrebu ili obavezu da se na određen način razmišlja o ovoj temi i dela u određenim situacijama.

Koji saveti se članovima ove dve zajednice pružaju kroz poslovice i izreke? Na nivou obrazaca mišljenja i razumevanja fenomena smrti, poremije u oba jezika možemo opisati kao savete i podsticaje za društveno poželjan način razmišljanja o tome kako smrt treba doživljavati. Ideje koje pronalazimo su da je smrt neizbežna, a njenu neminovnost treba prihvatiti. Ipak, bez obzira na postojanje smrti kojoj se iz dana u dan približavamo, život ne treba provesti u strahu. U analizi ovog dela korpusa pronalazimo sličnosti u načinu razmišljanja o smrti u srpskom i španskom jeziku i ne uočavamo razlike na idejnom nivou.

Koja ponašanja se u vezi sa fenomenom smrti favorizuju, a koja ne odobravaju? Analiza je pokazala da poslovice i izreke u oba jezika svoju direktivnu snagu izražavaju kroz konkretne poruke za delanje i poželjne obrasce ponašanja u konkretnim situacijama koje su vezane za fenomen smrti. Te poremije možemo opisati kao savete i podsticaje za društveno poželjan način ponašanja (na koji način treba živeti život da bi se dočekala „lepa” smrt) ili kao upozorenja da određeno ponašanje, događaj ili razmišljanje sa sobom mogu

doneti posledice poput „prerane smrti” (i, stoga, koje ponašanje treba izbegavati). Primeri iz oba jezika poručuju da u životu treba biti umeren u jelu i piću. Ideja hrabrosti i borbe za slobodu, čak i po cenu smrti, pronalazi svoje mesto isključivo u srpskom paremiološkom korpusu. Taj patriotski nivo najverovatnije je inspirisan istorijskim zbivanjima i borbama srpskog naroda. Sredina XIX veka, kada počinju da se beleže i objavljuju srpske narodne poslovice i izreke, ujedno je i period intenzivnije borbe za oslobođenje od turske okupacije. Možemo pretpostaviti da ovi primeri nastaju na romantičarskom zanosu kao posledica oslobodilačkih ideja. Kada su konkretne prakse uoči ili nakon smrti u pitanju, paremije u oba jezika nam ukazuju na postojanje rituala sahrane, odnosno pokopa, dok u španskom korpusu nailazimo na primere u kojima se pominju plač i nošenje crnine kao način izražavanja žalosti.

Koje osobine čovek može ili treba da razvije postajući svestan konačnosti? Čast i poštenje uzdižu se kao vrhovne vrline. I srpske i španske paremije poručuju da život uvek treba živeti pošteno i časno, pa i po cenu života. Treba voditi računa o ponašanju i govorenju, pa se savetuju mudrost i opreznost u izražavanju. Još jedna osobina koja se ceni, a pronalazimo je u španskom korpusu, je strpljenje. Već smo pomenuli hrabro delanje i umereno konzumiranje jela i pića kao poželjne obrasce ponašanja, pa su hrabrost i umerenost istovremeno i vrline koje čovek treba da razvije i neguje tokom života.

Kada je u pitanju ukupan broj paremija obrađenih u analizi, srpski korpus obuhvata 46 paremija, a španski 36. Analiza korpusa ukazala je na sličnosti u shvatanju fenomena smrti u srpskoj i španskoj kulturi, a korene najpre možemo potražiti u zajedničkoj religijskoj hrišćanskoj tradiciji kojoj pripadaju ova dva naroda. Uprkos brojnim podudarnostima uočili smo i neke razlike između dva korpusa. Pretpostavka je da se u njihovoj osnovi nalaze društveno-istorijske okolnosti, kao što je postojanje paremija na srpskom jeziku koje dotiču temu slobode kao jedne od najvažnijih životnih vrednosti, ali i geografski kontekst (u primeru paremije u kojoj se pominje reka Dunav). Zaključujemo da paremije u srpskom i španskom jeziku i kulturi poseduju direktivnu snagu u strukturisanju društvenog ponašanja, odnosno društvenih praksi, time što ocenjuju ponašanje, savetuju i upozoravaju, ali i pružaju ideje o tome kako fenomen smrti treba doživeti, kako se ponašati i koje osobine treba razvijati u kontekstu ove teme. Odabrane poslovice i izreke o fenomenu smrti u srpskoj i španskoj jezičko-

kulturnoj zajednici oslikavaju šta predstavlja smrt u svesti ova dva naroda i kakav uticaj na te interpretacije ima hrišćanstvo kao religija.

PRIMENJENOLINGVISTIČKA ISTRAŽIVANJA

TABU TEME I SAREMENA NASTAVA ŠPANSKOG JEZIKA

U savremenim tokovima nastave stranih jezika sve više pažnje se posvećuje razvoju interkulturene kompetencije kod učenika, zbog čega je poznavanje kulture i kulturnih modela zajednice čiji se jezik uči od velikog značaja za učenike bilo kog stranog jezika, kako bi bili u stanju da jezik koriste na adekvatan način u realnim komunikativnim situacijama. Već smo videli da tabui i eufemizmi, kao lingvistički ali i sociopragmatički fenomeni, predstavljaju primer kognitivnog kulturnog modela. Imajući to u vidu, naredno poglavlje stavlja fokus na tabu i eufemizam u kontekstu nastave stranih jezika, sa osvrtom na španski jezik kao L2. Cilj je da ponudimo odgovor(e) na pitanje da li (i zbog čega) tabui i eufemizmi treba da budu uključeni u nastavu stranih jezika ili makar podstaknemo diskusiju o ovoj temi.

Najpre ćemo izložiti sažeti teorijski prikaz značaja razvoja interkulturene kompetencije u nastavi stranih jezika, kao i moguće pozitivne efekte i prednosti obrađivanja tabua i eufemizama u okviru nastave stranih jezika, kao i potencijalne probleme koji se mogu javiti unutar učionice. Zatim slede rezultati ankete koja je sprovedena među studentkinjama i studentima završne godine španskog jezika i hispanskih književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu, sa ciljem da ilustrujemo stavove studenata španskog jezika o prednostima i manama obrađivanja tabu tema i jezika na časovima španskog jezika. Nakon ankete, sledi analiza tabu teme smrti u udžbenicima za španski jezik dostupnih u Srbiji i predlog didaktičke jedinice za obradu teme smrti u nastavi španskog kao L2 za nivo B1.

ZNAČAJ RAZVOJA INTERKULTURNE KOMPETENCIJE U NASTAVI STRANIH JEZIKA

Kultura „omogućava ljudskom biću da se adaptira u svetu u kojem živi” jer svojim pravilima, značenjima i vrednostima zajednici pruža neophodan referentni okvir koji zamenjuje sistem instinkata. Ona smešta pojedinca u socijalni kontekst jer omogućava razumevanje specifičnih značenja koja se razlikuju od kulture do kulture (Golubović, 1999: 32–33). Kako navodi Filipović (2009: 110–111), kultura predstavlja „distinktivno obeležje svake društvene zajednice”, a upotreba jezika je neodvojiva od kulture. Zbog toga značenje i upotreba jezika variraju od jedne zajednice do druge u skladu sa specifičnim

kulturnim i društvenim značenjem određene zajednice. Jezik se ističe kao jedan od ključnih faktora u prenošenju kulture.

Jezik je, kako vidimo, pored mnogobrojnih funkcija, i instrument za izražavanje kulture nekog naroda ili neke zajednice. U savremenoj nastavi stranih jezika sve više pažnje se obraća na vezu između jezika i kulture jer je jezik neodvojiv od kulture i samo poznavanje jezičkih pravila nije dovoljno za pravilnu upotrebu jezika. Zbog toga se u procesu usvajanja ili učenja L2 ističe značaj kulturnog konteksta i kultura postaje neizostavna kada je učenje/usvajanje L2 u pitanju.

Tek sedamdesetih godina XX veka fokus se sa jezičkih kompetencija pomera na komunikativne potrebe učenika, što je podrazumevalo i upoznavanje sa realnim kontekstom strane kulture čiji se jezik uči (Vujović, 2004: 73). Kada su u pitanju savremene tendencije u nastavi stranih jezika, koje pažnju usmeravaju na razvoj komunikativnih kompetencija učenika stranog jezika, odavno je postalo jasno da je teško zamislivo odvojiti jezik od kulture. Ako je krajnji cilj da učenici L2 ovladaju sposobnostima uspešne komunikacije (bilo pisane bilo usmene) u različitim životnim situacijama, poznavanje leksičkih sadržaja i gramatičkih pravila nije dovoljno za uspešnu upotrebu bilo kog jezika (v. Krasner, 1999; Bodrič, 2006). Jezik i kultura se nadopunjuju i ne bi trebalo da se razdvajaju tokom procesa usvajanja stranog jezika, pošto je za interkulturalnu komunikaciju neophodno kako poznavanje jezika kao sistema tako i kulturnih obrazaca karakterističnih za ciljani jezik i kulturu (Bodrič, 2006: 902). To upućuje na značaj poznavanja kulturnog konteksta i razvijanja interkulturalne kompetencije kod učenika L2. Učenje o drugačijim kulturološkim obrascima ne samo da predstavlja znanje koje vodi boljem razumevanju strane kulture, već i sticanju kompletnije slike o matičnoj kulturi i jeziku (Bodrič, 2006). Kako ističe Vučo (2010: 54), „poznavanje kulture drugog smatra se veoma bitnim u komunikativnoj nastavi budući da se podrazumeva da su teme iz oblasti kulture i civilizacije okvir i sadržaj o kome treba komunicirati i oko koga se komunikacija razvija”. Kada je u pitanju domaća literatura o kulturi u nastavi stranih jezika i interkulturalnoj primenjenoj lingvistici, upućujemo na monografiju Olivera Durbabe koja je dala značajan doprinos na ovom polju (v. Durbaba, 2016).

Kako navodi Vujović (2007: 658), jezik se može tumačiti kao odraz kulture zajednice koji jezik koristi za svakodnevnu komunikaciju, pa se onda

interkulturalna kompetencija može definisati kao sposobnost da se simboli, vrednosti i pravila koja važe u stranoj kulturi na odgovarajući način shvate, odnosno protumače i upotrebe u datom kontekstu. Ista autorka smatra da cilj nastave stranog jezika ne treba da bude sticanje apstraktnih i teorijskih znanja o kulturi naroda čiji se jezik uči, već razumevanje ponašanja drugih naroda (Vujović, 2004: 74). Ne treba zaboraviti da se učenje i usvajanje stranog jezika često odvija u kontekstu učionice pa je u cilju razvoja interkulturalne kompetencije kod učenika, koja bi im olakšala potencijalnu komunikaciju u realnim životnim situacijama, veoma važna uloga nastavnika u odabiru adekvatnih udžbenika kao i u pažljivoj pripremi dodatnih materijala (v. Đuričić, Georgijev, 2013).

Učenik koji je interkulturalno kompetentan i spreman za interkulturalnu komunikaciju jeste osoba koja je svesna kulturalne relativnosti prema kojoj ne postoji univerzalan, „normalan” ili uobičajen način ponašanja. Svako delanje je kulturalno uslovljeno pa samim tim može biti različito od onog koje je osobi poznato iz sopstvene kulture (Liddicoat, 2000: 51–64). Interkulturalna kompetencija podrazumeva i sposobnost kritičke interpretacije i razumevanja kako strane tako i sopstvene kulture, pa se od učesnika u komunikaciji očekuje da budu u stanju da uoče, razumeju i prihvate kulture koje se razlikuju od sopstvene. U taj proces uključene su kognitivna, afektivna i bihevioralna dimenzija (Piršl, 2007). Jedan od najvažnijih ciljeva razvoja interkulturalne dimenzije u nastavi stranih jezika je da pripremi učenike za interakciju sa ljudima koji potiču iz drugih kultura tako što će im omogućiti da razumeju i prihvate različitosti, kao i ljude koji poseduju drugačije perspektive, vrednosti i ponašanje (Byram, Gribkova & Starkey, 2002: 10).

TABU TEME I NJIHOVO MESTO U INTERKULTURNOJ NASTAVI STRANIH JEZIKA

Kultura kao (kognitivno) znanje, tj. sistem kognitivnih modela pomaže pri interpretaciji sveta koji nas okružuje, usmerava i orijentiše naše postupke i naše društvene prakse, posebno jezičku interakciju. To znači da kultura pokazuje i „propisuje” šta je u ponašanju zajednice poželjno, a šta treba izbegavati (Martín Morillas, 1997: 53, 55). Kulturalni modeli posmatraju se i kao kognitivne strukture koje dele članovi zajednice, a ti kulturalni modeli imaju formu prototipskih scenarija koji se primenjuju na određene, konkretne situacije (Kronenfeld, 2005). J. Filipović (2009: 110) navodi da „Znanje koje dozvoljava članovima govorne

zajednice da uspešno koriste jezik i učestvuju u govornim događajima je u svojoj suštini kulturno znanje kojim raspolažu svi ili većina članova jedne govorne zajednice". To znanje se nalazi u osnovi procesa orijentacije nas kao pojedinaca u svetu u kome živimo, a identifikuje se kao kultura i određuje kao društveni sistem znanja, što u antropološkoj i kognitivnoj lingvistici dobija naziv kulturni model (Riley, 2006 prema Filipović, 2009: 110). Zbog toga se kulturni model može opisati i kao „kamen temeljac svakog društvenog, pa i govornog ponašanja” (D’Andrade, 1984: 97–98, prema Filipović, 2009: 115). Oni predstavljaju zajedničke percepcije i stavove o tome kako svet funkcioniše. Ovi modeli su implicitni, često se uzimaju zdravo za gotovo i deluju ispod nivoa svesti (Holland and Quinn, 1987). Dakle, kognitivni kulturni modeli predstavljaju „strukturisano društveno znanje koje nam je neophodno ukoliko želimo da budemo prihvaćeni kao članovi društvene zajednice” i ne samo da nam „pomažu da razumemo svet oko nas, već nam oni određuju i kako treba da se ponašamo i kojim ciljevima treba da težimo i koje vrednosti treba da negujemo” (Filipović, 2009: 112–115). Ovi modeli, koji propisuju poželjno i društveno prihvatljivo ponašanje unutar zajednice, usko su povezani sa jezikom koji oslikava te društvene obrasce. Jezik je nesumnjivo uslovljen društvenim kontekstom pa je za adekvatnu upotrebu jezika važno da učenici L2 budu svesni kulturnih modela koji vladaju u zajednici. Na taj način će biti svesniji jezičkih ponašanja prikladnih za određene situacije.

Pretpostavka od koje polazimo je sledeća: poznavanje kulturnih modela određene zajednice olakšava učenje/usvajanje L2 jer je verovatnoća veća da zajednice koje dele iste ili slične kognitivne kulturne modele tokom komunikacije nailaze na manje problema uslovljenih kulturnim kontekstom od zajednica čiji se kognitivni kulturni modeli razlikuju u velikoj meri. Osim toga, isti (ili slični) kognitivni kulturni modeli u L1 i L2 zajednici mogu olakšati učenje/usvajanje L2. Zato ne iznenađuje da elementi kulture čine neizostavan deo u savremenim tokovima nastave L2 i u nastavi stranih jezika treba da budu zastupljeni i kulturni sadržaji koji će učenicima L2 približiti kulturne modele zajednice čiji jezik uče i samim tim približiti realan kontekst upotrebe tog jezika u različitim komunikativnim situacijama.⁵

---

⁵ Više o predlozima za uključivanje tabu tema u nastavu španskog kao stranog jezika i o konkretnim aktivnostima videti u Đuričić, Georgijev, 2016.

***

Ako su tabui i eufemizmi shvaćeni kao primeri kognitivnog kulturnog modela određene zajednice, i u skladu sa polazištem da poznavanje kulturnih modela olakšava učenje/usvajanje L2, postavlja se pitanje upotrebe tabua i eufemizama u nastavi stranih jezika. Ako pođemo od teze da tabui/eufemizmi treba da budu uključeni u nastavu L2, jer učenici na taj način saznaju o kulturi/kognitivnim kulturnim modelima L2 zajednice, možemo pretpostaviti da im usvojeno znanje u realnim komunikativnim situacijama može biti od koristi. Ako je cilj nastave stranog jezika omogućavanje učenicima da na osnovu stečenih znanja i veština mogu uspešno da koriste L2 u realnim komunikativnim situacijama, jasno je da pored samog jezika moraju da nauče/usvoje i znanja o društvenom kontekstu u kom se L2 koristi. Na taj način se kod njih podstiču tolerancija i prihvatanje različitosti, kao i otvorenost prema novim i drugačijim načinima razmišljanja i ponašanja. Kao što smo već pomenuli, u procesu učenja/usvajanja L2 važno je sticanje znanja o kulturi u kojoj se taj jezik koristi, a kako tabui čine sastavni deo svake kulture i svakog jezika, važno je da ih učenici L2 poznaju. Treba imati na umu da učenici retko žele da nauče jezik iz čisto akademskih razloga. Pored drugih funkcija jezika, najvažnija funkcija jeste komunikacija. Zbog toga je važno da učenici znaju šta je prikladno reći, a šta nije u određenom kulturno uslovljenom kontekstu.

Tabui predstavljaju osetljive oblasti jezika, ali zbog svoje prirode mogu biti veoma korisni za vežbanje veština u pregovaranju, izražavanja slaganja ili neslaganja sa tuđim mišljenjem na časovima L2. Osim toga, poznavanje tabua dovodi se u vezu sa eufemizmima, slengom, formalnim i neformalnim registrom, kao i politički korektnim govorom, a to su sve veoma bitni elementi jezika, usko povezani sa kulturnim kontekstom. Iako su tabu teme i tabu jezik prisutni u svakom društvu i svi članovi zajednice su im izloženi u određenoj meri, oni se zbog svoje prirode ne uočavaju lako i najčešće nisu zastupljeni u didaktičkim materijalima kao posebni elementi kulture. Tabu nije lako uočljiv u udžbenicima za strane jezike i najčešće nije izdvojen kao oblast jezika/kulture na koju učenik treba da obrati posebnu pažnju.

U procesu učenja stranog jezika, kao i usvajanja maternjeg jezika, ova vrsta leksike spada u domen sociolingvističke kompetencije učenika i sposobnosti uspešnog komuniciranja u neformalnim kontekstima. Zato nastavnik

može da, uključivanjem tabu tema u nastavu, olakša integraciju učenika u grupu izvornih govornika i predvidi greške u komunikaciji koje su posledica nepoznavanja kulturnog konteksta (Ainciburu, 2004: 109). Ako su tabu teme univerzalni fenomen, što bi značilo da čine sastavni deo svake kulture i samim tim i svakog jezika koji oslikava kulturnu i društvenu stvarnost određene zajednice, nameće se pretpostavka da je važno da ih i učenici L2 u određenoj meri poznaju. Znanja o tome šta su tabu teme i na koji način se o njima može razgovarati, odnosno o tome šta zajednica čiji se jezik uči smatra društveno i kulturno poželjnim i prihvatljivim (jezičkim) ponašanjem, mogu biti od koristi u različitim životnim situacijama. Tako dolazimo do zaključka da učenje o kulturnim obeležjima – u ovom slučaju upoznavanje sa tabu temama – treba da budu deo nastave stranih jezika, pa tako i španskog kao L2, koji je u fokusu ovog rada (v. Đuričić, Georgijev, 2016, Georgijev, 2014).

TABU I EUFEMIZAM U NASTAVI ŠPANSKOG JEZIKA NA FILOLOŠKOM FAKULTETU U BEOGRADU: REZULTATI ANKETE

Pitanje tabua i eufemizama u nastavi možemo ilustrovati kroz primer španskog jezika koji se uči kao glavni jezik na Filološkom fakultetu u Beogradu. Sprovedena anketa među studentkinjama i studentima španskog jezika i hispanskih književnosti sa završne (IV) godine studija (ukupno 30) pomoći će nam da uočimo kakav je njihov stav u vezi sa tabuima i eufemizmima na časovima španskog jezika. Kada su očekivani rezultati u pitanju, dobijeni odgovori omogućavaju nam da iz perspektive studenata španskog, između ostalog, sagledamo da li tabui i eufemizmi treba da budu uključeni u nastavu španskog jezika ili ne, da li studenti žele da razgovaraju o tabu temama i zašto, da li su zainteresovani da saznaju koje su to teme i jezik tabu u hispanskoj kulturi (kao i odgovarajuće eufemističke zamene), da li smatraju da im poznavanje tabua u hispanskoj kulturi može biti korisno i zbog čega. Anketa je sprovedena 2014. godine među studentkinjama i studentima IV godine španskog jezika i hispanskih književnosti na Katedri za iberijske studije Filološkog fakulteta u Beogradu. U anketi je učestvovalo 30 ispitanika (28 studentkinja i 2 studenta), starosne dobi između 22 i 24 godine. Za potrebe ovog rada izabrani su studenti završne godine jer su imali prilike da se tokom ranijih godina studija upute u temu tabua i eufemizama na časovima leksikologije i frazeologije španskog jezika.

Anketa je podeljena u dva bloka: u prvom delu ispitanici su odgovarali na pitanja koja se tiču tabua i eufemizama uopšteno – da li ih poznaju u svojoj matičnoj kulturi i u hispanskoj kulturi, na koji način razgovaraju o tabu temama i koliko često. U drugom delu je fokus na tabuima i eufemizmima u nastavi stranih jezika, sa posebnim fokusom na nastavu španskog jezika kao L2. Na osnovu rezultata ankete možemo kod studentkinja i studenata španskog jezika uočiti neke dominantne stavove, kao i podeljena mišljenja o tabuima i eufemizmima. Podaci dobijeni u anketi ukazuju na sledeće:

- 1) Ispitanici su najčešće svesni da postoje tabui u matičnoj kulturi/srpskom jeziku (29 od 30), a većina (25 od 30) navodi da poznaje tabu teme i u hispanskoj kulturi. Ipak, dve trećine ispitanika se izjasnilo da o tim temama razgovaraju povremeno, što su i očekivani rezultati zbog same prirode tabua i tendencije da se takve teme/jezik najčešće izbegavaju. Studenti španskog, posmatrano u globalu, nemaju puno prilika da diskutuju o tabu temama kao ni da koriste tabu jezik/eufemizme i navode da način na koji izražavaju pojmove koji su tabu u njihovoj kulturi zavisi od same teme i od društva u kom se nalaze. Možemo pretpostaviti da studenti u određenoj meri poznaju tabue i u matičnoj i u hispanskoj kulturi (sa kojima su se verovatno mogli sresti u savremenoj hispanskoj kinematografiji, muzici ili književnosti), ali da je poželjno da takvi sadržaji budu uključeni i u samu nastavu jezika. Tako bi se studentima ukazalo na sličnosti i razlike između ove dve kulture i skrenula bi im se pažnja na situacije koje mogu izazvati nesporazume i otežati komunikaciju za izvornim govornicima španskog jezika.
- 2) Većina studenata (26 od 30) smatra da tabu teme/jezik i eufemizmi treba da budu uključeni u nastavu stranih jezika i da u nastavi španskog jezika na Filološkom fakultetu treba da budu zastupljene teme koje su tabu u hispanskoj kulturi jer su takve teme/jezik studentima korisni (29 od 30 ispitanika). Takav stav možemo obrazložiti mišljenjem većine (27 od 30) da je, prilikom učenja jezika, važno spoznati i kulturu u kojoj taj jezik postoji, a tabui predstavljaju važan element svake kulture. Jedan od osnovnih ciljeva studenata španskog jezika je mogućnost da komuniciraju sa španskim govornicima (23 od 30 smatra da nastava španskog prvenstveno treba da im pruži mogućnost da ovladaju jezikom, tj. da budu u stanju da komuniciraju na španskom), zbog čega su svesni da sam kontekst u kom se komunikacija odvija ima važnu ulogu. Tome u prilog

govori podatak da većina ispitanika (26 od 30) smatra da je važno znati šta je prikladno reći, a šta nije u određenoj situaciji. Na osnovu ovakvih rezultata možemo pretpostaviti da bi uvođenje tabu tema i eufemizama u nastavu španskog jezika naišlo na odobravanje studenata i da ovakve teme mogu pronaći svoje mesto u učionici. Treba imati na umu da je pažljiv odabir materijala od velikog značaja, jer oni sadržaji koji su prilagođeni studentima, kako zbog njihovih godina tako i zbog interesovanja, mogu poslužiti kao korisan alat za savladavanje nove leksike, ali i spoznaju o važećim kulturnim modelima, odnosno sličnostima i različitostima između dve kulture.

- 3) Podatak da dve trećine ispitanika misli da se tabu teme i tabu jezik najčešće ne nalaze u udžbenicima koji se koriste u nastavi španskog jezika na Filološkom fakultetu govori o tome da su studenti u velikoj meri svesni odsustva takvih sadržaja u didaktičkom materijalu. Njih 24 od 30 smatra da, ako se tabu teme i tabu jezik (kao i odgovarajući eufemizmi) ne nalaze u udžbenicima za španski jezik, lektor/ka treba da im ponudi te sadržaje putem dodatnih materijala. Dodatni, autentični i tematski savremeni materijali, prilagođeni studentima španskog jezika, mogu se pozitivno odraziti na dinamiku časa, probuditi interesovanje studenata i podstaknuti ih da saznaju više o hispanskoj kulturi i španskom jeziku.
- 4) Uprkos prethodnom odeljku, mišljenja su skoro ravnomerno podeljena kada se radi o tome da li korišćenje tabu tema za učenje španskog jezika može biti produktivno i da li budi interesovanje i angažovanje kod učenika. Na osnovu toga možemo pretpostaviti da tabu teme delom jesu „nepoželjne” i u očima studenata, a trećina ispitanika smatra da tabu teme mogu da izazovu nesuglasice i diskusije koje nisu prikladne za učionicu. Najveći deo učesnika u anketi izjasnio se da ne zna da li postoje mane odnosno negativni aspekti obrađivanja tabu tema u hispanskoj kulturi na časovima španskog jezika. 23 od 30 ispitanika deli mišljenje da prilikom korišćenja tabu tema u učionici postoji rizik da se neko od učenika uvredi po pitanju verskih i političkih uverenja, seksualnosti, morala... Iako se većina ispitanika izjasnila da tabu teme/jezik treba da budu uključeni u nastavu jezika, na osnovu ovih podataka možemo pretpostaviti da je za studente pitanje tabua i eufemizama osetljivo pitanje, a njih 8 od 30 navodi da o tabu temama studenti španskog često nisu radi da diskutuju, čak ni na srpskom jeziku. Zbog toga treba naglasiti da je uloga nastavnika

jezika velika (kao i odgovornost) kako u odabiru materijala tako i u uvođenju ovakvih sadržaja u nastavu i načina obrade tabu tema i eufemizama. Kao polazna tačka mogu poslužiti neke praktične ilustracije o tome da poznavanje tabua u hispanskoj kulturi olakšava učenje španskog jezika i shvatanje načina na koji izvorni govornici španskog poimaju svet oko sebe. Studentima treba predočiti benefite poznavanja ovakvih tema i odgovarajuće leksike, kako bi u realnim komunikativnim situacijama bili u stanju da španski jezik koriste na adekvatan način i izbegnu mogućnosti za nesporazume u komunikaciji izazvane nedovoljnim poznavanjem kulturnog konteksta.

Možemo zaključiti da su kognitivni kulturni modeli, shvaćeni kao znanje koje nam pomaže da se unutar neke zajednice ponašamo na društveno prihvatljiv način, važni za savremenu nastavu stranih jezika koja kao fokus ima razvoj interkulturene kompetencije kod učenika. U ovom poglavlju su tabui i eufemizmi predstavljeni kao primer kognitivnog kulturnog modela, zbog čega se fokusiramo na značaj ova dva pojma u kontekstu nastave stranih jezika, sa posebnim fokusom na španski jezik kao L2.

Rezultati ankete sprovedene među studentkinjama i studentima IV godine španskog jezika i hispanskih književnosti na Katedri za iberijske studije Filološkog fakulteta u Beogradu (ukupno 30 ispitanika) ilustruju njihove stavove o tabu temama i eufemizimima uopšteno, ali i u nastavi španskog kao L2. Na osnovu rezultata ankete zaključujemo da su ispitanici najčešće svesni postojanja tabua u društvu, bilo u matičnom bilo u L2, ali se u svakodnevnoj komunikaciji, kao što je i očekivano, razgovori na tabu teme uglavnom izbegavaju. Uprkos pozitivnom stavu prema upotrebi tabu tema/jezika u nastavi španskog jezika kao L2, takve teme delom jesu „nepoželjne” zbog nesuglasica i diskusija koje nisu prikladne za učionicu (jer postoji rizik da se neko od učenika uvredi po pitanju verskih i političkih uverenja, seksualnosti, morala). Dobijeni rezultati potvrđuju i samu definiciju tabua.

Ipak, ispitanici najvećim delom smatraju da tabu teme/jezik i eufemizmi treba da budu uključeni u nastavu španskog jezika jer je važno spoznati i kulturu u kojoj neki jezik postoji (a tabui predstavljaju važan element svake kulture). Svesni su da se takvi sadržaji najčešće ne nalaze u udžbenicima koji se koriste u nastavi španskog jezika na Filološkom fakultetu. Ovakvi rezultati pokazuju da je

za studente, najčešće, cilj nastave stranog jezika upravo da im omogući da uspešno koriste jezik u realnim komunikativnim situacijama, pa pored samog jezika moraju da nauče/usvoje i znanja o društvenom kontekstu tog jezika. Možemo zaključiti da su studenti najčešće svesni toga da tabui predstavljaju sastavni deo svake kulture/jezika i da je zbog toga važno da ih poznaju, kako bi znali šta je u kom kontekstu prikladno reći a šta ne, i na koji način, a sve u cilju uspešne komunikacije na španskom jeziku.

TEMA SMRTI U NASTAVI ŠPANSKOG KAO L2: ANALIZA UDŽBENIKA I PREDLOG DIDAKTIČKE JEDINICE

U ovom poglavlju⁶ bavimo se temom smrti u nastavi španskog kao stranog jezika. Nastojimo da, u skladu sa savremenim tendencijama u nastavi stranih jezika koje fokus stavljaju na razvoj interkulturene kompetencije kod učenika, skrenemo pažnju na temu smrti i mogućnost uključivanja ove teme u nastavu španskog kao stranog jezika. Polazimo od ideje da obrada fenomena smrti iz perspektive različitih kultura omogućava građenje interkulturenog dijaloga i, posledično, interkulturene kompetencije. Pretpostavka rada je da će ova tema, imajući u vidu činjenicu da smrt predstavlja univerzalni fenomen, ali i jedan od dominantnijih tabua u savremenim zapadnim društvima – biti veoma malo zastupljena u udžbenicima za španski kao strani jezik, i da će uglavnom biti obrađena kroz praznik *Día de Muertos*, najmanje na početnim nivoima učenja zbog kompleksnosti i specifičnosti leksike. Najpre nudimo sažet prikaz prisustva i obrade teme smrti u udžbenicima za španski kao L2 koje izdaju neke od najznačajnijih španskih izdavačkih kuća. Zatim sledi predlog didaktičke jedinice koji predstavlja težište ovog rada. Rezultati korpusnog istraživanja potvrdili su početnu hipotezu jer je tema smrti veoma malo zastupljena u didaktičkom materijalu i uvek se obrađuje kroz poznatu hispansku svetkovinu *Día de Muertos* koju karakteriše nesvakidašnje poimanje smrti. Analiza je opovrgla jednu od polaznih hipoteza da će ova tema biti obrađena na višim nivoima učenja pokazavši njeno prisustvo na nižim nivoima (A1–B1). Predlog didaktičke jedinice o pomenutoj hispanskoj svetkovini obrađuje temu smrti kroz različite tipove aktivnosti predviđenih za nivo B1, sa ciljem razvijanja interkulturene kompetencije kod učenika španskog jezika.

---

⁶ Poglavlje se temelji na članku Georgijev, Maričić-Mesarović, 2019.

***

Savremene tendencije u nastavi stranih jezika sve veći fokus stavljaju na interkulturalnu (komunikativnu) kompetenciju. Kako bi učenici bilo kog stranog jezika bili u stanju da jezik koriste na adekvatan način u realnim komunikativnim situacijama i izbegnu nesporazume u komunikaciji prouzrokovane nepoznavanjem kulturnih obeležja određene zajednice, nastava jezika treba da uključi sagledavanje šire kulturne slike sveta.

U fokusu nam je tema smrti u nastavi španskog kao L2, viđena kao jedan od najznačajnijih tabua u savremenom društvu.⁷ Kako navodi Filip Arijes, istaknuti proučavalac ovog fenomena, u zapadnim društvima dolazi do značajnih promena stavova prema smrti (Arijes, 1989: 174), te je ono što je nekada bilo preporučljivo, sada zabranjeno. Sociolog Džefri Gorer (Geoffrey Gorer) prvi uviđa ovaj nepisani zakon naše industrijske civilizacije i ukazuje na činjenicu da je smrt postala tabu koji je u XX veku zamenio seks kao glavni predmet zabrane (Gorer, 1955 prema Arijes, 1989: 71–72).

S obzirom na pretpostavku da poznavanje kulture olakšava učenje i usvajanje L2, ukazaćemo na mogućnosti uključivanja tabu tema u nastavu stranog jezika, sa posebnim fokusom na španski jezik. U radu se nudi predlog jedne didaktičke jedinice u kojoj je tema smrti obrađena pomoću različitih tipova zadataka i vežbanja, sa ciljem razvoja interkulturalne kompetencije kod učenika španskog jezika (osim nezaobilaznog razvoja komunikativne kompetencije). Najpre nudimo sažet prikaz prisustva i obrade teme smrti u udžbenicima za španski jezik (v. Odeljak 3.1.) kao uvod u predlog didaktičke jedinice (v. Odeljak 3.2.), na kojoj ostaje težište ovog rada. Cilj je da se originalnim ali i adaptiranim materijalima, kao i autentičnim materijalima poput novinskih članaka, inserata iz filmova i crtanih filmova, pruži polazište onima koji žele da na svojim časovima španskog ponude učenicima jednu širu i kulturno raznoliku perspektivu u sagledavanju hispanikog sveta, kao i temu za dijalog i debatu o kulturnim različitostima. Motivacija za pripremu ovog materijala je nastavno iskustvo koje je pokazalo da su tabu teme retko zastupljene u didaktičkom materijalu španskog

---

⁷ Više o kognitivnom kulturnom modelu konstruisanom oko teme smrti kao tabua koji dele srpska i hispanika zajednica videti u Georgijev, 2015.

kao stranog jezika, zbog čega uključivanje ovih tema iziskuje od nastavnika napor u potrazi za adekvatnim materijalima, kao i napor pri izradi materijala koji će učenicima španskog jezika približiti način razmišljanja i kulturne osobenosti hispanskog sveta.

***

U savremenom španskom društvu, kao i našem, smrt se posmatra kao tema koja u sebi nosi komponentu tuge i žalosti. Prema Eskolar Garsiji (Eskolar García, 2016: 6–7) smrt predstavlja tabu temu par ekselans, te kada neko premine nailazimo na upotrebu brojnih eufemizama poput *Se ha ido de viaje* (Otišao je na put), *Está en un lugar mejor* (Nalazi se na boljem mestu), *Lo/La perdimos* (Izgubili smo ga/je) umesto *Está muerto/a* (Mrtav/Mrtva je), *Ha muerto* (Umro/Umrla je), itd. U skladu sa savremenim tendencijama u obrazovanju, Pedagogija smrti (šp. *Pedagogía de la muerte*) zalaže se za uključivanje ove tabu teme u proces obrazovanja već od nižih razreda osnovne škole (Rodríguez Herrero, Herrán Gascón y Cortina Selva, 2015: 192) kako bi se aktivirao pozitivniji odnos prema samoj smrti kao nečemu prirodnom i nerazdvojno vezanom za svako živo biće. Pionirska istraživanja iz ove oblasti u Španiji sprovode Eran Gaskon, Gonsales, Navaro, Kortina Selva, Gonsales Sanćes, Eskolar Garsija (v. Herrán Gascón, González, Navarro, Freire y Bravo, 2000; Herrán Gascón, Cortina Selva y González Sánchez, 2006; Herrán Gascón, Cortina, 2007; Cortina, 2010; Herrán y González, 2010; Rodríguez Herrero, Herrán Gascón y Cortina Selva, 2015; Eskolar García, 2016).

U nastavi španskog jezika tema smrti se najčešće obrađuje kroz meksičku svetkovinu *Día de Muertos* (Dan mrtvih) koja predstavlja pandan prazniku Zadušnice, odnosno Dušni dan i proslavlja se 1. i 2. novembra. Za ovaj praznik je karakterističan nesvakidašnji odnos prema smrti i preminulima, te je stoga pogodan za obradu ove tabu teme. UNESCO (2016) je svetkovinu *Día de Muertos* 2003. godine proglasio nematerijalnom kulturnom baštinom, a na Listi svetske kulturne baštine se zvanično nalazi od 2008. godine.

Korpusnu građu za ovo istraživanje čine udžbenici za španski kao strani jezik⁸ renomiranih izdavačkih kuća iz Španije kao što su *Difusión*, *Edelsa*, *Edinumen* i *SM Ediciones* koji se upotrebljavaju u nastavi španskog jezika u Srbiji. Analizirani su udžbenici od nivoa A1 do B2. Analiza obuhvata 36 udžbenika.

Naša polazna hipoteza je da će tema smrti biti obrađena kroz svetkovinu *Día de Muertos* te da će biti pomenuta u malom broju udžbenika zbog činjenice da je hispanika kultura izuzetno bogata i raznovrsna zbog čega autori udžbenika nailaze na veliki izazov pri odabiru aspekata hispanike kulture koje će uključiti u nastavu. Zbog kompleksnosti i specifičnosti leksike koja karakteriše ovu svetkovinu, pretpostavljamo da će biti data u vidu teksta u okviru veštine razumevanja pročitnog teksta, a u cilju razvoja leksičke kompetencije učenika. Jedna od pretpostavki je da upravo zbog kompleksnosti teme i leksike ova svetkovina izostaje sa početnih nivoa (A1 i A2) i obrađuje se prvenstveno na višim nivoima učenja (za potrebe ovog rada obrađeni su udžbenici za nivoe B1 i B2). U analizi korpusa je uzeta u obzir svaka vrsta aktivnosti u kojoj se pominje tema smrti i svetkovina *Día de Muertos*.

Analiza udžbenika

U skladu sa našom polaznom hipotezom, analiza korpusa je pokazala da je tema smrti vrlo malo zastupljena u udžbenicima za španski kao strani jezik. Kada se i pominje, obrađuje se u vidu praznika *Día de Muertos* zbog posebnog odnosa prema ovoj temi u meksičkoj kosmoviziji. Analiza korpusa (v. Tabelu br. 1) pokazala je da praznik *el Día de Muertos* može biti obrađen kako na nižim (A1–A2) tako i na višim nivoima (B1) učenja španskog jezika. Međutim, uočeno je odsustvo teme smrti na nivou B2.

Na nivou A1 u udžbeniku *Prisma A1 Comienza, libro del profesor* (2002: 104) i *Club Prisma A1, libro del profesor* (2007: 90) u lekciji br. 10. ovaj praznik se pojavljuje u okviru dodatnog materijala i predstavljen je u vidu teksta čiji su pasusi ispremeštani. Zadatak učenika je da na osnovu markiranih konektora za koheziju teksta poređaju ispremeštane delove i sastave informativni tekst u kome je predstavljen ovaj meksički praznik. Kao dodatnu aktivnost, nastavnik može u

---

⁸ Više o elementima španske kulture u udžbenicima španskog kao stranog jezika videti u Maričić, Moreno Fernández, 2015.

nastavku časa da kroz usmeno ili pismeno izražavanje sa učenicima obradi ovu temu u smislu iskazivanja mišljenja o ovom neobičnom prazniku u Meksiku ili u vidu poređenja ovog praznika sa našim praznikom.

Tabela br. 1: Rezultati analize korpusa.

Nivo:	Naziv udžbenika:	Tip aktivnosti:
A1	<i>Prisma A1 Comienza, LP</i> (2002: 104)	Comprensión de lectura
	<i>Club Prisma A1, LP</i> (2007: 90)	Comprensión de lectura
	<i>Pasaporte A1</i> (2007: 131)	Comprensión de lectura
A2	<i>Nuevo ELE Inicial 2</i> (2006: 74–75)	Comprensión de lectura
	<i>ELE Actual 2</i> (2011: 90–91)	Comprensión de lectura
B1	<i>Aula Internacional 3</i> (2014: 44–45)	Expresión oral
		Comprensión de lectura
B2	/	/

U udžbeniku *Pasaporte A1* (2007: 131) se u lekciji br. 5, u okviru odeljka *Cultura hispánica*, koji se nalazi na kraju svake lekcije, obrađuje ovaj praznik u vidu teksta čije pasuse treba povezati sa ponuđenim slikama koje vizuelno predstavljaju neke od aktivnosti koje stanovnici Meksika obavljaju na ovaj praznik. Sledi vežba usmenog izražavanja (šp. *expresión oral*) o temi smrti u drugim kulturama.

Na nivou A2, prisustvo ovog praznika pronalazimo u udžbeniku *Nuevo ELE Inicial 2* (2006: 74–75) i njegovom novijem, poboljšanom izdanju *ELE Actual 2* (2011: 90–91) u lekciji br. 7, u okviru odeljka *Descubre España y América Latina* kojim se završava svaka lekcija. Ovde je praznik *el Día de Muertos* obrađen kroz aktivnost razumevanja pročitnog teksta (šp. *comprensión de lectura*).

Na nivou B1, u udžbeniku *Aula Internacional 3* (2014: 44–45) u lekciji br. 3, u odeljku *Viajar*, kojim se završava svaka lekcija, autori daju informativni tekst pod naslovom *La muerte no es el fin* u kome je detaljnije nego na nižim nivoima predstavljen ovaj praznik, njegovo poreklo i običaji koji su karakteristični za ovaj dan. Upravo je svrha poglavlja *Viajes* upoznavanje učenika sa specifičnostima hispanске kulture. Kao uvodna aktivnost predviđeno je aktiviranje vokabulara koji učenici poseduju o svetkovini *Día de Muertos*, da bi se u toku čitanja teksta, a u cilju razvoja leksičke kompetencije, taj vokabular proširio. Na kraju je predviđena vežba usmenog izražavanja o sličnim svetkovinama u kulturi kojoj pripadaju učenici.

Na nivou B2 nisu pronađeni udžbenici u kojima se obrađuje praznik *Día de Muertos*, dok analiza udžbenika za nivoe C1 i C2 nije uvrštena u ovaj rad, budući da se na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu nastava na ovim nivoima učenja španskog kao L2 ne izvodi.

Dakle, od ukupno 36 analiziranih udžbenika, praznik *Día de Muertos* je obrađen u svega 6 i najčešće je predstavljen putem informativnog teksta u vidu vežbe razumevanja pročitanog teksta.

Slaba zastupljenost ove teme u analiziranim udžbenicima motivisala je izradu predloga didaktičke jedinice na temu praznika *Día de Muertos*, osmišljene za nivo učenja B1.

Predlog didaktičke jedinice o temi smrti u nastavi španskog jezika kao L2

U ovom odeljku dajemo predlog didaktičke jedinice za nivo učenja B1 u kojoj se kroz razne aktivnosti, i uz aktiviranje svih jezičkih veština, obrađuje tema smrti kroz praznik *Día de Muertos*. Ovaj tip didaktičke jedinice u skladu je sa poglavljem br. 11. *Saberes y comportamientos sociales*, odeljak 3. *Identidad colectiva y estilo de vida*, paragraf 3.5 *Fiestas, ceremonias y celebraciones* Nastavnog plana Instituta Cervantes (šp. *Plan Curricular del Instituto Cervantes*, 2006), kojim se propisuje obrada narodnih praznika u cilju razvijanja interkulturene kompetencije učenika. U *Zajedničkom evropskom referentnom okviru za jezike* (Savet Evrope, 2002: 109) takođe se pominju religiozni običaji, ceremonije i praznici u okviru ritualnih ponašanja (5. poglavlje: Kompetencije korisnika/učenika).

Ficha introductoria	
Nombre de la actividad	Día de Muertos
Autor/es	Ivana Georgijev & Sanja Maričić Mesarović
Nivel y destinatarios	B1
Duración	1.5 horas
Objetivos	Introducir contenidos culturales sobre México a partir de las fotos y del vídeo <i>MEXICO: Celebración del Día de Muertos, Una Tradición Milenaria</i> Descripción de las fotos. Identificación de objetos y costumbres relativos a la fiesta <i>Día de Muertos</i> Expresar ideas, gustos e impresiones.

KULTUROLOŠKE KONCEPTUALIZACIJE SMRTI U ŠPANSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Destrezas	Comprensión oral y escrita Producción oral y escrita
Contenidos funcionales, léxicos y gramaticales	Uso del presente de indicativo. Uso del presente de subjuntivo (para expresar sentimientos: gusto, asombro y aversión). Léxico de la fiesta <i>Día de Muertos</i> .
Dinámica	Individual, en parejas y en grupo.
Material y recursos	Fotocopias adjuntas. Vídeo disponible en https://www.youtube.com/watch?v=DQrqVg5nf34
Secuenciación	<ul style="list-style-type: none"> - Actividad 0 es introductoria, corresponde a la fase de preparación. - Actividad 1: Relacionar las fotos con las palabras del recuadro. - Actividad 2: Relacionar las descripciones con las fotos de la actividad anterior. - Actividad 3: Relacionar las palabras con sus definiciones mientras se visiona el <i>vídeo</i>. - Actividad 4: Completar los huecos con las palabras y expresiones del recuadro. Se repasa el vocabulario de los ejercicios anteriores. - Actividad 5: Al completar el texto de la actividad anterior, señalar si las afirmaciones son verdaderas o falsas, según el texto. - Actividad 6: Redactar textos breves sobre una celebración (del propio país o de cualquier otro) relacionada con la muerte.
Secuenciación / soluciones	<ul style="list-style-type: none"> - Actividad 1: 1-altar de muertos; 2-flores de cempasúchil; 3-pan de muerto; 4-la Catrina; 5-calaveritas de azúcar; 6-papel picado. - Actividad 2: a-3; b-6; c-1; d-4; e-5; f-2 - Actividad 3: 1-l; 2-m; 3-j; 4-d; 5-b; 6-h; 7-g; 8-k; 9-i; 10-f; 11-c; 12-a; 13-e - Actividad 4: 1-celebración; 2- antepasados; 3-prehispánico; 4- altares; 5-recordar; 6-ofrendas; 7-papel picado; 8- flores de cempasúchil; 9-pan de muerto; 10- tumbas; 11-desfiles; 12- espíritus. - Actividad 5: 1-F; 2-V; 3-F; 4-V; 5-V; 6-F; 7-F; 8-V

Actividad 0**¡Hablemos de lo que no se habla!**

- ¿Se celebra el Día de Muertos en tu país?
- ¿Crees que es una tradición importante? ¿Por qué?
- ¿Cómo se celebra? ¿Conoces algunos rituales? ¿Crees que son los mismos en otras culturas?
- ¿Hay algún color que en tu cultura se relaciona con la muerte y que la gente lleva cuando está de luto?
- Octavio Paz, Premio Nobel mexicano, dijo: «Para el habitante de Nueva York, París o Londres, la muerte es palabra que jamás se pronuncia porque quema los labios». ¿Qué quiere decir el escritor con esta frase? ¿Cómo la entiendes tú? ¿Estás de acuerdo con él o no?
- ¿Qué sabes de la celebración mexicana del Día de Muertos?

Actividad 1. Relaciona las siguientes fotos⁹ con el vocabulario del recuadro para descubrir algunos elementos importantes de la fiesta popular mexicana que se llama el Día de Muertos.

flores de cempasúchil / altar de muertos / la Catrina / papel picado / calaveritas de azúcar / pan de muerto

1**2**

⁹ Slike su preuzete sa https://www.google.es/search?q=dia+de+muertos&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiE4u6IjZPhAhVBwqYKHV2AC2UQ_AUIDigB&biw=1366&bih=576

3

4

5

6

Actividad 2. Ahora relaciona estas descripciones con las fotografías del ejercicio anterior (1-6) para descubrir un poco más sobre ellas.

a) ____

Es una comida tradicional del Día de Muertos y uno de los productos dulces más importantes de estas fechas. Muchas veces aparece decorado con lágrimas y adornos en forma de huesos.

b) ____

Es un producto artesanal ornamental que se trabaja en México y sirve para decorar festividades de todo el país. Se distingue su uso en las ofrendas a los muertos el 2 de noviembre lo que dota a los altares de mucho color, alegría y vida.

<p>c) ____</p> <p>Es un tipo de mesa que se coloca en alguna parte de la casa para ofrecer las ofrendas a los muertos. Las familias pasan largas horas trabajando en ello. Cada uno debe representar a los cuatro elementos: <i>agua</i>, colocado en una vasija de barro, <i>tierra</i>, con los diversos frutos obtenidos de esta, <i>fuego</i>, con velas y <i>viento</i> que se representa a través del papel picado.</p>	<p>d) ____</p> <p>Creada por el grabador mexicano José Guadalupe Posada hace más de 100 años y bautizada por el pintor Diego Rivera, nos presenta a la muerte vestida de forma que atrae mucha atención y con un sombrero de plumas. Es conocida como la dama de la muerte e inspirada por la diosa Mictecacíhuatl.</p>
<p>e) ____</p> <p>Es comida tradicional del Día de Muertos en forma de cabezas de muertos que son hechas con azúcar, claras de huevos, agua, jugo de limón y crema agría de leche. Se ponen en los altares y se entregan a los niños y jóvenes como regalos. Vienen decorados con flores, cruces, etc.</p>	<p>f) ____</p> <p>Tienen colores muy vivos como el amarillo y naranja y se colocan en los altares de muerto y en el suelo dibujando un camino. Pretenden simbolizar la luz del sol que debe alumbrar el camino de los difuntos hacia la Tierra.</p>
<p>Texto adaptado de http://chilemoleypozole.blogspot.com</p>	

Actividad 3. Antes de visionar el vídeo sobre el Día de Muertos en México que tu profesor te va a mostrar, intenta relacionar las palabras de la lista (1-13) con sus definiciones (a-m) para familiarizarte un poco más con el vocabulario del Día de Muertos.

<ol style="list-style-type: none"> 1. esqueleto 2. cadáver 3. prehispánico/a 4. fantasma 5. difunto 6. calavera 	<ol style="list-style-type: none"> a) parada, procesión, marcha b) persona que ha muerto c) lugar en el que está enterrado un cadáver d) espíritu e) terreno, generalmente cerrado, destinado a enterrar cadáveres. f) acción de celebrar g) volver a tener presente en nuestra mente algo del
---	---

7. recordar	pasado, traer de nuevo a nuestra memoria
8. ofrenda	h) conjunto de los huesos de la cabeza
9. antepasados	i) padres, abuelos, bisabuelos; personas de las que descendemos
10. celebración	j) indígena, que existía antes de la llegada de los españoles
11. tumba	k) regalo o donación que se hace como un gesto de gratitud, de amor o de respeto, también por motivos religiosos, muchas veces a dioses o espíritus
12. desfile	l) conjunto de huesos que forman el cuerpo
13. cementerio	m) cuerpo muerto

¿GUSTO, ASOMBRO O AVERSIÓN?

Ahora que has visto el *vídeo*:

- ¿Cómo se celebra el Día de Muertos en México? ¿Te acuerdas de algunos rituales?
- ¿Te ha sorprendido cómo honran los mexicanos a la muerte? ¿Por qué? ¿Es similar en tu país? (Me gusta / fascina que... No me gusta mucho que... Me extraña / asombra que... Me parece interesante / increíble / raro que...+ presente de subjuntivo)
- ¿Te gustaría visitar México el 1 y el 2 de noviembre para el Día de Muertos?

Actividad 4. ¿Cómo es el sentido mexicano de la muerte? Con ayuda del vocabulario del recuadro, completa el texto de abajo para aprender más sobre esta fiesta popular.

*desfiles / pan de muerto / espíritus / tumbas / papel picado / altares /
celebración / recordar / ofrendas / flores de cempasúchil / antepasados /
prehispánico*

El romance de México con la muerte

La muerte es un tema tabú en muchas culturas. Una palabra que supone el dolor, el sufrimiento, la tristeza y la pérdida. En la muerte se piensa con temor y por eso no se suele hablar mucho sobre el tema. En contraste con muchas culturas occidentales, los mexicanos viven con una cierta aceptación de la muerte, a veces hasta la celebran. “Nuestras relaciones con la muerte son íntimas”, escribió Octavio Paz, el poeta más celebrado del siglo XX en México. ¿Será ese el motivo por el cual cada año crece la popularidad internacional del Día de Muertos?

El 1 y el 2 de noviembre los mexicanos están preparados para celebrar el Día de Muertos. Ellos ven la muerte desde un punto de vista poco convencional, incluso se ríen de ella. Por eso, se trata de una **(1)** _____ llena de color y simbolismo. Es, sin duda, una de las tradiciones más importantes para la mayoría de los mexicanos que se celebra en honor de sus **(2)** _____. Representa un concepto de la vida totalmente diferente porque en el pensamiento mexicano no existe el miedo a la muerte. Como escribió Octavio Paz, mientras que “el habitante de Nueva York, París o Londres, la muerte es palabra que jamás se pronuncia porque quema los labios”, el mexicano “la frecuenta, la burla, la festeja, juega con ella...”

El Día de Muertos es una fiesta de origen **(3)** _____. Con la llegada de los conquistadores españoles se fija la fecha de esta festividad que coincide con las fechas católicas de Todos los Santos y los Fieles Difuntos. ¿Y cómo se celebra? Muchas familias colocan **(4)** _____ en sus casas para **(5)** _____ a sus seres queridos muertos. Muchas otras personas van a los cementerios a visitar a sus muertos el 1 de noviembre y colocan **(6)** _____ o altares. Tienen costumbre de poner las fotos de los difuntos a los que se dedica el altar y prenden velas. Además, adornan los altares con **(7)** _____ de colores vivos y **(8)** _____ que son de color amarillo intenso porque se cree que ese color es guía de las almas. Otros elementos importantes en las ofrendas son: la sal, el agua, unas comidas tradicionales como las calaveritas de azúcar y el **(9)** _____; bebidas como mezcal, atole, tequila; cigarrillos y otras cosas favoritas de los muertos. Luego las familias pasan la noche sin dormir. Rezan y comparten historias y recuerdos de sus difuntos. El día siguiente, el 2 de noviembre, es una fiesta, porque los mexicanos sienten en su

corazón que sus seres queridos muertos vuelven a estar con ellos por un solo día. Entonces, las familias comen en el cementerio, alrededor de las **(10)** _____, a veces acompañados por la música de los mariachis.

La tradición mexicana del Día de Muertos es Patrimonio Cultural Inmaterial de la Humanidad de la Unesco. Estas tradiciones interesantes y auténticas también encontraron lugar en la película animada de Pixar, *Coco*, que se hizo en 2017. Es la película más taquillera en la historia de México - un retrato magnífico del intenso romance con la vida después de la muerte en México. Es una obra cinematográfica que ha representado del modo refrescante y auténtico la cultura popular mexicana. Gran parte de la historia en *Coco* sucede durante la fiesta del Día de Muertos, cuando muchos mexicanos pasan 24 horas en un cementerio ofreciendo regalos a familiares que ya no están con ellos. En México les dan la bienvenida a los antepasados con música, baile y conversación en sus famosos **(11)** _____ por las calles llenas de gente y colores vivos.

Miguel Rivera, el protagonista de *Coco* que tiene doce años se embarca en este viaje junto a un perro callejero. Ambos recorren el mundo de los muertos y de los **(12)** _____ en donde enfrentan varias dificultades. A lo largo de la historia aparecen obstáculos y malos señales pero al final todo termina en risa porque hay que saber reírse de la muerte. La idea de que la muerte es triste y oscura, por lo cual debe ser un tema prohibido, no forma parte del sentido mexicano de la muerte. Los mexicanos la mantienen de cerca, no la esconden, tampoco se sienten asustados por ella. Sobra decir que hay mucho que evitar o temer en este mundo nuestro. La muerte no necesita serlo.

Texto adaptado de:

<https://www.nytimes.com/es/2017/12/09/coco-muertos-mexico-pixar-cultura/>

<http://www.colorele.es/etiqueta/dia-de-los-muertos/>

Actividad 5. Señala si las siguientes afirmaciones son verdaderas (V) o falsas (F) según el texto anterior.

1. La gente pasa un rato en los cementerios el 2 de noviembre para estar con sus antepasados.		
2. Esta celebración es reconocida institucionalmente.		
3. No hay comidas tradicionales puesto que cada familia prepara la comida favorita de sus seres queridos muertos.		
4. En el texto se menciona un largometraje animado como un ejemplo de cultura popular que celebra el Día de Muertos en México de una forma innovadora.		
5. Los mexicanos no intentan escapar del tema de la muerte.		
6. La concepción de la muerte en México no es distinta comparando con otros países europeos pero sí es distinta de los países del oriente.		
7. El origen del Día de Muertos es desconocido. Se supone que se remonta a América prehispanica.		
8. México es un país en el que la muerte una vez al año se convierte en una fiesta en forma de la celebración que se llama el Día de Muertos.		

Actividad 6. En parejas, redactad un texto breve sobre una celebración auténtica e interesante relacionada con la muerte. Puede ser de vuestro país o de cualquier otro. Podéis buscar la información en Internet si desconocéis los orígenes u otros datos importantes. Luego contadla a vuestros compañeros de clase:

- ¿Dónde se celebra y cuándo?
- ¿Por qué se celebra? ¿Qué o a quién se honra?
- ¿Hay algunas características o rituales interesantes relacionados con la celebración?
- ¿Alguna vez habéis asistido a esa fiesta? ¿Os ha gustado o no? ¿Por qué?

***

Povezanost i međusobna uslovljenost jezika i kulture vodila je tokom razvoja nastave stranih jezika ka pojavi ideje da u učenju L2 nije dovoljno usmeriti pažnju samo na jezičku, već je neophodno razvijati i interkulturalnu kompetenciju kako bi komunikacija bila moguća i uspešna. Razvijanje interkulturalne kompetencije je veoma značajno, zato što se zahvaljujući njoj kod učenika L2 razvija tolerancija, ali i uviđanje sličnosti i razlika koje postoje između sopstvene / maternje kulture i ciljne kulture, pa samim tim i dva jezika. Učenici na taj način stiču znanja o široj jezičkoj i kulturnoj slici sveta. Polazeći od te ideje, tabu teme takođe čine sastavni deo kulture i zaslužuju pažnju u nastavi stranih jezika. U ovom radu fokus je na temi smrti kao ilustraciji tabua prisutnog u srpskoj i u hispanskoj kulturi i jeziku. Osim teorijskog dela rada i analize prisustva teme smrti u udžbenicima za španski jezik kao L2, dat je predlog za obradu ove teme na času španskog kao stranog jezika sa ciljem razvoja interkulturalne kompetencije kod učenika. Obrada veoma poznate hispanске svetkovine koja je u vezi sa temom smrti, kao i obrada teme smrti u svetkovinama drugih kultura i naroda (što se u predlogu didaktičke jedinice preporučuje), omogućava da kroz dublju analizu istog fenomena iz perspektive različitih kultura gradimo interkulturalni dijalog i, posledično, interkulturalnu kompetenciju.

U skladu sa našom polaznom pretpostavkom, analiza korpusa je pokazala da je tema smrti vrlo malo zastupljena u udžbenicima za španski kao strani jezik. Kada se i pominje, obrađuje se isključivo u vidu praznika *Día de Muertos*, jedne autentične hispanске proslave u kojoj se sagledava nesvakidašnji odnos prema temi smrti u meksičkoj kosmoviziji. Korpusnu građu za ovo istraživanje predstavljaju udžbenici za španski kao strani jezik renomiranih izdavačkih kuća iz Španije koji se upotrebljavaju u nastavi u Srbiji (*Difusión, Edelsa, Edinumen* i *SM Ediciones*). Analiza je obuhvatila 36 udžbenika od nivoa A1 do B2, pri čemu je identifikovano prisustvo teme smrti, odnosno pomenutog praznika u svega 6 udžbenika i to na nivoima A1–B1. Praznik *Día de Muertos* je najčešće predstavljen u vidu informativnog teksta kroz vežbu razumevanja pročitanoг teksta. Dalje, u našoj korpusnoj građi nije uočena obrada teme smrti, niti meksičke svetkovine na nivou B2 čime je opovrgnuta jedna od polaznih pretpostavki da će, usled leksičke specifičnosti i kompleksnosti teme, prvenstveno biti zastupljeni na višim nivoima učenja (B1 i B2).

Kada je u pitanju didaktička jedinica ponuđena u ovom radu, ona može da posluži nastavnicima kao primer za obradu tabu tema u nastavi, ali i kao ilustracija jednog od načina na koji se učenicima može približiti hispanika kultura, a posredstvom nje i španski jezik. Motivacija za pripremu ovog materijala je nastavno iskustvo koje je pokazalo da su tabu teme retko zastupljene u didaktičkom materijalu španskog kao stranog jezika, pa se skreće pažnja na mogućnosti koje upravo ovakve teme mogu pružiti – tabu teme mogu biti polazna tačka za diskusiju i konverzaciju kod učenika na višim nivoima znanja, a mogu biti korisne i za vežbanje veština pregovaranja i argumentovanja stavova. Odabirom određenih tema i materijala nastavnik stranog jezika može da kod svojih učenika podstakne toleranciju prema drugima i drugačijima, kao i otvorenost prema širem okruženju i različitim obrascima mišljenja i ponašanja. Ovakav pristup nastavi stranih jezika u skladu je sa savremenim tendencijama, koje pomeraju fokus sa razvoja komunikativne na razvoj interkulturene kompetencije.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

„Samo se u ljubavi i u smrti ljudi mogu da izjednače,
i da poslednji stigne prvog.”

(*Blago cara Radovana*, Jovan Dučić)

Činjenica je da danas živimo u društvu u kojem nas na blagajnama supermarketa čekaju tabloidni naslovi o duhovima i prošlim životima, dok iz masovnih medija upijamo priče o smrti, uključujući i one koje se emituju u udarnim terminima sa ciljem da nas zabave. Naučnici raspravljaju o tome da li je asteroid ubio dinosauruse i da li će večna zima uslediti nakon razmene nuklearne energije. Teolozi protestuju protiv pobačaja i smrtne kazne, a desetine hiljada ljudi svake godine biva ubijeno širom sveta u ime religije. Politički lideri troše veliki deo državnog budžeta u vojne svrhe. Uprkos tome, naša kultura poriče smrt skrivajući je unutar institucionalnih okruženja kao što su domovi za stare i bolnice, kroz plaćanje balzamera kako bi mrtvi izgledali kao da su samo zaspali, i davanjem publiciteta onima koji „varaju” smrt, bilo preživljavanjem uz pomoć veštačkog srca ili životom dugim više od sto godina (Kearl, 1989: x-xii). Ne možemo poreći da smrt kao fenomen u velikoj meri zaokuplja pažnju čoveka i društva, a zaokupljenost savremenog čoveka zapadne civilizacije ovom temom upućuje na potrebu da se smrt izuči, da joj se približi, kako bi se bolje razumela i objasnila.

Ovom studijom smo osvetlili kulturološke konceptualizacije smrti u srpskom i španskom jeziku i doprineli komparativnim istraživanjima ova dva jezika i dve kulture. Pristupili smo ispitivanju kulturoloških konceptualizacija oslanjajući se na uporedno-komparativni opis španskog i srpskog jezičkog materijala i smeštajući analize u okvire kognitivne antropologije, kognitivne lingvistike i teorije konceptualne jezičke analize, etnolingvistike i, na samom kraju, metodike nastave stranih jezika. Koristeći se različitim teorijskim postulatima, ilustrovali smo i samu interdisciplinarnost pojma smrti. U knjizi smo istražili na koji način tema smrti, odnosno konceptualizacije smrti u srpskom i španskom jeziku, doprinose konstruisanju kulture, a promene u tim konceptualizacijama istovremeno utiču na društvene i kulturološke promene. Istraživanja su ukazala na to da se odnos članova određene zajednice prema smrti društveno generiše i služi društvenim funkcijama, između ostalog i kao

sredstvo društvene kontrole (što smo mogli videti prilikom analize direktivne snage i uloge poslovice i izreka o smrti u konstruisanju društvenih praksi).

Odnos članova srpske i španske zajednice prema smrti odražava i njihove stavove prema životu. Sa tehnološkim napretkom, modernizacijskim procesima i sekularizacijom društva, došlo je i do promena stavova o smrti, tako da ona postaje jedan od najvećih tabua današnjice. Naša odbojnost prema tome da kažemo da je neko mrtav otkriva dubinu našeg poricanja smrti. Mi živimo u kulturi u kojoj ljudi ne umiru – umesto toga oni odlaze („Otišao je sa ovog sveta”) ili ostavljaju svoje voljene („Majka ih je prerano ostavila”), oni se gube („Izgubili smo ga”), oni putuju („Otišao je na poslednje putovanje”, „Otišao je u večna lovišta”), ili tonu u san („Zaspala je večnim snom”). Za razliku od brojnih eufemizama koji se i u srpskom i u španskom jeziku koriste da se izbegne direktno pominjanje smrti i umiranja, i koje članovi obe zajednice koriste kada se desi stvarna smrt, oba jezika sadrže vokabular o smrti za kojim se poseže kada se govori o netanatološkim temama: mi „ubijamo vreme”, „sahranjujemo protivnika” i „smrtno” se dosađujemo. Kako i potvrđuju analize izložene u knjizi, i u španskoj i u srpskoj kulturi došlo je do promena odnosa prema smrti, na koje su ukazali istraživači ove teme (Aries, 1974; Arijes, 1989; Kearn, 1989; Palgi, Abramovitch, 1984; Kuljić, 2013). Neke od ključnih ideja navedenih autora ukazuju na to da je smrt, u početku shvatana kao zapisana sudbina, bila prihvatana bez straha i očajanja, a hrišćanska religija imala je velikog udela u tome. Smrt kasnije poprima karakter tragičnog i nasilnog događaja. Javlja se strah od smrti, a posledično i negiranje smrti. Ona se potiskuje kao događaj koji više nije prirodan, pa u savremenom zapadnom društvu ona postaje prljava, izmeštena u bolnice i staračke domove, daleko od pogleda ljudi. Smrt se u modernom društvu proteruje iz svakodnevnog života – tokom XX veka postala je tabu, zamenivši seks kao glavni predmet zabrane.

Ako uzmemo u obzir da jezik odražava način na koji doživljavamo svet oko sebe, stoga izučavanja jezika služe istraživačima da prate ne samo jezičke već i društvene i kulturološke promene koje se ogledaju u samom jeziku. Zbog toga ne iznenađuju rezultati analize fenomena smrti kao jezičkog i sociopragmatičkog tabua u španskom i srpskom jeziku i kulturi. Kognitivno-antropološka analiza oba jezička materijala ukazala je na postojanje eufemističkih zamena za temu smrti, ilustrujući time ovaj fenomen kao tabu i ujedno kao primer kognitivnog kulturnog modela, koji je na snazi i u španskoj i u srpskoj zajednici. Postojanje

brojnih eufemizama o smrti i metaforičkih zamena koje se odnose na pomenuti tabu potvrđuju da one čine bogat deo frazeologije srpskog i španskog jezika, i da ove zajednice doživljavaju smrt na isti način. Govornici oba jezika koriste iste eufemističke strategije za izbegavanje pomenutih tabu reči *smrt* i *umiranje*, a pronađene primere smo klasifikovani u četiri metaforičke kategorije: smrt je gubitak; smrt je kraj; smrt je putovanje / smrt je odlazak; smrt je san / smrt je odmor. Identifikovali smo dva dominantna obrasca razmišljanja o smrti: smrt kao pozitivno iskustvo koje sledi nakon ovozemaljskog života (zasluženi odmor i mir) i smrt kao negativno iskustvo, tj. kraj/završetak (veliki gubitak). Iskustvena osnova (metafore o smrti duboko su ukorenjene u našem fizičkom i telesnom iskustvu, koje je univerzalno), ali i kulturna osnova uticale su na to da se tema smrti u španskom i srpskom jeziku i lingvistički manifestovala na iste ili slične načine. Ideje o tome koliko je neka tema važna u određenom društvu, i koji su načini razmišljanja o njoj, mogu se steći i putem analize leksike, odnosno reči ili izraza koje određeni jezik poseduje o toj temi. Analiza je pokazala da su članovi oba društva proizveli brojne eufemizme kako bi izbegli direktno pominjanje smrti (koja je postala tabu tema), što ukazuje na to da su njihovi stavovi o smrti deo društvenih i kulturoloških promena i procesa kroz koje je zapadni svet prošao. Zaključujemo da su eufemističke metaforičke zamene o smrti u španskom i srpskom jeziku zasnivane kako na telesnom i tako i na kulturnom iskustvu.

Konceptualna jezička analiza se naslonila na ove rezultate. Jedna od najdistinktivnijih ljudskih sposobnosti jeste sposobnost da konceptualizuje i razume svet oko sebe, a to podrazumeva i razumevanje apstraktnih pojmova. U tome nam pomažu metafore, koje nam omogućavaju da apstraktno razmišljamo i da razumemo pojmove koje nisu vidljivi ili opipljivi. Smrt je upravo jedno od takvih apstraktnih iskustava – iako je neminovna i neizbežna pojava za sva ljudska bića, ljudi ne poseduju neposredno iskustvo sa vlastitom smrću zbog čega o njoj često i govore putem metafora. U španskom i srpskom jeziku smo uočili ista mapiranja (preslikavanja), kao i slične načine konceptualizacije smrti i umiranja, konstruisanih oko motiva hrišćanske religije. Mapiranja za smrt istovremeno su i mapiranja utemeljena na hrišćanskom sistemu verovanja kao što su verovanje u besmrtnost, tj. večni život, postojanje raja i pakla, Sudnji dan, Boga kao Stvaraoca koji je na nebu, itd. Većina izraza o smrti (koji sadrže metaforička preslikavanja) zasniva se na hrišćanskoj nadi da će oni koji su umrli otići na nebo, tj. u raj, i živeti večno, da će se sastati / sjediniti sa Bogom / Stvaraocem, da će nakon smrti preći u „bolji svet” i u raju se odmoriti od ovozemaljskog života. Analiza metafora o

smrti u španskom i srpskom jezičkom materijalu ukazala je na veliki uticaj religije na život ljudi tokom istorije. Tako je i leksika povezana sa religijom – tačnije sa smrću kao jednim od ključnih pitanja kojima se religija bavi – pronašla svoje mesto u jezicima ova dva naroda. Hrišćanska (katolička i pravoslavna) religijska tradicija u velikoj je meri odredila odnos ove dve zajednice prema temi smrti i umiranja.

U etnolingvističkoj perspektivi, poslovice i izreke u srpskoj i španskoj zajednici oslikale su predstave smrti u svesti ova dva naroda i uticaj hrišćanstva na te interpretacije. Razlike u verovanjima na kolektivnom nivou stavova i razmišljanja o temi smrti nisu velike. Analizirani primeri ukazuju na sličnosti u razumevanju smrti kao metafizičkog fenomena (postojanje duše / dualizam duše i tela; besmrtnost duše / (večni) život nakon smrti; postojanje Sudnjeg dana; dualizam sveta / postojanje raja i pakla; neminovnost smrti i predodređenost života / postojanje sudbine; / neizvesnost smrtnog časa). Analize nam ukazuju na to da su u poslovicama i izrekama ostali nataloženi i isprepletani različiti slojevi verovanja: hrišćanske interpretacije fenomena smrti, ali i elementi predhrišćanskih verovanja. Polazeći od pretpostavki razvijenih unutar teorije kulturnih modela, prema kojima su ovi modeli najopštiji izvor orijentacije i smernice za kulturno i društveno prihvaćeno verbalno i neverbalno ponašanje, došli smo do zaključka da španske i srpske poslovice i izreke poseduju direktivnu snagu u strukturisanju društvenog ponašanja, odnosno društvenih praksi, time što ocenjuju ponašanje, savetuju i upozoravaju, ali i pružaju ideje o tome kako fenomen smrti treba doživeti, kako se ponašati i koje osobine treba razvijati u kontekstu ove teme (biti umeren u jelu i piću; živeti pošteno i časno, pa i po cenu života; biti hrabar; biti mudar i oprezan u izražavanju; biti strpljiv).

Zbog univerzalnosti same teme, i sličnosti u njenoj konceptualizaciji između dve izučavane kulture, istražili smo i potencijal fenomena smrti za primenu u nastavi stranih jezika. Imajući u vidu značaj interkulturene kompetencije za sticanje znanja o široj jezičkoj i kulturnoj slici sveta (koja vodi razvoju tolerancije učenika L2 i uviđanju sličnosti i razlika koje postoje između sopstvene / maternje kulture i ciljne kulture i dva jezika), analizirali smo tabu teme u nastavi stranih jezika (sa fokusom na temu smrti) koje, kako smo već videli, čine sastavni deo hispanse i srpske kulture, kao i španskog i srpskog jezika. Tema smrti obrađena je najpre kroz analizu prisustva ove teme u udžbenicima za španski jezik kao L2, a zatim i kroz predlog didaktičke jedinice

inspirisane ovim fenomenom. Didaktička jedinica je ponudila primer za uključivanje tabu tema u nastavu stranog jezika, i njena primena u nastavi omogućiće učenicima da kroz dublju analizu fenomena smrti iz perspektive različitih kultura grade interkulturni dijalog i, posledično, interkulturnu kompetenciju.

***

Opšti zaključak koji se nameće, uzimajući u obzir različite teorijske pristupe istraživanju fenomena smrti u ovoj knjizi, kao i različite vrste analiza španskog i srpskog jezičkog materijala, jeste da se kulturološke konceptualizacije smrti u španskom i srpskom jeziku u velikoj meri poklapaju, a da se razlike nalaze samo na površinskom, ali ne i suštinskom nivou. Ovakve nalaze uglavnom možemo pripisati tome što oba naroda pripadaju istom kulturnom krugu: u teritorijalnom smislu pripadaju istom (evropskom) kontinentu; istorijski gledano, tokom dugog vremenskog perioda su posedovali slične kulturne, društvene, političke i religijske sisteme; u lingvističkom smislu, ne treba zaboraviti da oba jezika pripadaju istoj (indoevropskoj) jezičkoj porodici. Kako je ova studija i pokazala, zajednička karakteristika oba društva, koja je i najznačajnija za sagledavanje fenomena smrti, odnosi se na pripadnost istoj religijskoj (hrišćanskoj) tradiciji. Hrišćanstvo se može posmatrati kao objedinjavajući faktor kada je reč o konceptualizacijama smrti u španskom i srpskom jezičkom i kulturnom nasleđu. Ove konceptualizacije sadrže neka od osnovnih hrišćanskih uverenja – iako su često u pitanju ideje u kojima se prepliću hrišćanski i predhrišćanski elementi – kao što su postojanje duše i života nakon smrti, tj. uverenje o besmrtnosti; postojanje Sudnjeg dana; dualizam sveta i postojanje raja i pakla; predodređenost života i postojanje sudbine; verovanje da se raj se nalazi gore, na nebu, gde sledi susret sa Bogom, ali i sa voljenim osobama i precima. Smrt se, u skladu sa hrišćanskom idejom da nakon teškog i mukotrpnog ovozemaljskog života slede zasluženi odmor i mir, u delu analiziranog frazeološkog i paremiološkog korpusa konceptualizuje kao pozitivno iskustvo, kao san i odmor. U oba jezika zadržali su se frazemi, poslovice i izreke kao izraz metafore „prelaza” i novog početka, odnosno hrišćanske metafore nagrade na drugom svetu.

Doprinos ove studije odnosi se, najpre, na odabir teme, imajući u vidu da je smrt jedan od univerzalnih fenomena koji zaokuplja pažnju kako jedinke tako i društva. U pitanju je pojava koja je na posredan način svima poznata, iako niko od nas ne poseduje direktno iskustvo sa smrću, što je i čini najvećom misterijom života. Iako je smrt nezaobilazni deo životnog ciklusa, i tema koja je zbog svoje univerzalnosti i važnosti pronašla mesto i u jezicima (kroz obilje leksike povezane sa tanatološkim pitanjima), ljudi često ne poseduju refleksiju na sopstveno kulturno i jezičko nasleđe. Upravo to je i inspirisalo izradu ove studije, a španski i srpski jezik poslužili su nam kao odličan izvor za izučavanje sveta koji nas okružuje i načina konceptualizacije fenomena kao što je smrt.

Još jedna važna odlika ove studije je njen interdisciplinarni karakter, imajući u vidu da se temom smrti bavimo kroz različite teorijske perspektive (kognitivno-antropološku, kognitivno-lingvističku, etnolingvističku i primenjenolingvističku). Ovakva istraživanja ukazuju na kompleksnost prirode kulture i jezika i njihovu međusobnu povezanost, odnosno na interdisciplinarni karakter studija jezika i kulture. Istraživanja koja povezuju različite discipline i subdiscipline omogućavaju nam dublje razumevanje jezika i kulture.

Studija obiluje primerima na španskom i srpskom jeziku, a njen komparativni karakter takođe daje doprinos literaturi iz oblasti španske i srpske lingvistike, odnosno hispanike i srpske kulture, objavljenoj na našem jeziku. Nadamo de će ovakve publikacije podstaći nova istraživanja kako fenomena smrti u hispanskoj i srpskoj kulturi tako i komparativne studije španskog i srpskog jezika.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori (rečnici, zbirke poslovice i elektronski korpusi)

- Cantera Ortiz de Urbina, J., Gomis Blanco, P. 2007. *Diccionario de fraseología española: locuciones, idiotismos, modismos y frases hechas usuales en español*. Madrid: Abada Editores.
- Correas, G. 2000 [1627]. *Vocabulario de refranes y frases proverbiales*. Madrid: Editorial Castalia.
- Dušanka, P. (u.). *Narodne poslovice*. 1964. Biblioteka „Reč i misao”, VII/159. Beograd: Rad.
- Etxabe, R. 2012. *Diccionario de refranes comentado*. Madrid: Ediciones de la Torre.
- Junceda, L. 2006. *Diccionario de refranes, dichos y proverbios*. Madrid: Espasa.
- Kleut, M. (prir.). 2010. *Jednostavni oblici narodne književnosti*. Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske.
- Narodne poslovice*. Biblioteka „Reč i misao”, ciclo VII, libro 159. Dušanka Perović (ur.), Beograd: Rad, 1964.
- Otašević, Đ. 2012. *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Panizo Rodríguez, J. 1998. La muerte en el refranero. *Revista de Folklore*, 210, pp 190–192.
- Real Academia Española. 2001. *Diccionario de la lengua española* (22.^a ed.). [11/03/2014] Preuzeto 15. maja 2018, sa <http://lema.rae.es/drae/>
- Real Academia Española: Banco de datos (CORDE) [on-line]. *Corpus diacrónico del espal*. [10/03/2014] Preuzeto 15. maja 2018, sa <http://www.rae.es/recursos/banco-de-datos/corde>
- Real Academia Española: Banco de datos (CREA) [on-line]. *Corpus de referencia del español actual*. <http://www.rae.es> [10/03/2014]
- Refranero multilingüe*. <http://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/Default.aspx>
- Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2007.
- Sbarbi y Osuna, J. M., García, M. J. 1922. *Diccionario de refranes, adagios, proverbios, modismos, locuciones y frases proverbiales de la lengua española* (recogidos y glosados por el Ilmo. Sr. D. José María Sbarbi). Madrid: Librería de los Sucesores de Hernando.

- Šćepanović, M. (priredio, pripradne tekstove napisao i registar ključnih reči uradio). 2005. *Vukove srpske narodne poslovice s registrom ključnih reči*. 2. izd. Beograd: Jasen.
- Tomić, D. (sast.). 1999. *Srpske narodne pripovetke i poslovice*. Novi Sad: Prometej.
- Vrhovac, G. (prir. i predgovor napisala). 1990. *Narodne poslovice i zagonetke*. Beograd: KIZ Svetionik.
- Vujanić i dr. 2007: M. Vujanić i dr., *Rečnik srpskoga jezika*, uredio Miroslav Nikolić, Novi Sad: Matica srpska.
- Vuković, T. M. (prir. sa grupom saradnika). 1981. *Narodni običaji, verovanja i poslovice kod Srba: Sa kratkim pogledom u njihovu prošlost*. Beograd: Autorsko izdanje.
- Corpus del español* [12/03/2014] <http://www.corpusdelespanol.org>

Izvori korišćeni prilikom izrade didaktičke jedinice

- Anonim. (2013). Curiosidades sobre el Día de Muertos. *Chile, Mole y Pozole*. Pristupljeno 19. 3. 2019. URL: <http://chilemoleypozole.blogspot.com/>
- Anonim. "México: Celebración de Día de Muertos, una tradición milenaria". Pristupljeno 19. 3. 2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DQrqVq5nf34>
- Geppetti, S. (2016). "¡Feliz Día de Muertos!" *Los chicos de coteto*. Pristupljeno 19. 3. 2019. URL: <http://chicosdecoteto.blogspot.com/>
- Kasia. (2016). "Día de los Muertos en México". *Color ELE*. Pristupljeno 19. 3. 2019. URL: <http://www.colorele.es/etiqueta/dia-de-los-muertos/>
- Silva-Stieng, I. & Hernández Ruiz, D. (2016). "El Día de Muertos en México. Profesores de ELE". Pristupljeno 19. 3. 2019. URL: <https://www.profedeele.es/actividad/cultura/dia-muertos-mexico/>
- Stavans, I. (2017). "El romance de México con la muerte". *The New York Times ES*. Pristupljeno 19. 3. 2019. URL: <https://www.nytimes.com/es/2017/12/09/coco-muertos-mexico-pixar-cultura/>

Izvori korišćeni prilikom analize udžbenika za španski jezik

- Borobio Carrera, V. (2005). *Nuevo ELE Inicial 1*. Libro del alumno. Madrid: SM Ediciones.

- Borobio Carrera, V. (2006). *Nuevo ELE Inicial 2*. Libro del alumno. Madrid: SM Ediciones.
- Borobio Carrera, V. (2006). *Nuevo ELE intermedio*. Libro del alumno. Madrid: SM Ediciones.
- Borobio Carrera, V. (2006). *Nuevo ELE avanzado*. Libro del alumno. Madrid: SM Ediciones.
- Borobio Carrera, V. and Palencia, R. (2011). *ELE Actual A1*. Libro del alumno. Madrid: SM Ediciones.
- Borobio Carrera, V. and Palencia, R. (2011). *ELE Actual A2*. Libro del alumno. Madrid: SM Ediciones.
- Borobio Carrera, V. and Palencia, R. (2012). *ELE Actual B1*. Libro del alumno. Madrid: SM Ediciones.
- Borobio Carrera, V. and Palencia, R. (2012). *ELE Actual B2*. Libro del alumno. Madrid: SM Ediciones.
- Cerrolaza Arragon, M. et al. (2007). *Pasaporte A1*. Libro del alumno. Madrid: Edelsa. Grupo Didascalía, S.A.
- Cerrolaza Arragon, M. et al. (2008). *Pasaporte A2*. Libro del alumno. Madrid: Edelsa. Grupo Didascalía, S.A.
- Cerrolaza Arragon, M. et al. (2008). *Pasaporte B1*. Libro del alumno. Madrid: Edelsa. Grupo Didascalía, S.A.
- Cerrolaza Arragon, M. et al. (2010). *Pasaporte B2*. Libro del alumno. Madrid: Edelsa. Grupo Didascalía, S.A.
- Corpas, J. et al. (2005). *Aula internacional 1*. Barcelona: Difusión.
- Corpas, J. et al. (2005). *Aula internacional 2*. Barcelona: Difusión.
- Corpas, J. et al. (2006). *Aula internacional 3*. Barcelona: Difusión.
- Corpas, J. et al. (2006). *Aula internacional 4*. Barcelona: Difusión.
- Corpas, J. et al. (2014). *Aula internacional 1*. Nueva edición. Barcelona: Difusión.
- Corpas, J. et al. (2014). *Aula internacional 2*. Nueva edición. Barcelona: Difusión.
- Corpas, J. et al. (2014). *Aula internacional 3*. Nueva edición. Barcelona: Difusión.
- Corpas, J. et al. (2014). *Aula internacional 4*. Nueva edición. Barcelona: Difusión.
- Corpas, J. et al. (2014). *Aula internacional 5*. Nueva edición. Barcelona: Difusión.
- Rosales Varo, E et al. (2017). *Campus sur*. Curso intensivo de español: A1-B1. Barcelona: Difusión.
- VV.AA. (2002). *Prisma A1 comienza*. Libro del alumno. Madrid: Editorial Edinumen

- VV.AA. (2002). *Prisma A1 comienza*. Libro del profesor. Madrid: Editorial Edinumen.
- VV.AA. (2002). *Prisma A2 continúa*. Libro del alumno. Madrid: Editorial Edinumen
- VV.AA. (2002). *Prisma A2 continúa*. Libro del profesor. Madrid: Editorial Edinumen
- VV.AA. (2003). *Prisma B1 progresa*. Libro del alumno. Madrid: Editorial Edinumen
- VV.AA. (2003). *Prisma B1 progresa*. Libro del profesor. Madrid: Editorial Edinumen
- VV.AA. (2003). *Prisma B2 avanza*. Libro del alumno. Madrid: Editorial Edinumen
- VV.AA. (2003). *Prisma B2 avanza*. Libro del profesor. Madrid: Editorial Edinumen
- VV.AA. (2007). *Club Prisma A1*. Libro del alumno. Madrid: Editorial Edinumen.
- VV.AA. (2007). *Club Prisma A1*. Libro del profesor. Madrid: Editorial Edinumen.
- VV.AA. (2007). *Club Prisma A2*. Libro del alumno. Madrid: Editorial Edinumen.
- VV.AA. (2007). *Club Prisma A2*. Libro del profesor. Madrid: Editorial Edinumen.
- VV.AA. (2009). *Club Prisma B1*. Libro del alumno. Madrid: Editorial Edinumen.
- VV.AA. (2009). *Club Prisma B1*. Libro del profesor. Madrid: Editorial Edinumen.

Bibliografske jedinice

- Ainciburu, M. C. (2004). Buscando palabrotas en el diccionario: Las malas palabras como cartilla de tornasol en la enseñanza ELE. En: M. A. Castillo Carballo, O. Cruz Moya, J. M. García Platero, J. P. Mora Gutiérrez (coords.), *Las gramáticas y los diccionarios en la enseñanza del español como segunda lengua: deseo y realidad*. ASELE, Actas XV (pp. 103–110). Sevilla: Universidad de Sevilla.
- Allan, K., Burridge. K. (1991). *Euphemism and Dysphemism. Language Used as Shield and Weapon*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Andersson, L. G., Trudgill, P. (1990). *Bad Language*. Oxford: Penguin Books Ltd.
- Aries, P. (1974). *Western Attitudes Toward Death from the Middle Ages to the Present*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Arijes, F. (1989). *Eseji o istoriji smrti na Zapadu: od srednjeg veka do naših dana*. Beograd: Rad.
- Bandić, D. (1980). Vampir u religijskim shvatanjima jugoslovenskih naroda. *Kultura*, 50: 81–103.

- Bandić, D. (1983). Koncept posmrtnog umiranja u religiji Srba. *Etnološki pregled*, 19: 39–47.
- Bandić, D. (1991). *Narodna religija Srba u 100 pojmova*. Beograd: Nolit.
- Berta, P. (2003). Anthropological Perspective. In: Kastenbaum, R. (ed.) (2003). *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying*, Vol 1 (pp. 26–29). New York: Macmillan Reference USA.
- Bodrič, R. (2006). Culture in Foreign Language Learning. U: Ljiljana Subotić (ur.). *Susret kultura* (pp. 895–904). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Braun, S. F. (2000). *Hrišćanstvo*. Beograd: Čigoja štampa.
- Bustos, C., Ligia, M. (2007). La muerte en la cultura occidental: antropología de la muerte. *Revista Colombiana de Psiquiatría*, 36(2), 332–339.
- Byram, M., Gribkova, B., & Starkey, H. (2002). *Developing the intercultural dimension in language teaching: A practical introduction for teachers*. Strasbourg, France: Council of Europe.
- Cestero Mancera, A. M. (2015). La expresión del tabú: estudio sociolingüístico. *Boletín de filología*, 50(1), 71–105.
- Chamizo Domínguez, P. J. (2004). La función social y cognitiva del eufemismo y del disfemismo. *Panace@*, 5(15), 45–51.
- Cortina, M. (2010). *El cine como recurso didáctico de educación para la muerte: implicaciones formativas para el profesorado*. Tesis doctoral, Universidad Autónoma de Madrid.
- Čolović, I. (1984). Značenja novinskih tužbalica. *Etnološke sveske*, 5, 49–56.
- Čolović, I. (1988). Preobražaji novinske tužbalice. *Etnološke sveske*, 9, 59–64.
- D'Andrade, R. (1995). *The Development of Cognitive Anthropology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- D'Andrade, R. G. (1984). Cultural meaning systems. In: R. A. Shweder & R. A. Levine (eds), *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion* (pp. 88–119). Cambridge: Cambridge University Press.
- Danesi, M. (2004). *A Basic Course in Anthropological Linguistics*, vol. 2 in the series Studies in Linguistic and Cultural Anthropology. Toronto: Canadian Scholars' Press Inc.
- Drobnjak, D., Gudurić, S. (2011). Frazemi iz semantičkog polja „smrt” u francuskom i srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 54(2), 237–246.
- Duranti, A. (1997). *Linguistic anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Duranti, A. (2009). Linguistic Anthropology: History, Ideas, and Issues. In: Alessandro Duranti (ed.), *Linguistic Anthropology: A Reader*, 2nd edition (pp. 1–59). Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Durbaba, O. (2016). *Kultura i nastava stranih jezika. Uvod u interkulturalnu primenjenu lingvistiku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Đuričić, M., Georgijev, I. (2013). Interkulturalna kompetencija u nastavi španskog kao izbornog jezika: elementi hispanse kulture u udžbenicima *Prisma* od nivoa A1 do B1. *Komunikacija i kultura online*, 4(4), 65–78.
- Đuričić, M., Georgijev, I. (2016). Propuestas metodológicas para la enseñanza de los tabús y los eufemismos en el aula de español como lengua extranjera. En: A. Pejović et al. (eds.), *Estudios hispánicos en la cultura y ciencia Serbia; actas de la Primera conferencia nacional de hispanistas serbios* (pp. 273–283). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Encyclopedia Britannica Online*. Avicenna. Persian philosopher and scientist. [januar 2019] Preuzeto sa <https://www.britannica.com/biography/Avicenna>
- Erić, Lj. (2001). *Strah od smrti*. Niš: Prosveta.
- Escolar García, S. (2016). *Propuesta de intervención didáctica para el tratamiento de la muerte en 1º de Educación Primaria*. Trabajo fin de Grado. UNIR: Universidad Internacional de La Rioja.
- Etxabe, R. (2012). *Diccionario de refranes comentado*. Madrid: Ediciones de la Torre.
- Fernández, C. (2006). The language of Death: Euphemism and Conceptual Metaphorization in Victorian Obituaries. *Sky Journal of Linguistics*, 19, 101–130.
- Filipović, J. (2009). *Moć reči. Oglеди iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović, J. (2013). Perspectivas de género en el discurso escolar y educativo en España y en Serbia. *Colindancias*, 4, 225–234.
- Fotić, A. (prir.). (2005). *Privatni život u srpskim zemljama u osvit modernog doba*. Beograd: Clio.
- Freud, S. (1950). *Totem and Taboo*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Gao, C. (2013). A Sociolinguistic Study of English Taboo Language, *Theory and Practice in Language Studies*, 3(12), 2310–2314.

- Georgijev, I. (2014). Tabu teme u savremenoj nastavi stranih jezika sa posebnim osvrtom na španski jezik. *Inovacije u nastavi, časopis za savremenu nastavu*, 27(4), 92–100.
- Georgijev, I. (2015). Tabui i eufemizmi kao primer kognitivnog kulturnog modela: SMRT u srpskom i španskom jeziku. *Nasleđe, časopis za književnost, jezik, umetnost i kulturu*, 12(30), 221–230.
- Georgijev, I. (2018). Metafore o smrti i umiranju u španskom i srpskom jeziku. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 43(2), 181–194.
- Georgijev, I. (2019a). Enfoque etnolingüístico en el tema de la muerte en las paremias serbias y españolas. Zbornik radova sa Druge nacionalne konferencije hispanista *Estudios hispánicos serbios y retos de la contemporaneidad* (ur. Anđelka Pejović et al.), održane 21–22.09.2018. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu (pp. 143-156). Beograd: Filološki fakultet u Beogradu.
- Georgijev, I. (2019b). O smrti i umiranju u srpskim i španskim poslovicama: etnolingvistički pristup. Zbornik radova sa međunarodne konferencije *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 8* (ur. Snežana Gudurić i Biljana Radić-Bojanić), održane 17.11.2018. godine na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu (pp. 13–23). Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Georgijev, I., Maričić-Mesarović, S. (2019). Tabu i interkulturalna kompetencija u nastavi stranog jezika: tema smrti u nastavi španskog kao L2. *Metodički vidici*, 10, 167-190.
- Golubović, Z. (1999). *Ja i drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*. Beograd: Republika.
- Gorer, G. (1955). The Pornography of Death. In G. Gorer (ed.), *Death, Grief, and Mourning* (pp. 192–199). New York: Doubleday.
- Herrán Gascón, A. de la, Cortina Selva, M. y González Sánchez, I. (2006). *La muerte y su didáctica. Manual para educación Infantil, Primaria y secundaria*. Madrid, España: Universitas.
- Herrán Gascón, A. de la, Cortina, M. (2007). Fundamentos para una Pedagogía de la muerte. *Revista iberoamericana de Educación*, 1–12.
- Herrán Gascón, A. de la, González, I., Navarro, M., Freire, V., y Bravo, S. (2000). *¿Todos los caracoles se mueren siempre? Cómo tratar la muerte en Educación Infantil*. Madrid: Ediciones de la Torre.
- Herrán, A. de la, González I. (2010). Introducción metodológica a la muerte y los miedos en educación infantil. *Tendencias Pedagógicas*, 15(1), 124–149.

- Holland, D. & Quinn, N. (eds). (1987). *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hymes, D. H. (1971). The contribution of folklore to sociolinguistic research, *The Journal of American Folklore*, 84 (331), 42–50.
- Ibáñez Moreno, A. (2005). An Analysis of the Cognitive Dimension of Proverbs in English and Spanish: the Conceptual Power of Language Reflecting Popular Beliefs. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, 2(1), 42–54.
- Ilić, J. (2013). *The attitudes of newer generation of students of English towards the taboo word usage within English and Bosniac / Croatian / Serbian speaking regions*, PhD thesis, Faculty of Philology, Belgrade.
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kastenbaum, R. (2003). Immortality. In: Kastenbaum, R. (ed.) (2003). *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying*, Vol 1 (pp. 456–461). New York: Macmillan Reference USA.
- Kearl, M. C. (1989). *Endings. A Sociology of Death and Dying*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek.
- Kovačević, I. (1990). Prikoljiš. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 39, 107–112.
- Kovačević, I. (2009). Modernizam i strukturalizam. Srpska etnologija/antropologija u poslednjoj četvrtini dvadesetog veka. U: Dragana Antonijević (ur.), *Strukturalna antropologija danas. Tematski zbornik u čast Kloda Levi-Strosa* (pp. 8–31). Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i SGC.
- Kovačević, I., Sinani, D. (2014). Antropologija smrti ili nova antropologija i religijski kompleks vezan za smrt. *Etnoantropološki problemi*, 9 (4), 1055–1072.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor. A Practical Introduction*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2015). *Where Metaphors Come From: Reconsidering Context in Metaphor*. Oxford: Oxford University Press.
- Krasner, I. (1999). The Role of Culture in Language Teaching. *Dialogue on Language Instruction*, 13(1–2), 79–88.
- Kronenfeld, D. B. (2005). Culture, Cultural Models, and the Division of Labor. *Cybernetics and Systems*, 36(8), 817–845.
- Kuljić, T. (2012). Društvena smrt. *Filozofija i društvo*, 23 (3), 106–105.

- Kuljić, T. (2013). Dobra smrt – o evoluciji društvenoprihvatljivog načina umiranja. U: Ivan Kovačević i Danijel Sinani (ur.), *Antropologija smrti I: umiranje, smrt i život posle smrti*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta; Etnoantropološki problemi; Institut za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta; Antropologija; Srpski genealoški centar / Etnoantropološki problemi, 8 (1), 61–73.
- Kuljić, T. (2014). *Tanatopolitika: sociološkoistorijska analiza političke upotrebe smrti*. Beograd: Čigoja.
- Kuna, B. (2007). Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku, *Fluminensia*, 19 (1), 95–113.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1994). The Contemporary Theory of Metaphor. In: Ortony, A. (ed.) (1994). *Metaphor and Thought* (pp. 202–251). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2003 [1980]). *Metaphors we live by*, 2nd edn. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, G., Turner, M. (1989). *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Liddicoat, A. J. (2000). Everyday Speech as Culture: Implications for Language Teaching. In: Liddicoat, A. J., Crozet, C. (eds.), *Teaching Languages, Teaching Cultures* (pp. 51–64). Melbourne: Language Australia.
- López Morales, H. (2005). Sociolingüística del tabú. *Interlingüística*, 16 (1), 7–20.
- Manojlović Pintar, O. (2007). Smrt i kultura sećanja. U: Milan Ristović (prir.), *Privatni život kod Srba u dvadesetom veku* (pp. 893–912). Beograd: Clio.
- Maričić, S., Moreno Fernández, M. (2015). Elementi španske kulture u udžbenicima španskog kao stranog jezika. U: B. Radić-Bojanić (ur.), *Strani jezici na Filozofskom fakultetu: Primenjenolingvistička istraživanja* (pp. 151–167). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Marković, R. (1985). *Bokori. Narodne poslovice na tlu Srbije: pogledi na život, društvo i ljudske vrednosti: literarno-teorijski i metodičko-nastavni aspekti*. Gornji Milanovac: Kulturni centar.
- Martín Morillas, J. M. (1997). The Cultural Cognitive Model: A Programmatic Application. *Cuadernos de Filología Inglesa*, 6(2), 53–63.
- Matić, T. (2013). *Kult mrtvih kod Srba*. Beograd: Albatros plus.

- McGuckin, J. A. (2003). «Hell». Robert Kastenbaum (ed.), *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying*, Vol 1 (pp. 404–408). New York: Macmillan Reference USA.
- Mieder, W. (2004). *Proverbs. A Handbook*, London: Greenwood Press.
- Moren, E. (1981). *Čovek i smrt*. Beograd: BIGZ.
- Opašić, M., Gregorović, M. (2010). Smrt u hrvatskoj frazeologiji. *Croatica et Slavica Iadertina*, 6 (6), 55–72.
- Palajsa-Backović, K. (2012). Eufemizmi u čituljama crnogorske dnevne štampe, *Lingua Montenegrina*, 5/1(9), 39–50.
- Palgi, P., Abramovitch, H. (1984). Death: A Cross-Cultural Perspective. *Annual Review of Anthropology*, 13, 385–417.
- Pascual López, X. (2014). El refrán como producto lingüístico-cultural, en Janusz Pawlik & Jerzy Szalek (Eds.), *Lingüística española en Polonia: Líneas de investigación*, 169–178.
- Pavićević, A. (2007). Poslednja tajna. U: Milan Ristović (prir.), *Privatni život kod Srba u dvadesetom veku* (pp. 912–921). Beograd: Clio.
- Pavlović, T. (2004). „Život“ i „smrt“ u jeziku i kulturi. Beograd: Čigoja štampa.
- Pejović, A. (2014). Paremijske kao deo etnolingvističkog nasleđa. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 62/2, 201–214.
- Pejović, A. (2015). *Kontrastivna frazeologija španskog i srpskog jezika*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Piršl, E. (2007). Interkulturalna osjetljivost kao dio pedagoške kompetencije. U: V. Previšić, N. N. Šoljan, N. Hrvatić (ur.), *Pedagogija – prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja* (pp. 275–291). Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo).
- Pizarro Pedraza, A. (2018). *Linguistic Taboo Revisited: Novel insights from cognitive perspectives*. Berlin/Boston: Mouton De Gruyter.
- Plan Curricular del Instituto Cervantes*. (2006). Pristupljeno 19. 3. 2019. URL: https://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/plan_curricular/nivel_es/11_saberes_y_comportamientos_inventario.htm#p35t
- Popović, M. (2011). Srednjovekovna epoha. U: Popović, M., Timotijević, M., Ristović, M. (ur.), *Istorija privatnog života u Srba: od srednjeg veka do savremenog doba* (pp. 19–170). Beograd: Clio.
- Quinn, N., Holland, D. (1987). Culture and cognition. In: D. C. Holland & N. Quinn (eds.), *Cultural models in language and thought* (pp. 3–40). Cambridge: Cambridge University Press.

- Radulović, L. (2006). Vampir: osujećeni mitski predak i simbol osujećenog muškog seksualnog potencijala. *Etnoantropološki problemi*, 1 (1), 181–202.
- Reckwitz, A. (2002). Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing. *European Journal of Social Theory*, 5(2), 243–263.
- Rodríguez Herrero, P., de la Herrán Gascón, A. y Cortina Selva, M. (2015). "Pedagogía de la muerte mediante aprendizaje de servicio". *Educación XX1*, 18(1), 189–212.
- Savet Evrope (2002). *Zajednički evropski referentni okvir za učenje, nastavu i ocjenjivanje jezika*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore.
- Sharifian, F. (2008). Distributed, emergent cultural cognition, conceptualisation, and language, in: R. M. Frank, R. Dirven, T. Ziemke & E. Bernárdez (eds.), *Body, Language, and Mind*, Vol. 2: Sociocultural Situatedness (pp. 109–136). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Silaški, N. (2011). Metaphors and euphemisms: The case of death in English and Serbian, *Filološki pregled*, 38(2), 101–114.
- Sinani, D. (2009). Strukturalizam u proučavanju narodne religije u Srbiji. U: Dragana Antonijević (ur.), *Strukturalna antropologija danas. Tematski zbornik u čast Kloda Levi-Strosa* (pp. 296–325). Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i SGC.
- Sinani, D. (2013). Spasenje i večni život u alternativnom religijskom pokretu – realijanska knjiga kloniranih. *Etnoantropološki problemi*, 8 (1), 173–198.
- Tadić, Lj. (2003). *Zagonetka smrti: smrt kao tema religije i filozofije*. Beograd: „Filip Višnjić”.
- Tian, C. (2014). A Contrastive Study of Death Metaphors in English and Chinese. *International Journal of English Linguistics*, 4 (6), 134–142.
- UNESCO. (2016). El retorno de lo querido: celebración del Día de Muertos en México. Pristupljeno 19. 3. 2019. URL: <https://es.unesco.org/news/retorno-lo-querido-celebracion-del-dia-muertos-mexico>
- Vučo, J. (2010). Interkulturalnost kao okvir i kontekst komunikativne nastave stranih jezika u ranom uzrastu. *Inovacije u nastavi – časopis za savremenu nastavu*, 23(3), 53–61.
- Vujović, A. (2004). Kratak istorijski pregled izučavanja strane civilizacije u okviru nastave stranog jezika. *Pedagogija*, 59(1), 68–79.
- Vujović, A. (2007). Obrazovanje profesora stranih jezika u oblasti strane kulture. *Pedagogija*, 62(4), 657–666.

- Vukomanović, M. (1992). *Rani hrišćanski mitovi. Hermeneutička ispitivanja*. Beograd: Naučna knjiga.
- Wendell Moller, D. (2003). Taboos and Social Stigma. In: Kastenbaum, R. (ed.) (2003). *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying*, Vol 1 (pp. 871–873). New York: Macmillan Reference USA.
- White, G. M. ([1987] 1995). Proverbs and cultural models. In: D. Holland and N. Quinn (eds), *Cultural Models in Language and Thought* (pp. 151–172). Cambridge: Cambridge University Press.
- Zečević, S. (1982). *Kult mrtvih kod Srba*. Beograd: „Vuk Karadžić”, Etnografski muzej.
- Zečević, S. (2007). *Kult mrtvih kod Srba*. Beograd: Službeni glasnik.

CULTURAL CONCEPTUALIZATIONS OF DEATH IN THE SERBIAN AND SPANISH LANGUAGE

Summary

This study seeks to shed light on the cultural conceptualizations of death in the Serbian and Spanish language and contribute to the comparative studies of these two languages and cultures. In theoretical and methodological terms, the study goes beyond the scope of one scientific discipline and examines the phenomenon of death in the broader context of Hispanic and Serbian cultures and languages. The comparative analyses of Spanish and Serbian are placed within the framework of cognitive-anthropology, cognitive-linguistics, ethnolinguistics and applied linguistics, illustrating the interdisciplinary potential aimed at studying this phenomenon. In broad terms, we focus our attention on examining the similarities and differences that exist in the cultural conceptualizations of the phenomenon of death in Serbian and Spanish.

The general conclusion is that the cultural conceptualizations of deaths in Spanish and Serbian are largely analogous, with differences at the superficial rather than at the essential level. Such findings are strongly connected to the fact that both nations belong to the same cultural circle: in territorial terms, they belong to the same (European) continent; historically, they have had similar cultural, social and political systems over a long period of time; in linguistic terms, it should not be forgotten that both languages belong to the same (Indo-European) linguistic family. The analysis showed that the common characteristic of both societies, which is also the most important one in order to understand the phenomenon of death, is strongly linked to the same religious (Christian) tradition.

This monograph provides insights into the study of the phenomenon of death while it also contributes to the comparative studies of the Spanish and Serbian language and cultures. Bringing into connection various disciplines has given us a deeper understanding of the complex nature of the concepts of culture and language in general. Moreover, it has indicated the interdisciplinary character of language and culture studies.

Key words: death, taboo, phraseology, paremiology, ethnolinguistics, cognitive anthropology, conceptual metaphor, applied linguistics, Spanish, Serbian.

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET NOVI SAD
21000 Novi Sad
Dr Zorana Đinđića 2
www.ff.uns.ac.rs

Štampa
Sajnos
Novi Sad

Tiraž
100

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

811.163.41+811.134.2:[81:39

ГЕОРГИЈЕВ, Ивана

Kulturološke konceptualizacije smrti u španskom i srpskom jeziku /
Ivana Georgijev. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2020 (Novi Sad : Sajnos).
- 120 str. : tabele, fotogr. ; 24 cm

Deo teksta na špan. jeziku. - Tiraž 100. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija. - Summary.

ISBN 978-86-6065-563-1

- а) Шпански језик - Појам смрти - Културолошка концептуализација
б) Српски језик - Појам смрти - Културолошка концептуализација

COBISS.SR-ID 332140551
